అన్నమాచార్యుల పదకవితలు

మధుర భక్తి

హైదరాబాద్ విశ్వవిద్యాలయం పిహెచ్.డి. పట్టం పొందిన సిద్ధాంతగ్రంథం

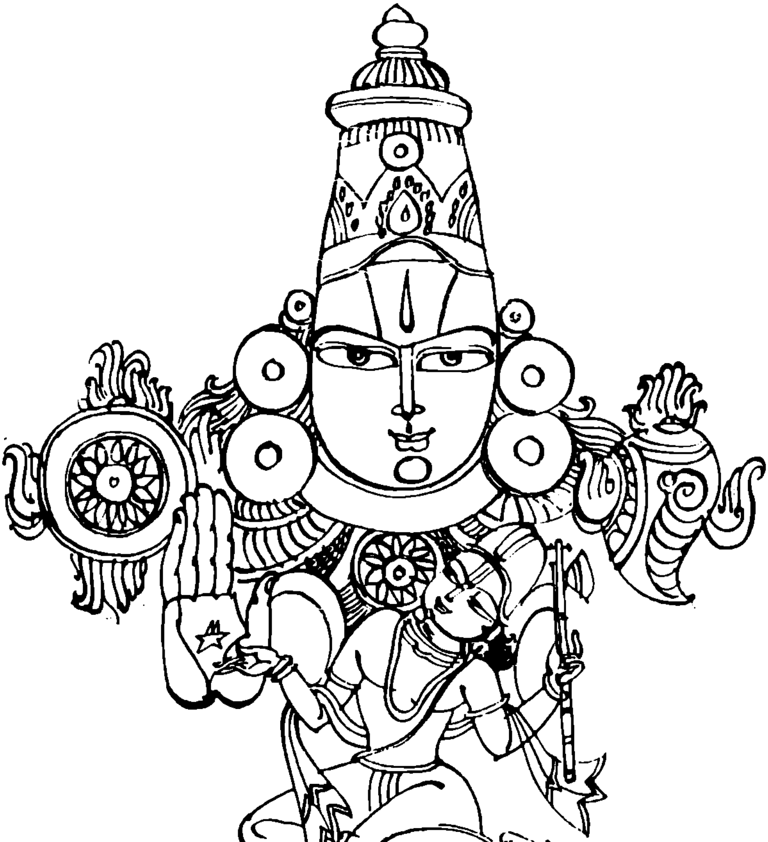

డా. యద్దనపూడి రెడ్డిశ్యామల

అన్నమాచార్యుల పదకవితలు
మధుర భక్తి

హైదరాబాద్ విశ్వవిద్యాలయం పిహెచ్.డి. పట్టం పొందిన సిద్ధాంతగ్రంథం

డా. యద్దనపూడి రెడ్డిశ్యామల

ప్రచురణ

భార్గవ పబ్లికేషన్స్

హైదరాబాదు - 500 019.

ANNAMACHARYULA PADA KAVITALU : MADHURA BHAKTI

by **Yaddanapudi Reddy Syamala**

A Thesis awarded Ph.D. Degree by the Department of Telugu, University of Hyderabad

---

© Author

First Edition - 1998

Copies - 1000

Price - **Rs. 60/-**

Cover design : **G.V. Amareswar Rao**

Published by :

BHARGAV PUBLICATIONS,
215, Telecom Nagar,
Gachi Bowli, Hyderabad - 19.

Copies available at :

BHARGAV PUBLICATIONS,
215, Telecom Nagar,
Gachi Bowli, Hyderabad - 19

VISALANDHRA PUBLISHING HOUSE
4-1-435, Vigyan Bhavan, Bank Street, Hyderabad - 1 & Other Branches.

NAVODAYA BOOK SELLERS
In front of Arya Samaj, Kothi, Hyderabad.

Composed & Printed at :

SREE DATTASAI GRAPHICS
1-8-702/105, Nallakunta,
Hyderabad - 500 044.
Ph. : 7633275, 3020719

పొట్టి శ్రీరాములు తెలుగు విశ్వవిద్యాలయ ఆర్థిక సహాయంతో ముద్రితం

సహృదయులు, సాహిత్య పరిశోధకులు
మిత్రులు శ్రీ సర్వోత్తమన గారికి
నమస్కారాలతో
వై. రెడ్డి శ్యామల
26-2-99

సదా సమ్మోహనాయ

అన్నమయ్య పదకవితలు - మధురభక్తి

శ్రీమతి, డాక్టర్ రెడ్డిశ్యామల రాసిన "అన్నమాచార్యుల పదకవితలు - మధురభక్తి' అనే పరిశోధన సిద్ధాంతగ్రంథం ఉత్తమశ్రేణికి చెందిన విమర్శగ్రంథం. అన్నమాచార్యపైన ఎన్నో సిద్ధాంతవ్యాసాలు వచ్చాయి. అయితే ఇప్పటివరకు వారి పదకవితల్లో మధురభక్తి తత్త్వాన్ని ప్రస్తావించినవారు లేరనుకుంటాను.

డాక్టర్ శ్యామల మౌలికమైన ప్రతిభతో ఈ సిద్ధాంతగ్రంథాన్ని విశ్లేషించుకుంది. ఒక్క తెలుగునాటనే కాక యావత్ భారతంలోనూ ఇంచుమించుగా ఒకే కాలంలో వచ్చిన భక్తిఉద్యమ తత్త్వాన్ని సోదాహరణంగా పరిశీలించింది. ఈ కృషి అభినందనీయం.

చాలాకాలంవరకు సంకీర్తనలను సాహితీ రూపాలుగా గుర్తించినవారే లేరు. డాక్టర్ శ్యామల సంకీర్తనలను సాహితీరూపాలుగా నిర్ధారించడమేకాక లక్ష్యలక్షణ సమన్వయం చేసి చూపించింది. ఇది తరువాతి పరిశోధక విద్యార్థులకు మార్గదర్శకం కాగలదు. మధురభక్తి తత్త్వాన్ని అర్థంచేసుకోవడం కష్టం. స్థూలదృష్టికి శృంగారగీతంగా తోస్తూ పరిశీలించి అవగాహనచేసుకున్న తరువాత తాత్త్విక సత్యం ప్రస్ఫుటమవుతుంది. ఇలాంటి మధురభక్తి తత్త్వాన్ని అన్నమయ్య గేయాలలో సోదాహరణంగా, సశాస్త్రీయంగా వివరించింది డాక్టర్ శ్యామల.

ఇంతటి ఉత్తమశ్రేణికి చెందిన పరిశోధనగ్రంథాన్ని రాసిన డాక్టర్ రెడ్డి శ్యామలను మరోసారి హృదయపూర్వకంగా అభినందిస్తున్నాను.

- పి. ఆనందరామం

Dr. G.V. SUBRAHMANYAM
Professor of Telugu (Rtd.)
Former Dean, School of Humanities,
University of Hyderabad,
Hyderabad - 500 134.

Phone : 7633275
'SRIVANI' 1-8-702/105,
Nallakunta,
Hyderbad - 500 044.

మధుర సంశోధన

డాక్టర్ వై. రెడ్డిశ్యామల రచించిన 'అన్నమాచార్యుల పదకవితలు - మధురభక్తి'ని ఆమూలాగ్రం చదివి ఎంతో ఆనందించాను. పంచవిధ భక్తులవలె ఈ సిద్ధాంతగ్రంథ రచనలో అయిదంశాలు నాకు ఆసక్తిని కలిగించాయి. అవి- 1. ప్రణాళిక 2. విశ్లేషణ 3. వివేచన 4. అభివ్యక్తి 5. భక్తిశ్రద్ధలు. తెలుగు భాషా సాహిత్యాలలోనే కాక హిందీ భాషా సాహిత్యాలలో కూడ మిక్కిలి కృషిచేసిన డా॥ వై. రెడ్డిశ్యామల అన్నమాచార్యుల సంకీర్తన సాహిత్యాన్ని భారతీయ భాషలలో వెలువడిన భక్తి ఉద్యమ నేపథ్యంలో సమీక్షించి, తదనుగుణంగా అధ్యాయ ప్రణాళికను సిద్ధం చేసుకోవటం విశేషం. పరిశోధన ప్రణాళిక తులనాత్మక దృష్టిగల పరిశోధకురాలి ప్రజ్ఞకు ఉదాహరణంగా పఠితలను మొదట ఆకట్టుకొంటుంది. సేకరించిన విలువైన సామగ్రిని ప్రతిపాద్యాంశాలకు అనుగుణంగా వినియోగించుకోవటం, చెప్పదలచుకొన్న విశేషాలను విశ్లేషణాత్మకంగా, సోదాహరణంగా పండొలిచి చేతిలో పెట్టినట్లు చెప్పటం అందరినీ ఆకర్షించే రెండో గుణం. కొందరు విశ్లేషణతోనే ఆగిపోతారు. కాని, డాక్టర్ రెడ్డిశ్యామలగారు ప్రతి అధ్యాయంలోనూ తాను చెప్పదలచుకొన్న తాత్పర్యాన్ని వివేచించటానికి అనువుగా విశ్లేషణను వాడుకోవటం విజ్ఞులు మెచ్చుకొనే విశిష్టగుణం. ప్రతిపాద్యాంశాన్ని ప్రసన్నంగా స్పష్టంగా వ్యక్తంచేసే అభివ్యక్తి ఈ గ్రంథాన్ని ఆమూలాగ్రం చదివించే అమూల్యాలంకారం. అన్నిటికీ మించి ఈ రచనకు జీవం పరిశోధకురాలి భక్తిశ్రద్ధలు. ఇది మొక్కుబడి రచన కాదు; ఆసక్తితో రచించిన ఆసక్తికరమైన రచన. ఇది నిర్లిప్త పరిశీలన కాదు; నిండైన అభినివేశంతో దండిగా చేసిన అనుశీలన. పదకవితలమీది భక్తి, పరిశోధనమీది రక్తి నీరక్షీరన్యాయంగా కలిసిపోయిన మధురమైన రచన. అన్నమాచార్య సాహిత్యంమీద వెలువడిన గ్రంథాలలో తనదైన అస్తిత్వాన్నీ, ప్రత్యేకతనూ నిలుపుకొనే సారవంతమైన రచనగా ఈ గ్రంథానికి గుర్తింపు దొరుకుతుందని విశ్వసిస్తున్నాను.

డాక్టర్ రెడ్డిశ్యామల మా విద్యార్థిని. అరకొర చదువులంటే ఆమెకు ఇష్టం ఉండదు. నిండుగా, దండిగా విజ్ఞానాన్ని ఆరాధించే నిష్ఠ ఆమెకు వెన్నతో వచ్చిన విద్య. విద్వత్తు నెంత గడించినా వినయంతో, వివేకంతో వ్యవహరించటం ఆమె నైజం. నిరాడంబరత ఆమె జీవిత శైలి. ఈ లక్షణాలన్నీ ఆమె పరిశోధనలో ప్రతిఫలించటం వలన ఈ గ్రంథం ఆమె ఆత్మీయతకు అక్షరాభివ్యక్తి! ఇంతటి మధుర పరిశోధనను ఆంధ్రుల కందిస్తున్న డాక్టర్ వై. రెడ్డిశ్యామలను ఆశీస్సులతో అభినందిస్తున్నాను.

- జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం

ఉపోద్ఘాతం

'ఉగ్గు పెట్టరే ఓయమ్మ', 'ముద్దుగారే యశోద' వంటి సంకీర్తనల కర్తృత్వం తెలియక పోయినా విని ఆనందింపచేసిన తిరుపతిలోని బాల్యం నన్ను అన్నమయ్య అభిమానిని చేసింది. తరువాతి కాలంలో తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంవారు విడుదల చేసిన క్యాసెట్ల ద్వారా ఎందరో అభిమానులను సంపాదించుకున్న అన్నమయ్యకు నేనూ అభిమానిని అయ్యాను.

సంకీర్తనలోని సంగీతాన్ని చుట్టుకున్న సాహిత్యం ఎంతో ఆకర్షించింది. అన్నమయ్య సాహిత్యంపై అభిమానం కలగడంతో ఆ సాహిత్యాన్ని అధ్యయనం చేయాలనే సంకల్పం కలిగింది.

భగవంతుని గొప్ప శక్తిమంతునిగా, జీవుని అల్పునిగా భావించడం నిజానికి భక్తునకి సులభమైన మార్గం. కానీ భగవంతుని "లంజకాడా" అని సంబోధించ గలిగేంత స్థాయికి చేరుకోవడం చాలాకష్టం. అన్నమయ్య సంకీర్తనలను పరిశీలించినప్పుడు ఇంత చనువు భగవంతునిపై కలుగడానికి ఆ భగవంతునికి భక్తునికి గల అనుబంధం గురించి ఆలోచించినప్పుడు చాలా ఆశ్చర్యం వేసింది. ఎన్నో ప్రశ్నలు తలెత్తాయి. భగవంతునితో శృంగారం అనుభవించే స్థాయికి భక్తుడు ఎలా వెళ్ళాడు? అనే అంశాన్ని ప్రధానంగా పరిశోధించ దలచాను. ఇదే "అన్నమాచార్యుల పదకవితలు : మధురభక్తి" అనే పరిశోధనాంశంగా మారింది.

12-16 శతాబ్దులలో ఇటువంటి వాగ్గేయకారులు అనేక భారతీయ భాషలలో, ప్రాంతాలలో వెలువడ్డారనీ, వారికందరికీ కొన్ని మౌలిక భావాలలోను, వాటిని భావన చేయడంలో ఒకే నేపథ్యం ఉందనీ, అటువంటి వారిలో తెలుగులో అన్నమాచార్యులు ప్రథములనీ పరిశోధన వ్యాసాలవల్ల తెలిసింది.

అన్నమాచార్యులు పోషించిన ఈ "మధురభక్తి" ఏ దర్శనసిద్ధాంతాల నేపథ్యంలో వెలువడింది? సంకీర్తననే (ముక్తక రూపాన్ని) ఎందుకు అతడు ఎన్నుకున్నాడు? ఈ రెండు ప్రధాన అంశాలను దృష్టిలో పెట్టుకొని ఈ పరిశోధన సాగింది.

భక్తి ఉద్యమ కాలంలో దేశంలో తలెత్తిన రాజకీయ మతకల్లోలాలను తట్టుకోవడానికి అనేకమంది వాగ్గేయకారులు భారతదేశంలో ఉద్భవించారు. వీరు మతాన్ని సంరక్షించే ఉద్యమంలో భాగంగా కొత్త సిద్ధాంతాలను వెలయించారు. వీటిని ప్రజలలోనికి తీసుకొని వెళ్లడానికి పదం, గేయం, సంకీర్తన అనే కొత్త ప్రక్రియను చేపట్టారు.

భగవంతుని చేరుకునే మార్గాలలో భక్తికి ప్రాధాన్యం ఇచ్చారు. శ్రీకృష్ణుని లీలా రూపాన్ని ఆధారంగా చేసుకొని మధురభక్తి తత్త్వాన్ని తీసుకొని వచ్చారు. ఈ ఉద్యమానికి అన్నమయ్య ఇచ్చిన స్ఫూర్తి చాలా గొప్పది. దాంపత్య మాధుర్యాన్ని కూడా భక్తకవులకు అంగీకారయోగ్యంగా మలచాడు. మధురభక్తిని వెలయించి ప్రచారం చేయడంలో అన్నమయ్య చూపిన చొరవ అనేకమంది వాగ్గేయకారులకు, మధురభక్తిరస సంబంధ లాక్షణికులకు మార్గదర్శకమైంది. అటువంటి ఈ మధురభక్తి తత్త్వాన్ని అన్నమయ్య సంకీర్తనల ఆధారంగా వివరించడం ఈ పరిశోధన ముఖ్య ఉద్దేశం.

ఈ పరిశోధనాంశాన్ని అయిదు అధ్యాయాలుగా విషయానుగుణంగా వర్గీకరించి వివరించడమైంది. ఒకటవ అధ్యాయం "భక్తి ఉద్యమ సాహిత్యం : సంకీర్తన" లో భారతదేశంలో 12-16 శతాబ్దులలో వివిధ భాషలలో వచ్చిన భక్తి ఉద్యమం, దానిలో సంకీర్తనకున్న స్థానాన్ని వివరించడమైంది. రెండవ అధ్యాయం "సంకీర్తన : రసస్థానం"లో సంకీర్తనలో రసనిష్పత్తి జరగడానికి తోడ్పడే వివిధ అంశాల పరిశీలన చేయడమయింది. మూడవ అధ్యాయం "మధురభక్తి : మధురరసం"లో దార్శనిక సిద్ధాంతాల నేపథ్యం, తత్త్వాలు, మధురభక్తి మార్గాన్ని ఎలా ఆవిష్కరించాయో వివరిస్తూ మధుర రస వివేచన జరిగింది. నాల్గవ అధ్యాయం "అన్నమయ్య ఆధ్యాత్మిక తత్త్వం: మధురభక్తి" లో అన్నమయ్య అనుసరించిన ఆధ్యాత్మిక తత్త్వాన్ని, అతని సంకీర్తనలను సోదాహరణంగా వివరించడమయింది. అయిదవ అధ్యాయం "అన్నమయ్య సంకీర్తనలు: మధురభక్తి." దీనిలో మధురభక్తికి భూమిక అయిన లీలాతత్త్వాన్ని వర్ణించడంలో అన్నమయ్య చూపిన వైశిష్ట్యాన్ని సోదాహరణంగా చూపడమైంది.

అనుబంధం 'అ'లో స్థూలంగా అన్నమయ్య జీవిత చరిత్రను వివరించడమైంది. అదే విధంగా సాధారణీకరింపబడుతున్న మహాత్ముల జీవితచరిత్రలు సంఘటనల చక్రంద్వారా నిరూపించడమైంది.

అనుబంధం 'ఆ'లో- 1936నుండి అన్నమయ్య సంకీర్తనలు ముద్రణను పొందుతున్నాయి. కానీ ఏ సంపుటంలో ఏ రాగిరేకుల వరుస ప్రచురింపబడుతున్నాయి, వాటికి సంబంధించిన పూర్తి వివరాలు (సంపాదకుడు, సంవత్సరం, సంపుటం వివరాలు, పీఠికలో చర్చించిన వివరాలు మొదలైనవి) ఇవ్వడమైంది. దీనివల్ల పరిశోధకులకు కొంత మేలు జరుగుతుందని భావించి అనుబంధంలో చేర్చడమైంది. అలాగే ఇప్పటివరకు తాళ్ళపాకవారిపై వచ్చిన పరిశోధనల వివరాలుకూడ పొందుపరచడమైంది.

ఈ విధంగా అన్నమయ్య పదకవితల్లోని మధురభక్తితత్త్వాన్ని నిరూపించడానికి నేను చేసిన ప్రయత్నాన్ని సహృదయంతో విజ్ఞులు వివేచిస్తారని ఆశిస్తున్నాను.

- యద్దనపూడి రెడ్డి శ్యామల

కృతజ్ఞతలు

పరిశోధనకు పర్యవేక్షకులుగా ఉండి నూతనమైన ఆలోచనలను నిర్దేశం చేయడమే కాక నా పరిశోధన కార్యక్రమాన్ని పూర్తిచేయడానికి ఆత్మీయతతో నన్ను ముందుకు నడిపిన సహృదయులు, రచయిత్రులు అయిన ఆచార్య సి. ఆనందరామంగారికి నా ప్రథమ నమస్సులు.

వాత్సల్యంతో నన్ను ఉత్సాహ పరచడమే కాక పరిశోధనకు అవసరమైన హిందీ ఆలంకారిక గ్రంథాలను వివరించి వాటిలోని భక్తితత్త్వాలను గురించి విశదీకరించి నాకు పరిశోధనలో అన్ని రకాలుగా సహకరించిన మానాన్నగారు ఆచార్య వై. వెంకటరమణారావు గారికి నా వందనాలు.

అన్నమాచార్యుల సంకీర్తనల సంపుటాలు మార్కెట్టులో ఒకటో రెండో తప్ప దొరకడంలేదు. అటువంటి సమయంలో మా చిరకాల మిత్రుడు సహపాఠి వాడ్రేవు సుబ్బారావుగారు, వారి కుటుంబ సభ్యులు, వారి పెదనాన్న గారైన కీ.శే. మంచాళ జగన్నాథరావు గారి వ్యక్తిగత పుస్తక సేకరణ నుండి 18 సంపుటాలను ఇవ్వడం నాకెంతో ఉపకరించింది. కీ.శే. మంచాళ జగన్నాథరావు గారికి శ్రద్ధాంజలి ఘటిస్తూ వారి కుటుంబ సభ్యులకు కృతజ్ఞతలు తెలుపుకుంటున్నాను.

పరిశోధనకు సంబంధించిన వివరాలకై తిరుపతికి తరచూ వెళ్లినప్పుడు కీ.శే. గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మగారిని కలవడం జరిగింది. వారు మా గ్రామవాసులే. వారి ప్రోత్సాహం, ఆశీస్సులు, కొన్ని సంపుటాలు నాకు లభించాయి. కానీ పూర్తిస్థాయిలో వారి సలహాలను, సూచనలను పొందక మునుపే వారు కీర్తిశేషులు కావడం నా దురదృష్టం. వారికి నమస్సుమాంజలి ఘటిస్తున్నాను.

అలభ్యంగా మారిన "తాళ్లపాకవారి లఘుకృతులు" సంపుటం-1 లోని "సంకీర్తన లక్షణం" ను జెరాక్సు చేసుకోవడానికి అనుమతించి తమ స్వంతకాపీని ఇచ్చి తగిన సూచనలిచ్చిన ఆచార్య వేటూరి ఆనందమూర్తిగారికి నా కృతజ్ఞతలు.

పరిశోధనకు అవసరమైన పుస్తకాలకై వారి స్వంతగ్రంథ సేకరణనుండి నాకు కావలసిన పుస్తకాలను ఇచ్చి కొత్త పుస్తకాల వివరాలను కూడా సూచించిన ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారికి నా కృతజ్ఞతలు. ఎప్పుడూ ప్రోత్సహించే గురువులు డా॥ పరిమి రామనరసింహంగారికి, ఇతర అధ్యాపక బృందానికి నా నమస్సులు. శాఖాధిపతి ఆచార్య రవ్వా శ్రీహరిగారికి నా వందనాలు.

తమశాఖలోని గ్రంథాలను, ఎం.ఫిల్. వ్యాసాలను చూడడానికి అనుమతించిన శ్రీ వేంకటేశ్వర తెలుగు అధ్యయన కేంద్రం అధిపతులు ఆచార్య కె. సర్వోత్తమన్ గారికి నా కృతజ్ఞతలు. కొన్ని సంపుటాల వివరాలను, ఛాయాచిత్రాలను ఇచ్చిన డా॥ కామిశెట్టి శ్రీనివాసులు గారికి నా కృతజ్ఞతలు.

సంగీతశాస్త్రంలోనూ, నృత్యశాస్త్రంలోనూ వచ్చిన సంశయాలను తీర్చిన నా సహోద్యోగులు సంగీత, నృత్య శాఖ అధ్యాపకులకు (తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం) నా కృతజ్ఞతలు.

ఈ సిద్ధాంతవ్యాసానికి పరీక్షకులుగా వ్యవహరించి దీని ముద్రణకు ఆమోదం తెలిపిన ఆచార్య తంగిరాల వేంకటసుబ్బారావుగారికి, ఆచార్య కృపాచారిగారికి నా కృతజ్ఞతలు. ఈగ్రంథాన్ని ముద్రించుకోవడానికి అనుమతించిన కేంద్రీయ విశ్వవిద్యాలయం (హైదరాబాదు) అధికారులకు నా కృతజ్ఞతలు.

ఎన్నో పనుల వత్తిడిలో ఉన్నా అడిగిన వెంటనే ఈ పుస్తకానికి ముందుమాట రాసిన ప్రసిద్ధ విమర్శకులు, మా గురువులు ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారికి; సుప్రసిద్ధ తెలుగు నవలారచయిత్రి, నా పరిశోధన పర్యవేక్షకులు అయిన ఆచార్య సి. ఆనందారామంగారికి నా నమస్సులు తెలుపుకుంటున్నాను.

ఈ పుస్తకం ఈ విధంగా రూపుదిద్దుకోవడానికి భాషాపరమైన ఎడిటింగ్ చేసిన డా. పగడాల చంద్రశేఖర్‌గారికి ప్రత్యేక కృతజ్ఞతలు.

అతి తక్కువ సమయంలో ఎంతో శ్రమకోర్చి ఈ పుస్తకాన్ని ముద్రించి ఇచ్చిన శ్రీ దత్తసాయి గ్రాఫిక్స్ అధినేత, నా స్నేహితురాలు డా॥ జి.యస్. లక్ష్మికి, వారి బృందానికి కృతజ్ఞతలు. అందంగా కవర్ పేజీని చిత్రించిన శ్రీ జి.వి. అమరేశ్వరరావుగారికి నా

కృతజ్ఞతలు. ఈ పుస్తక ముద్రణకు ఆర్థిక సహాయాన్ని అందించిన పొట్టి శ్రీరాములు తెలుగు విశ్వవిద్యాలయానికి నా కృతజ్ఞతలు.

పరిశోధనకోసం నేను సమయం వెచ్చించడానికి అనువుగా నా కుటుంబ బాధ్యతను కొంత పంచుకొని నాకు అన్ని విధాలుగా సహకరించిన మా అమ్మమ్మ శ్రీమతి అయితంరాజు శారదమ్మకు నా నమస్సులు. నాకు చేదోడుగా ఉంటూ నన్ను ప్రోత్సహిస్తున్న మావారు శ్రీ శేషగిరిరావుగారికి నా కృతజ్ఞతలు. ప్రూఫ్‌ని చూడటంలో నాకు సహాయం చేసిన మా అమ్మగారు శ్రీమతి వై. రాజేశ్వరిగారికి, మామగారు శ్రీ ఎస్. వాసుదేవరావుగారికి నా నమస్కారములు.

- యద్దనపూడి రెడ్డి శ్యామల

విషయ సూచిక

ఒకటవ అధ్యాయం : *1-12*

1. భక్తి ఉద్యమ సాహిత్యం : సంకీర్తన

1.0 పూర్వరంగం 1

1.1 భక్తి సాహిత్య వికాసం 2

1.2 భక్తిసాహిత్యం : ఆలంకారిక గ్రంథాలు 4

1.3 సంకీర్తన : లక్షణం 7

1.3.1 సంకీర్తన లక్షణం : చినతిరుమలాచార్యులు 8

1.4 భక్తి సంకీర్తన : అధ్యయన పద్ధతి 10

రెండవ అధ్యాయం : *13-43*

2. సంకీర్తన : రసస్థానం

2.0 పూర్వరంగం 13

2.1 భక్తి వాఙ్మయం : రసస్థానం 13

2.2 భక్తి వాఙ్మయం : రస సంఖ్య 16

2.3 భక్తి వాఙ్మయం : రస నిష్ఠత 20

2.4 భక్తి వాఙ్మయం : రస నిష్పత్తి 22

2.5 భక్తి వాఙ్మయం : కావ్య రూపాలు 27

2.6 సంకీర్తన : రసం 28

మూడవ అధ్యాయం : *44-71*

3. మధురభక్తి : మధుర రసము

3.0 పూర్వరంగం 44

3.1 అద్వైతం 45

3.2 ద్వైతం 46

3.3 భేదాభేదము : ద్వైతాద్వైతం 47

3.4 అచింత్య భేదాభేదం 48

3.5 విశిష్టాద్వైతం 49

3.6 శుద్ధాద్వైతం 50

3.7 మధురభక్తి : నారీతత్త్వం 52

3.8 భక్తి - నిర్వచనం 53

3.9 నవధా భక్తి 55

3.10 భక్తి - మధురభక్తి 56

3.11 మధురభక్తి : రస నిరూపణ 58

నాల్గవ అధ్యాయం : *72-87*

4. అన్నమయ్య ఆధ్యాత్మిక తత్త్వము - మధురభక్తి

4.0 పూర్వరంగం 72

4.1 అన్నమయ్య - దార్శనిక నేపథ్యం 72

4.2 పరబ్రహ్మ స్వరూపం 73

4.3 జీవుడు 74

4.4 ప్రకృతి 81

4.5 మోక్షమార్గం : మధురభక్తితత్త్వం 81

అయిదవ అధ్యాయం : *88-146*

5. అన్నమాచార్యుల సంకీర్తనలు : మధురభక్తి

5.0 పూర్వరంగం 88

5.1 లీలా వర్ణన 93

5.2 బాల లీలలు 93

5.3 కౌమార లీలలు : వాత్సల్యం 96

5.4 పౌగండ లీలలు : మాధుర్యం 98

5.5 కిశోర లీలలు : మాధుర్యం 99

5.6 యవ్వన లీలలు : మాధుర్యం 106

5.7 సంయోగ లీల : మాధుర్యం 115

5.8 లీల-ద్రష్టత్వం : మాధుర్యం 124

5.9 లీల : అనుభావనా మాధుర్యం 126

5.10 క్షేత్ర ప్రాధాన్యం : మధుర భావన 134

ఉపసంహారం : *147-150*

అనుబంధం 151-187

'అ' అన్నమాచర్యుల జీవిత చరిత్ర 151-159

అన్నమాచార్యుల జీవిత చరిత్రము

మహాపురుషుల జీవిత కథలు : తులనాత్మక పరిశీలన

'ఆ' అన్నమయ్య : రచనలు - వివరాలు 160-187

ఉపయుక్త గ్రంథసూచి 188-199

అధ్యాయం - 1

భక్తి ఉద్యమ సాహిత్యం - సంకీర్తన

1.0 పూర్వరంగం :

జానపద కళారూపాలే శిష్టకళారూపాలకు మాతృకలు అనడంలో సందేహం లేదు. తొలినాటి జానపద దృశ్యకళారూపాలను ఊహించడం కొంచెం కష్టమైనా అసాధ్యం కాదు. బహుశా అవి బృందగానాలు, బృందనాట్యాలు మొదలైన రీతులలో ఉండవచ్చు. గ్రీకు రూపకాలకు మూలమైన డితరాంబులు (dithyramb) కూడ ఇటువంటివే అంటారు. కాలక్రమంలో ఈ బృందగానాలకు, నాట్యాలకు ఇతివృత్తం కూడ చేరి ఉండవచ్చు.

రామాయణ భారతాలు కూడ ఒకప్పుడు జానపద గాథలే అనే అభిప్రాయం ప్రచారంలో ఉంది. వీటితో పోల్చదగిన ఇతివృత్తాలు ఉన్న కావ్యాలు వివిధ భాషలలో కనిపించడమే దీనికి ఆధారం. ఏది ఏమైనా వాల్మీకి వ్యాసాదులు రామాయణ భారతాది కావ్యాలకు శిష్ట సాహిత్య గౌరవం కలిగించిన తరువాతనే భరతుడు రూపక ప్రక్రియకు శాస్త్రీయతను కలిగించి ఉంటాడనేది నిర్ధారితమైన అంశం. భరతునితో ప్రారంభమైన భారతీయ రూపకాలలో రామాయణ భారత గాథలే ప్రాధాన్యం వహించటం గమనార్హం. ముద్రారాక్షసం, మృచ్ఛకటికం వంటి చారిత్రక రూపకాలు బాణ, భాసాదుల తరువాతి కాలంలో వచ్చాయి. భరతుడు రూపక ప్రక్రియకు ప్రత్యేకమైన సాహిత్య గౌరవాన్ని సిద్ధింపజేశాడు, దశవిధ రూపకాలను లక్ష్య లక్షణ సమన్వితంగా వివరించాడు. రసాన్ని వింగడించి వివరించాడు. నటుడు, సూత్రధారుడు, సహృదయుడు మొదలైన పారిభాషిక పదాలకు సమగ్రమైన వివరణ ఇచ్చాడు.

భరతుని తరువాత రూపక ప్రక్రియ సంస్కృత వాఙ్మయంలో బాగా వృద్ధి పొందింది. రస చర్చ శాఖోపశాఖలుగా విస్తరిల్లి శ్రవ్యకావ్యాల వరకు వ్యాపించింది.

మధ్యయుగాలలో భక్తి సాహిత్యం భారతదేశం అంతటా అభివృద్ధి పొందింది. ఈ సందర్భంలోనే భక్తిని కూడ రసంగా అంగీకరించారు కొందరు ఆలంకారికులు.[1]

రూపకాలు మూడు ప్రయోజనాలను ఆశించి ప్రచారమౌతాయి. అవి 1. వినోదం 2. విజ్ఞానం 3. ఉద్యమ వ్యాప్తి. గ్రీకు దండయాత్రలకు పూర్వం బహుశా వినోద విజ్ఞానాత్మక రూపకాలే రాజుల ఆస్థానాలలో ప్రదర్శితమైనాయేమో! మధ్యయుగంలో తురుష్కుల దండయాత్రలకు వ్యతిరేకంగా, వర్ణవర్గ భేదరహితంగా తలయెత్తిన భక్తి ఉద్యమంలో ఒక భాగంగా రూపకాలు ప్రదర్శితమై ఉండవచ్చు. భక్తి ప్రధానమైన రూపకాలలో సంకీర్తనలు ఒక భాగం. రానురాను ఇవి విడివడి ఉద్యమంలో ఒక భాగంగా ఏర్పడ్డాయి.

1.1 భక్తి సాహిత్య వికాసం :

12 నుండి 15వ శతాబ్దం వరకు గల భారతదేశ పరిస్థితిని గమనించి నట్లయితే బౌద్ధం, జైనం, పరదేశం నుండి వచ్చిన ఇస్లాం మతాల తాకిడికి వైదిక మతంలో అస్తవ్యస్త పరిస్థితి నెలకొంది. దేశంలో పలుకుబడి కలిగిన బౌద్ధ జైన మతాలను ఇస్లాం ప్రభావాన్ని ఎదిరించి నిలవటానికి ప్రజలను సమీకరించటానికి భక్తి ఒక ఉద్యమంలా ప్రభవించింది. దానికై ప్రత్యేకమైన కళాప్రక్రియ అవసరమైంది. అది అక్షరాస్యులు, నిరక్షరాస్యులకందరికీ ఆమోదయోగ్యం, సులభ గ్రాహ్యంగా ఉండాలి. అటువంటి ప్రక్రియయే గేయం. గొప్ప కళాసౌందర్యంతో కూడినవి ఈ గేయాలు. వీటిలో సంగీతం, నృత్యం, సంభాషణలు, కొన్ని కావ్యలక్షణాలు కలిసి ఉండటం వల్ల ప్రజలకు చేరువ కావడమే కాక, తొందరగా వ్యాప్తిని కూడ పొందాయి. అదే వాటి లక్ష్యం కూడా.

14, 15 శతాబ్దాలలో దేశంలో చాలామంది వాగ్గేయకారులు ఉద్భవించారు. రాజస్థాన్‌లో మీరాబాయి, గుజరాత్‌లో నరసింహ మెహతా (1500-80) జన్మించారు. మీరాబాయి అనేక గీతాలు రచించారు. నరసింహ మెహతా రాస సహస్రపది, వసంతానోపదో, హిందోలానాపదో, కృష్ణజన్మ, బాల లీల, నాగ దమన, దానలీల, మానలీల, సుదామ చరిత్ర, గోవింద గమన మొదలైన రచనలు చేశారు. ఇవి అన్నీ శ్రీకృష్ణుని లీలలకు సంబంధించినవి.

హిందీభాష (1535-1642)లో అష్టఛాప్ అన్న పేరుతో వ్యవహరింపబడుతున్న కవులు - సూరదాసు, కుంభనదాసు, పరమానందదాసు, కృష్ణదాసు, నందదాసు, చతుర్భుజదాసు, గోవిందస్వామి, ఛీత్‌స్వామి - ఇంకా అనేకమంది - అనేక గేయాలను రచించారు.

ఒరిస్సాలో 12వ శతాబ్దంలో సంస్కృతంలో జయదేవుడు 'గీతగోవిందం'ను; 15వ శతాబ్దివారైన బలరామదాసు, జగన్నాథదాసు, అనంతదాసు, యశోవంతదాసు, అభ్యుతానంతదాసు మొదలైనవారు ఒరియా భాషలో రాశారు. బలరామదాసు రామాయణాన్ని పదాలలో రాశాడు. 17వ శతాబ్దంలో దీన కృష్ణదాసు, ద్వారకాదాసు, బృందావతీదాసు, హలధరదాసు, హరికృష్ణ కవి, కృష్ణదాసు మొదలైనవారు వెలిశారు.

అస్సాంలో శంకరదేవుడు (1449-1569) అస్సామీ భాషలో 'కీర్తన ఘోష్'ను రచించాడు. మాధవదేవుడు (1492) 'భక్తిరత్నావళి'ని అస్సామీలోకి తీసుకొని రావడమే కాక అనేక 'బర్ గీత్' లను రచించాడు.

కేరళలో ఎళుత్తచ్చన్ (15వ శ.) తన 'కిళిప్పాట్టు' (చిలుకపాటలు)లో రామాయణ మహాభారత కథలను, రాముని కృష్ణుని దివ్యత్వాలను ఇనుమడించే విధంగా రచించారు.

కాశ్మీరీ భాష (1555-1752) లో కూడ 'లోలగీత' అనే పేరుతో అటు భక్తి, ఇటు భావగీతాలు కూడ వెలువడ్డాయి. పంజాబీలో 'గురుబాణి' (గురునానక్ 1469-1559) వెలువడింది.

వంగదేశంలో చైతన్యుడు అవతరించడంతో వైష్ణవం వెల్లువలై పారింది. అయితే బాంగ్లా వైష్ణవంలో మొదటివాడు బడు చండీదాసు. ఇతడు రాధాకృష్ణుల ప్రేమను పదాలలో వర్ణించాడు. ఈయనేకాక జ్ఞానదాసు, గోవిందదాసు, బలరామదాసు, నరోత్తమదాసు ఠాకూరు మొదలైనవారు వైష్ణవ భక్తి సాహిత్యాన్ని తమ గీతాలతో పరిపుష్టం చేశారు.

చైతన్యుడు (1486-1533) శిక్షాష్టకం, జగన్నాథస్తోత్రం మాత్రమే రచించినా, ఇతరగీతాలు రాయకపోయినా, వైష్ణవ మతానికి ఒక కొత్త వెలుగును ప్రసాదించాడు.

కన్నడదేశంలో దాసవాఙ్మయమే వెలువడింది. 13వ శతాబ్దిలో మధ్వాచార్యులు అవతరించి, భాగవత ధర్మాన్ని పునరుద్ధరించిన విష్ణుభక్త శిరోమణి. మధ్వాచార్యుల శిష్యుడు నరహరి తీర్థులు దాసకూట నిర్మాతగా వెలిశాడు. శ్రీపాదరాయలు దీనిని ఉద్ధరించాడు. కన్నడంలో 'రంగవిఠల' మకుటంతో కొన్ని కీర్తనలు కూడా రాశాడు. వ్యాసరాయలు, పురందరదాసు, కనకదాసు మొదలైన వారు అనేక సంకీర్తనలను రచించారు.

తమిళంలో 7, 8 శతాబ్దుల నుండే శైవ వైష్ణవ మత ప్రాబల్యం వెలుగొందింది. శైవ సమయాచార్యులను నాయన్నారులని, వైష్ణవమతాచార్యులను ఆళ్వారులని వారి సంకీర్తనల సంకలనాలను వరుసగా తిరుమత్రై అని, నాలాయిర దివ్యప్రబంధాలని వ్యవహరించారు. నాయన్నారులు 63 మంది (7వ శతాబ్ది), ఆళ్వారులు పన్నిద్దరు - పోయ్‌నై ఆళ్వారు, భూతత్తాళ్వారు, పేయాళ్వారు, తిరుమళిశై ఆళ్వారు, తిరుప్పాణాళ్వారు, తొండరడిప్పొడి ఆళ్వారు, తిరుమంగై అళ్వారు, కులశేఖరాళ్వారు, పెరియాళ్వారు, ఆండాళ్, నమ్మాళ్వారు, మధురకవి - కూడ సంకీర్తనల రూపంలో తమ రచనలను వెలయించారు.

శ్రీకృష్ణమాచార్యుల (1455) 'సింహగిరి వచనా'లను తెలుగులో మొదటి వైష్ణవ సాహిత్యంగా భావించవచ్చు. తరువాత తాళ్లపాక వారు పదకవితలలో వైష్ణవాన్ని ఆవిష్కరించారు.

దక్షిణదేశంనుండి బయలుదేరిన భక్తి ఉద్యమం దేశం అంతటా వ్యాపించింది. దీనికి హిందీ ప్రాంతంలో ఒక జనశ్రుతి ఉంది.

"భక్తి ద్రావిడ ఊపజీ లాయే రామానంద్
పరగట్ కియో కబీరా సప్తద్వీప్ నవఖండ్"

అంటే- భక్తి ద్రావిడ దేశంలో ఉద్భవించింది. దాన్ని రామానందుడు ఉత్తరభారతదేశానికి తెచ్చాడు. కబీరు దానిని సప్తద్వీపాలలో, నవ ఖండాలలో వ్యాపింపజేశారు.

1.2 భక్తి సాహిత్యం : ఆలంకారిక గ్రంథాలు :

10వ శతాబ్దానికి సాహిత్య అలంకార శాస్త్రగ్రంథాలు పటిష్ఠంగా రూపొందాయి. దేశకాల అవసరాలకు స్పందించి బయలుదేరిన గేయ సాహిత్యం ఈ నిబంధనలకు కట్టుబడలేక పోయింది. అనేక విమర్శలకు గురైంది.

"ముదివిటుల విధవ లంజెలు
పదకవితలు మారుబాస బాపనవారల్
చదువని పండితవర్యులు
కదనాస్థిర వీరవరులు కడిదిపురమునన్"

కానీ ఈ వాఙ్మయ లక్ష్యం వేరు. కనుక దానికి అనుగుణంగా లక్షణ గ్రంథాలు ఏర్పడి తమను విమర్శించేవారికి జవాబును, ఈ వాఙ్మయ రచయితలకు దన్నును ఇవ్వవలసిన అవసరం ఏర్పడింది. దీనికై రూపగోస్వామి 'భక్తి రసామృత సింధువు', "ఉజ్జ్వల నీల మణి" అనే లక్షణ శాస్త్ర గ్రంథాల్ని రచించాడు. మధుసూదన సరస్వతి 'భక్తి రసాయనం'ను రచించాడు.

వీరి లక్షణ గ్రంథాలలో వైష్ణవాన్ని ప్రతిపాదించని గ్రంథాలను నిరర్థకాలుగా పేర్కొన్నారు.

> "శాస్త్రమని, కావ్యమని, కథయని వివిధ ప్రక్రియలలో వాఙ్మయ మనేది విస్తరించి యున్నదో, అది శ్రీహరి గుణకీర్తనా పరమైనప్పుడే సజ్జన సదస్సుల యందు సర్వశ్లాఘ్యమగును. అనగా ఆ భగవద్గుణ గాన పరముగాని శాస్త్రమైనను, కావ్యమైనను కథయైనను దురర్థకము, నిరర్థకము నని తాత్పర్యము."[2]

అన్నమయ్య తన సంకీర్తనలలో కూడ ఇటువంటి భావననే తెలిపాడు.

"తనకేడ చదువులు తనకేడ శాస్త్రాలు
మనసు చంచలబుద్ధి మనీనా
....
దేవదూషకుడై తిరిగేటి వానికి
దేవతాంతరము తెలిసీనా
శ్రీ వేంకటేశ్వరు సేవాపరుడు గాక
పావన మతియై పరగీనా"[3]

"వినయనీతని నెఱుగుటకేపో
వెనుకవారు చదివిన చదువు
మనసున నీతని మఱచుటకేపో
పనివడి యిప్పటి ప్రౌఢల చదువు"[4]

విష్ణుభక్తికే ప్రాధాన్యమని, శాస్త్రీయ చింతనకు ప్రాముఖ్యం లేదని తెలిపారు.

'హరిభక్తి సుధోదయము' లో విష్ణుభక్తి పరాయణమైన కావ్యంలో గుణదోష చర్చనే లేదంటాడు.

> "శ్రీహరి నామాంకితమై ప్రకాశించు కావ్యమున కలంకారముల యపేక్ష యెంతమాత్రము లేదు. నక్షత్ర విహీన మయిన నభము సూర్య బింబముచే నలంకరింపబడుచున్నది కదా (2-11)
>
> ముత్తెముతో కూడిన ముత్తెపు చిప్పను గ్రహించినట్లు శ్రీహరి నామాంకితమైన కావ్యమును దోషములతో కూడినదైనను విజ్ఞులు గ్రహింతురు. (2-12)
>
> ఏ వాక్కు అనన్తుని యనంత నామముచే దివ్యహారముగా కలిగి ఒకచోట కావ్య సౌందర్య విహీనమై, దోషములతో కూడినదయ్యును, శ్రీహరి కీర్తనా పరమగు నా వాణియే జనుల తాపమును హరించి, సుఖసంతతిని కలిగించి, సంసార సాగరమును దాటింపగలదు. (2-13)
>
> ఎంతటి మంచి పంటయైనను ఎన్నుపైగింజలు లేనప్పుడు నిష్ఫలమైనట్లే, ఎంతటి సుకుమారము, వ్యాకరణ శుద్ధము చందనమువలె ఆనందకారకము అయిన కవివచనమైనను శ్రీహరి గుణ విదూరమైనపుడు సత్ప్రయోజన మిచ్చుటకు సమర్థము కానేరదు. (2-14)
>
> మృదులములు, అర్థగంభీరములు అయిన పదములు గల వాక్కు పరమ పావనమైన గోవింద పదముచే అలంకృతమైనప్పుడు కెంపుల యెరుపుచే నందగించిన ముక్తావళివలె విద్వాంసుల కలంకారము కాగలదు.(2-15)"[5]

అంటూ హరిభక్తి వాఙ్మయానికి అంతటికీ పనికి వచ్చే కావ్యగుణదోషచర్చ, పవిత్ర గోవింద పదాంకితమైన 'పదము', 'అర్థము' సార్థకత వివరించబడింది.

వైష్ణవ వాఙ్మయంలో అనేక ప్రక్రియలు వచ్చాయి. కావ్యాలు, సంకీర్తనలు, వచనాలు వెలువడ్డాయి. తెలుగులో రంగనాథరామాయణము, పోతన భాగవతము వెలిశాయి. సింహగిరి వచనాలు, శఠకోప విన్నపాలు, గంగాధరయ్య వచనాలు, భవానీ మనోహర వచనాలు వెలువడ్డాయి.

1.3 సంకీర్తన లక్షణం :

భక్తి ఉద్యమ సాహిత్య ప్రక్రియలలో సంకీర్తనదే ప్రథమ స్థానం. దీనికే పదం, కీర్తనం, గీతం అనే పర్యాయ పదాలున్నాయి. సంకీర్తనం అనేది నవ్యభక్తి మార్గాలలో ఒకటిగా చెప్పబడుతున్నా ప్రక్రియారూపానికి కూడ అదే అర్థం వ్యాపించింది.

"తను హృద్భాషల సఖ్యమున్ శ్రవణమున్ దాసత్వమున్ వందనా
ర్చనముల్ సేవయు నాత్మలో నెఱుకయున్ సంకీర్తనల్ చింతనం
బను నీ తొమ్మిది భక్తి మార్గముల సర్వాత్మున్ హరిన్నమ్మి స
జ్జను డై యుండుట భద్రమంచుఁ దలఁతున్ సత్యంబుదైత్యోత్తమా"

(ఆం.మ.భా. సప్తమ స్కంధం 167 ప)

"అభ్యుత్థానమను ప్రజ్యా గతిస్థానే పరిక్రమః
అర్చనం పరిచర్యాచగీతం సంకీర్తనం జపః"[6]

(పూర్వ విభాగః - 85)

అని సంకీర్తనాన్ని భక్తి మార్గాలలో ఒకటిగా 'భక్తి రసామృత సింధు' లో రూప గోస్వామి పేర్కొన్నాడు. అయితే ప్రక్రియగా వ్యాప్తిచెందిన అర్థ నిర్వచనం కూడ రూపగోస్వామి చేశాడు.

"నామ లీలా గుణాదీనామబ్చైర్భాషాతు కీర్తనమ్"[7]

భగవానుని నామం, లీల, గుణం మొదలైన వానిని బిగ్గరగా పాడటాన్ని కీర్తనం అంటారు. ఇవే అంశాలను అన్నమయ్య పదాలకు అన్వయిస్తూ చినతిరుమలాచార్యుడు 'సంకీర్తన లక్షణం'లో తెలిపాడు.

"రంజనములు దుర్గుణ గణ
భంజనములు విమల కమలభవజనక గుణా
సంజనములు యజ్ఞాన ధ
నాంజనములు తాళ్లపాకయన్నమ పదముల్ (4).
........గాయక సిక
రావనములు తాళ్లపాక యన్నమ పదముల్ (3)[8]"

చిన తిరుమలాచార్యుడు 'సంకీర్తన లక్షణం' అనే గ్రంధం రాసి 'సంకీర్తన'ను ప్రక్రియగా స్పష్టీకరించాడు.

స్వయంగా పదకర్త, పద సంప్రదాయాన్నీ తెలుగులో నెలకొల్పిన వంశజులైన తాళ్లపాక అన్నమయ్య, పెదతిరుమలయ్యల వారసత్వం, చినతిరుమలాచార్యుని పదలక్షణ కర్తగా తీర్చింది. అన్నమయ్య రాసిన సంస్కృత లక్షణ గ్రంధానికి, పెదతిరుమలాచార్యుని వ్యాఖ్యకి ఆంధ్రానువాదంగా తన లక్షణ గ్రంధాన్ని పేర్కొన్నాడు.[9]

1.3.1 సంకీర్తన లక్షణం - చిన తిరుమలాచార్యుడు

చినతిరుమలాచార్యుడు పదం, సంకీర్తనం అనే పదాలను పర్యాయంగానే వాడారు. సంకీర్తనంలోని భక్తి, సంగీత, సాహిత్య, భాషా నియమం మొదలైన అంశాలను 'సంకీర్తన లక్షణం'లో వివరించారు. కావ్య శరీరంలాగే పద శరీరాన్ని గుర్తించి నిర్వచించాడు.

> "వాతము బిత్తముం గఫము వణత సర్వ శరీర ధారణా
> హేతువులయ్యె గావున మహింజెలువొందెను ధాతు సంజ్ఞ నీ
> రీతినే వృత్తముల్ పద శరీర సముద్భవ కారణంబులై
> ధాతు సమాఖ్య లందె భరత ప్రముఖాఖిల మౌన్యసమ్మతిన్"[10]
>
> పద్యం (26)

వృత్తాన్వితాలైన ధాతువులు పద శరీర నిర్మాణానికి కారణాలుగా చెప్పాడు (ధాతు వృత్తాలను ప్రస్తుత కాలంలో సంగీతజ్ఞులు స్వరలయలుగా వ్యవహరిస్తున్నారు). అంటే లయాన్వితాలైన ధాతువులే పద శరీర సముద్భవానికి కారణాలు.

"సంకీర్తన గాయక పద సంప్రదాయం" గురించి తాళ్లపాక చినతిరుమలాచార్యుడు ఇలా వివరించాడు.

> "రమణీయ సంగీత రత్నాకర ప్రబంధాధ్యాయమున నుక్కమయ్యె బదము
> సముచిత సంగీత చంద్రికాదేశైళ యందు మిక్కిలి దేటమయ్యె పదము
> అతుల తత్సంవాదమైనట్టి సంగీత చూడామణికి బల్కుచోటు పదము
> ధన్య సంగీత సుధాకర గ్రంథంబునందు మిక్కిలి జెలువొందు బదము

తానెయిన్నిటికిని మూలమైన భరత
మందు బంచరశాధ్యాయ మందు విమల
వృత్తి చూర్ణ నిబంధక వివిధ నామ
భవ్య లక్షణంలకు నా స్పదము పదము"

(పద్యం-18)

అని సంగీత, నాట్యశాస్త్రాలను పద లక్షణ ప్రమాణానికి ప్రామాణ్యాలుగా చూపాడు.

సంకీర్తనను "పదమవయవ అవయవి" అని వింగడించాడు. శరీరానికున్న అనేకావయవాల వలె పదానికున్న అనేకావయవాలను గురించి చిన్నన్న పేర్కొన్నాడు.[12] అవయవ పదమంటే

"విదిత చతుష్పాదంబగు
నది వృత్తంబదియ ధాతువ అవయవ సంజ్ఞం
బదియ యని యన్నమార్యుడు
పదిలముగా భరతశాస్త్ర పద్ధతి బలికెన్"[13]

(పద్యం-25)

పద సంప్రదాయం, వివిధ పదాలు, పదనిర్మాణం, భాషా నియమాలు మొదలైనవాటిని పేర్కొంటూ పదాలు దైవిక మనుష్య పరమైనవి-

"భావ రసాలంకృతి శ
య్యా విధముల దప్పలేక యందములగుచున్
దైవిక మానుష రచనా
పావన బంధంబులై పదములు వెలయున్"[14].

అని పేర్కొన్నారు.

"దేహాత్మేశ వివేకో
త్సాహంబును లోక వేద ధర్మాధర్మా
ద్యూహాపోహంబుల గల '
యాహరి సంకీర్త నంబులధ్యాత్మంబుల్ (61)"[15]

ఆధ్యాత్మికాలను సంకీర్తనాలుగా స్థిరీకరించాడు. కుపదకారనింద, అన్యగీత చౌర్యాల గురించి తెలుపుతూ,

"బూఱుగు కాయంగోఱకిన
నీరస తూలంబు దిశలనిండిన గతి ని
స్సార పదబంధ కవితా
పారీణుల పదము హాస్య పదమైయుండున్ (70)

కూటసాక్షి సాక్షిగోరినం బలుకుట
యన్య విత్తములకు నాశపడుట
సభల నితర గీత చౌర్యంబు సేయుడు
భరతముని యొక్క పాటియనియె" (71) [16]

సంకీర్తన ప్రక్రియకు 71 పద్యాలలో 'సంకీర్తనలక్షణాన్ని' రాసి స్థాపించాడు.

1.4 భక్తి సంకీర్తన - అధ్యయన పద్ధతి :

భక్తి వాఙ్మయ అధ్యయన పద్ధతి ఇతర వాఙ్మయ అధ్యయన పద్ధతికన్నా భిన్నంగా ఉంటుంది. భక్తి వాఙ్మయంలో ముఖ్యంగా సంకీర్తన ప్రక్రియలో భక్తి, సంగీతం, నృత్యం, సాహిత్యం అనే నాలుగు అంగాలు కలిసి ఉంటాయి.

సంకీర్తనకి ఉన్న మరో అర్థమే 'భగవంతుని గురించి బిగ్గరగా పాడటం.' కనుక దీనిని భక్తితోనూ, సంగీత శాస్త్రజ్ఞులు కూడ పదాన్ని ప్రాచీన రూపంగా అభివర్ణిస్తారు కనుక సంగీతంతోనూ, అభినయ ప్రస్తారం అధికంగా కలిగిన నృత్యాలలో (ఉదా: కూచిపూడి) పదానికున్న స్థానం ద్వారా నృత్యంతోనూ ఉన్న అనుబంధాన్ని గుర్తించి సంకీర్తనను ప్రత్యేకంగా అధ్యయనం చేయాలి. పై లక్షణాల సమాహార ప్రక్రియ "సంకీర్తన". కనుకనే తమ నూత్న ప్రక్రియకు లక్ష్యానికి, కొత్త దర్శనానికి సిద్ధాంతాలు, శాస్త్రాలు, లక్షణాలు వెలయించారు. వాటి ఆధారంగానే వీటిని సమీక్షించాలి.

పాదసూచి :

1. తరువాత వివరింపబడుతుంది

2. శాస్త్రం, కావ్యం కథేత్యాది విస్తృతం వాఙ్మయేషుయత్ వచః శౌరిపరం శ్లాఘ్యం సత్సభాసుతదేవ హి (2-6)

3. పుట 132 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980,

4. పుట 63 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.

5. పుట 23,24 వేంకట రంగరామానుజాచార్యులు, సముద్రాల 1991.

"శౌరి నామోజ్వలం కావ్యంనాలంకారానపేక్షతే
పీతారక మపివ్యోమ శోభతే భానుభూషితమ్। (2-11)

సదోషాపి కవేర్వాణీ హరినామాంకితాయది
సాదరం గుహ్యతే తజ్ఞే శుక్తిరుక్తాంచితాయథా (2-12)

నై వేహ వాణీజన తాప హారిణీ
సుఖావలీ సంస్కృతి సంధు తారిణీ
యానన్త నామావలి దివ్యహారిణీ
స్థలత్ప్రదాయద్యపి సాపికారిణీ (2-13)

సు కోమలం, సాధు సుగంధి గంధవత్
రసావహం, వా హరి మస్నుశద్యచ
దదాతి నాలం సుఫలం ధ్రువం కవేః
యథా సువస్యం కణిశేఫలోజ్ఞతవ్ (2-14)
ప్రసన్న గంభీరపదా, సరస్వతీ

పవిత్ర గోవింద పదాంకితా యది
ముక్తావలీ వారుణ రత్నరంజితా
మనోహరా సావిదూషామలం కృతిః (2-15)

6. పుట 40 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

7. పుట 60 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల., 1985

8. పుట 137 విజయరాఘవాచార్య, వి , 1935

9. పుట 139 పద్యసంఖ్య 15,16 విజయరాఘవాచార్య పి. 1935.

10. పుట 141 విజయరాఘవాచార్య పి. 1935.

11. *పుట 140 విజయరాఘవాచార్య పి. 1935.*

12. *పుటలు 434 - 458 ఆనందమూర్తి, వేటూరి 1979*
(వీరు తమ "తాళ్లపాక వారి సాహిత్యం - పరిశీలనం" అన్న గ్రంథంలో విపులమైన చర్చ చేశారు.)

13. *పుట 141 విజయరాఘవాచార్య పి. 1935*

14. *పుట 150 విజయరాఘవాచార్య పి. 1935*

15. *పుట 148 విజయరాఘవాచార్య పి. 1935*

16. *పుట 150 విజయరాఘవాచార్య పి. 1935*

అధ్యాయం - 2

సంకీర్తన : రసస్థానం

2.0 పూర్వరంగం :

భారతీయ అలంకారశాస్త్ర గ్రంథాలలో రసాన్ని గురించి విపులమైన చర్చ జరిగింది. నాట్యశాస్త్రంలో రసనిష్పత్తి, సంఖ్య, స్వరూపాల గురించిన చర్చ ఉంది. తరువాతివారు రసాశ్రయాన్ని గురించి కూడ ప్రత్యేకించి చర్చించారు. ఏదైనా ఒక ప్రక్రియలో రసాన్ని గురించి పరిశీలన చేయాలంటే ముందుగా ఆ ప్రక్రియలో రసానికున్న స్థానాన్ని గుర్తించాల్సి ఉంటుంది. సంకీర్తనలో రసాన్ని నిరూపించాలంటే రూపక, కావ్య, నృత్య, భక్తి, సంగీతాలలో రసాన్ని గురించి, సంకీర్తనతో వాటికున్న సంబంధాన్ని బట్టి పరిశీలించవలసి ఉంటుంది.

2.1 భక్తి వాఙ్మయం : రసస్థానం :

ప్రధానంగా భక్తి వాఙ్మయం ఉద్యమంగా వచ్చిన యుగంలో భక్తి ఉద్యమకారులు తమ ధ్యేయానికి అవసరమైన సిద్ధాంతాలను, దర్శనాలను, సాహిత్యాన్ని, లక్షణ గ్రంథాలను వెలువరించారు. ముఖ్యంగా భక్తి వాఙ్మయానికి అంతటకీ అనువర్తించే రస సమీక్షను ముందుగా పరిశీలించి చివరగా సంకీర్తన - రసం అనే విషయం చర్చించడమైంది.

ఇందులో అనుశీలించిన రూపక, కావ్య, సంగీత, నృత్య శాస్త్రాల చర్చ కూడ భక్తి వాఙ్మయాన్ని, ముఖ్యంగా సంకీర్తనను దృష్టిలో ఉంచుకొని చేసినదే.

భక్తి వాఙ్మయంలో రసానికి ఉన్న స్థానం, సంఖ్య, నిష్పత్తి, సంకీర్తనతో సంబంధం ఉన్న మిగిలిన ప్రక్రియతో తులనాత్మకంగా పరిశీలించి వివరించడమైంది.

2.1.1 రూపకం :

భరతుడు నాట్యశాస్త్రంలో రసానికున్న స్థానం అంటూ ప్రత్యేకంగా చెప్పకున్నా, రస నిష్పత్తిని గురించి చెబుతూ రస ప్రాధాన్యాన్ని వివరించాడు.

"రసహీనమై ఏ అర్థమును ప్రవర్తింపదు. అట్టి రసం విభావ - అనుభావ - వ్యభిచారి భావముల సంయోగము వలన నిష్పన్నమగును."[1]

"రూపకమున గాని, కావ్యమందు కాని రసమే ముఖ్యమనియు, రసంగా పరిణమించని లేదా రసమునకు పోషకమును కాని ఏ అర్థమును (భావమును) దాని యందుండరాదని సారాంశము."[2] అనే విచారణ వల్ల నాటకంలో రసానికున్న ప్రాధాన్యాన్ని భరతుడు వివరించాడు. వీటిని నాట్య రసాలని పేర్కొన్నాడు.

> "భావాభినయములలో సంబద్ధములైన స్థాయి భావములను చర్వణ చేయుచు బుధులు మనో వ్యాపారముచే (మనస్సుచే) ఆస్వాదించు చున్నారు. అందుచేతనే ఇవి 'నాట్య రసం' లనబడుచున్నవి."[3]

2.1.2 కావ్యం :

సాహిత్యాలంకార శాస్త్ర గ్రంథాలలో రసస్థానం అనేక మార్లు చర్చింపబడింది. మొట్టమొదటి కావ్యశాస్త్రం భామహుని 'కావ్యాలంకారము'లో రసానిది అలంకార స్థానం అని గుర్తించాలి.

> "స్పష్టముగా చూపబడిన శృంగారాది రసములు కలది రసవదలంకారము. ఎట్లనగా : దేవియైన పార్వతి బ్రహ్మచారి వేషములో నున్న ఆ శివుని (విషయమున) అవిరోహితమై (అనగా ముసుగు లేనిదై) వచ్చెను."[4]

అయితే భామహుడు శాస్త్రమును గురించి చెపుతూ 'కావ్యరసం' [5] అన్న ప్రయోగం చేశాడు. తరువాత వచ్చిన దండి కూడ రసాన్ని అలంకారంగానే గ్రహించాడు.

"అత్యంతము ప్రియమైన విషయమును చెప్పుట ప్రేయోలంకారము. రసముచే సుందరమైనది రసవదలంకారము. అత్యధికమగు గర్వమును బోధించునది ఊర్జస్వి అలంకారము. ఆ త్రయము కూడ వాచ్య శోభాకరత్వ రూపమగు ఉత్కర్షతో కూడినది."[6]

వామనుడు రసాన్ని కాంతి గుణంగా అభివర్ణించాడు.

> "దీప్త రసత్వము కాంతి" దీప్తమైన శృంగారాది రసములు కలది దీప్తరసం. దీప్త రసమైన దాని ధర్మము దీప్త రసత్వము అనగా శృంగారాది రసములు స్పష్టముగ ఉద్దీప్తములైనచో అది కాంతి గుణము."[7]

'రీతిరాత్మా కావ్యస్య' అని వామనుడు (8వ శ.) కావ్యాత్మగా రీతిని పేర్కొన్నాడు.[8] అయితే ఆత్మ స్థానం కావ్యాలకు కూడ అన్వయిస్తుందని, రసధ్వనిని ఆత్మగా ఆనందవర్ధనుడు పేర్కొన్నాడు.

> "రసము వాచ్యముగా గాక వ్యంగ్య రూపముగా నుండవలయును. మరియు రస భంజకములయిన దోషములను విడనాడవలయును. రస వ్యంగ్యము వలెనే వ్యస్తులంకార వ్యంగ్యములు గూడ గ్రాహ్యములే. పూర్వాలంకారికులు ఉదహరించినట్లు రసమలంకారములో (రసవదలంకారం) జేరదు. రసము కావ్య జీవితము. ఆత్మగా నుండ దగిన వాని నలంకారముగా పరిగణించుట యనుచితము."[9]

అన్న ఆనందవర్ధనుని వివరణయే కావ్యశాస్త్రంలో రసాన్ని ఆత్మ స్థానానికి తిరిగి చేర్చి స్థిరపరచింది. తరువాత వచ్చిన లక్షణకారులు 'వాక్యం రసాత్మకం కావ్యం' అని విశ్వనాథుడు, 'రమణీయార్థ ప్రతిపాదకః శబ్దః కావ్యం' అని జగన్నాథుడు రసానికి మరింత ప్రాధాన్యమిచ్చారు.

2.1.3 నృత్యం :

నాటకం నుండి వేరు పడిన నృత్యం [10] నృత్య రసాన్ని ఆవిష్కరింప జేసుకుంది. నృత్యంలో కూడ రసానికి అత్యంత ప్రాధాన్యాన్ని ఇచ్చారు. నాట్యంలోని నాలుగు అంగాలలో రసం కూడ ఒకటి.

> "ఋగ్వేదం నుంచి పాఠ్యం, యజుర్వేదం నుంచి అభినయాలు, సామవేదం నుండి గానం, అధర్వణవేదం నుంచి రసాలు గ్రహించి, ధర్మ-కామ-అర్థ-మోక్షాలను ప్రసాదించే శక్తి గల ఈ నాట్యశాస్త్రాన్ని బ్రహ్మ రచించాడు."[11]

అంటూ నృత్యంలో రసానికి ఉన్న ఉన్నత స్థానాన్ని నందికేశ్వరుడు 'అభినయ దర్పణం' లో తేటపరచాడు.

2.1.4 సంగీతం :

సంగీతశాస్త్రకారులు సాహిత్య ప్రధాన గీతాలను 'కీర్తన'లని, సంగీత ప్రధాన గీతాలను 'కృతు'లని అంటారు. భక్తి ప్రధానమైనవి కీర్తనలు, నవరసాలు లేక 'గానరస'

ఆవిర్భావ ప్రధానమయినవి 'కృతులు' అంటూ కృతులను రెండుగా వర్గీకరించారు ఆచార్య పి. సాంబమూర్తి తమ "South Indian Music" అనే గ్రంథంలో.

రసానుగుణంగా జాతులను, స్వరాలను ప్రయోగించాలని నాట్యశాస్త్రం (అధ్యాయం-29)లో భరతుడు నిరూపించాడు. సంగీతంలో కూడ రసానికి ఉన్నతస్థానం ఇవ్వబడింది.

2.1.5 భక్తి వాఙ్మయం :

భక్తిని ప్రధానంగా చేసుకొని దానికి రసస్థానాన్ని కల్పించిన భక్తి వాఙ్మయంలో రసాన్ని అధిదేవతగా పూజించారని చెప్పవచ్చు.

> "వాస్తవ మయమైన రసం భక్తి రసమే. ఎందుకంటే అది సంపూర్ణానందమయం. శృంగారాది కావ్యరసాలు దానికంటే ఎంతో క్షుద్రమయినవి. సూర్యుడికి మిణుగురు పురుగులకు ఉన్న భేదమే పూర్ణ రసమైన భగవద్రతికి, శృంగారాది రసాలకు ఉన్నది."[13]

అన్న మధుసూదన సరస్వతి నిర్ణయం వలన "భక్తి-రసము" అన్న అవిభాజ్య సూత్రం గోచరిస్తుంది.

2.2 భక్తి వాఙ్మయం : రస సంఖ్య :

నాట్య, నృత్య, సంగీత, అలంకార శాస్త్రాలలో అభినవగుప్తుని కాలం వరకు ఎనిమిది రసాలు మాత్రమే ప్రతిపాదించబడ్డాయి. అభినవగుప్తుని తరువాత 'శాంతం' కూడ చేర్చబడింది. అయితే ప్రతిప్రక్రియలో ప్రక్రియా పరమైన రసాలు ప్రతిపాదించబడ్డాయి. నాట్యరసం, నృత్యరసం, గానరసం, కావ్యంసాలను సూచించారు. ప్రక్రియా పరంగా వీటిని విశదీకరించవచ్చు. కావ్యాలంకారికులు రస సంఖ్యను గూర్చిన చర్చ అనేక మార్లు చేశారు. ఇది ఇప్పటికీ కొనసాగుతూనే ఉంది. నాటక, నృత్య, సంగీతాలలో ఎనిమిది రసాలను నిరూపించి, నాట్య, నృత్య, గాన రసాలూ ప్రతిపాదించబడ్డాయి. లేదా ఆయా ప్రక్రియలలో ప్రక్రియా రసాలు చేర్చబడ్డాయి. నాట్యరసం, గానరసం ప్రతిపాదించబడ్డాయి.

2.2.1 రూపకం :

రసచర్చ మొదట నాటక పరంగానే సాగింది. తరువాత అది ఆయా శాఖల తత్త్వాలననుసరించి అన్ని శాఖలకు సాగింది. భరతుడు ఎనిమిది రసాలను ప్రతిపాదించాడు.

అని- "శృంగార, హాస్య, కరుణ, రౌద్ర, వీర, భయానక, బీభత్స, అద్భుతం"[14]. వీటన్నింటినీ కలిపి 'నాట్య రసము'[15] లు అన్నారు.

> "భావ - అభినయములతో సంబద్ధములైన స్థాయీభావములను చర్వణ చేయుచు బుధులు మనోవ్యాపారముచే (మనస్సుచే) ఆస్వాదించుచున్నారు. అందుచేతనే ఇవి నాట్య రసములు" అనబడ్డాయి.

భరతుని ప్రతిపాదనలో శాంతరసము లేదు. తరువాతి కాలంలోనే శాంతం శమం స్థాయీ భావంగా రస స్థానానికెక్కింది."[16]

2.2.2 కావ్యం :

కావ్యంలోనే రస సంఖ్య అనేక మార్లు మారుతూ వచ్చింది. భరతుని రసవాదాన్ని ఆత్మగా కాదనినా, అలంకార స్థానం ఇచ్చినా భామహ దండ్యాచార్యులు రసాలను ఎనిమిందింటినే పేర్కొన్నారు. భామహుడు 'కావ్యరస' శబ్దాన్ని వాడారు.

> "మధురమైన కావ్యరసముతో మిశ్రమైన శాస్త్రమును కూడ ఉపయోగింతురు. ముందుగానే తేనె నాకి తరువాత చేదైన మందును కూడ త్రాగుదురు కదా?"

అంటూ 'కావ్యరసం' అన్న కొత్త రసాన్ని ప్రక్రియా పరమైన రసంగా విశదీకరించాడు. సాహిత్య అలంకార శాస్త్రగ్రంథాలలో ప్రధానంగా 9 రసాలు పేర్కొనబడ్డాయి. రుద్రటుని 'ప్రేయస్సు', సాహిత్య దర్పణంలో 'వాత్సల్యం' మొదలైనవి పేర్కొనబడినా తరువాత సమర్థించబడలేదు.

ఇదిలా ఉండగా రస సమీకరణ వాదులు ప్రతిపాదించిన శాంతం, శృంగారం (భోజుని శృంగార ప్రకాశిక), కరుణ (భవభూతి), అద్భుతం (నారాయణుడు) కూడ అందరి అంగీకారాన్ని పొందలేక పోయాయి.

2.2.3 నృత్యం :

క్రీ.శ. 3,4 శతాబ్దాలలో కోహలునిచే ప్రథమంగా నృత్య ప్రక్రియ అభివృద్ధి పరచబడినది.[18] నాట్యశాస్త్రంలో వలె ఎనిమిది రసాలే నృత్యంలో కూడ వర్ధిల్లాయి. ధనంజయుడు నృత్యానికి శాంతం అంగీకృతం కాదన్నా, అభినవగుప్తుడు నృత్యానికి కూడ శాంతాన్ని అనుశీలించాడు. దీనితో నృత్యంలో కూడ నవరస సంఖ్య ప్రాచుర్యాన్ని పొందింది.

2.2.4 సంగీతం :

భక్తికి ఆనుషంగికంగా సాగిన సంగీతం స్వతంత్ర ప్రక్రియగా సంగీత శాస్త్రాన్ని వెలయించుకొని 12వ శతాబ్ది తరువాత తనదైన ప్రక్రియా వైవిధ్యాన్ని సంతరించుకుంటూ 16-17 శతాబ్దికి స్థిరపడింది. భరతుడు నాట్యశాస్త్రంలో 29వ అధ్యాయంలో రసానుగుణంగా జాతులు, షడ్జగ్రామజాతులు, మధ్య గ్రామజాతులు, స్వరాలు ఏవిధంగా వినియోగించుకోవాలో నిర్ణయించారు.[19] శారఙ్గ దేవుడు స్వరానికి రసానికి ఉన్న సంబంధాన్ని నిరూపించాడు.

షడ్జమము, రిషభము	- వీర, అద్భుత, రౌద్ర
దైవతము	- బీభత్సము, భయానకము
గాంధారము, నిషాదము	- కరుణ
మధ్యమం, పంచమం	- హాస్య, శృంగారాదులను

వెలయించడానికి ఉపయోగింప వచ్చునని పేర్కొన్నాడు.[20]

సాహిత్యాలంకారికుల నుండి వచ్చిన నవరసాలే కాక సంగీతానికున్న ప్రక్రియాపరమైన రసానందాన్ని గాన రసంగా పి. సాంబమూర్తి పేర్కొన్నారు.[21] గానరసాన్ని పూర్వీకులు చర్చించకపోవడానికి కారణం భక్తితో అనుసంధానించబడిన సంగీతం ఉండటం కారణంగా వారు పేర్కొన్నారు. మనోధర్మ సంగీతంతోను, వాద్య సంగీతంతోను వచ్చే ఆనందం గానరసమని వారు సూచించారు.

శారఙ్గ దేవుని రస నిష్పత్తిలో 8 రసాలనే పేర్కొన్నాడు. సంగీత సుధాకరంలో శాంత రసాన్ని శాంత బ్రహ్మ రసాలుగా విభజించి నిర్వచించారని సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రి తమ 'కావ్యాలంకార సంగ్రహము'లోని వ్యాఖ్యలో పేర్కొన్నారు.[22] సంగీతంలో చేర్చిన శాంత రసం అర్వాచీనమైనదే.

2.2.5 భక్తి వాఙ్మయం :

రూపగోస్వామి 'భక్తిరసామృత సింధు'లో భక్తిరసాన్ని మాత్రమే ప్రతిపాదించాడు. అయితే దానిలో ముఖ్య, గౌణ భేదాలను సూచించారు.

2.2.5.1 ముఖ్య భక్తిరసం :

'ముఖ్యరసము శాంతము, ప్రీతి, ప్రేయస్సు, వత్సలము, మధురము అను భేదములతో ఐదు విధములు. వీనిలో వెనుకటివి క్రమముగా తరువాతి వానికంటే నికృష్టములు'[23]

2.2.5.2 గౌణ భక్తిరసం :

'హాస్యము, అద్భుతము, వీరము, కరుణ, రౌద్రము, భయానకము, బీభత్సము ఈ యేడును గౌణ రసములు'[24]

మధుసూదన సరస్వతి 'భగవద్భక్తి రసాయనం'లో

"భక్తి: ఏవ పరిపూర్ణ రస:" అని తెలిపారు.

హిందీలో భారతేందు హరిశ్చంద్ర ప్రాచీన సంప్రదాయం పట్ల నిష్ఠను వ్యక్తీకరిస్తూకూడా రస సంఖ్యా నియమితిని గట్టిగా నిరసించారు.

> "భలే! రసాలను అంగీకరించడం కూడా వేద ధర్మాన్ని అంగీకరించినట్లే. ఏది వ్రాసి ఉన్నదో దాన్ని అంగీకరించడం లేకపోతే పతితుడు కావడం! రసం అనుభవ సిద్ధమయిన విషయం. దీనిని అంగీకరించడానికి ప్రాచీనుల అవసరం లేదు. అది (రసం) అనుభవంలోనికి వస్తే ఒప్పుకోండి. లేకపోతే లేదు."[25]

రస ఉపభేదాలను గురించి కూడ ఆలోచించాలనీ మూలరసాల గురించి మాత్రమే దృష్టి కేంద్రీకరించకూడదని వివరించారు.

హిందీలో హరిఔధ్, మరాఠీలో డా॥ వాట్వే లాంటి వారు వాత్సల్య రస ప్రతిష్ఠ చేశారు. అలాగే హిందీలో సేఠీ కన్హైయాలాల్, పోద్దార్; మరాఠీలో చాఫేకర్, వాట్వే మొదలైన వారు భక్తి రస కల్పన చేసిన ఆధునిక శాస్త్రాలంకారికులు.

2.3 భక్తి వాఙ్మయం : రసనిష్ఠత :

రూపకం, నృత్యం, కావ్యం, సంగీతం, భక్తి వాఙ్మయాలను ప్రక్రియాపరంగా గమనించినట్లయితే రసము ఎవరియందు నిర్దేశితమవుతుంది అనేది స్పష్టీకరింప బడుతుంది. కాలానుగుణంగాను, ప్రక్రియాపరంగాను రసం ఎక్కడ ఉద్భవిస్తుందో అలంకారశాస్త్ర గ్రంథాలలో చర్చించారు.

2.3.1 రూపకం :

భరతుని రసనిష్పత్తి సూత్రానికి భట్టలోల్లటుని చేతనే ప్రప్రథమంగా రస నిష్పత్తి ఎవరియందు జరుగును? అన్న చర్చ చేయబడింది. భరతుని మతంలో అది సామాజికుని కోసం ఉత్పత్తి చేయబడింది.

> "భావ అభినయములలో సంబద్ధములైన స్థాయి భావములను చర్వణ చేయుచు బుధులు మనో వ్యాపారముచే (మనస్సుచే) ఆస్వాదించుచున్నారు. అందుచేతనే ఇవి 'నాట్య రసము' లనబడ్డాయి."[26]

ప్రత్యేకంగా సూత్రీకరించి చెప్పకున్నా సమాజం, సమాజికుని కోసం ఈ ప్రక్రియ అన్నది స్పష్టమైన విషయం.

2.3.2 కావ్యం :

మొట్టమొదట రసం ఎక్కడ ఉద్భవిస్తుంది? అన్న ప్రశ్న ఉదయించింది భట్టలోల్లటుని (800-840) వాదనలోనే. భరతుడు రసం సామాజిక నిష్ఠం అని ప్రత్యేకంగా చూపకున్నను సూచించాడు. భట్టలోల్లటుని ప్రకారం రసం నాయక నిష్ఠం అది ఉత్పాద్యం లేక జన్యం లేక కార్యం. నటుని యందు ఉన్నట్లుగా భాసిస్తుంది. సామాజికుని యందు రామాది నాయకనిష్టమగు రసం స్ఫురిస్తుంది. దానివల్ల చమత్కారం కలిగి ఆనందిస్తారు. దీనిని 'ఉత్పత్తి వాదము' అన్నారు.

శ్రీ శంకుకుడు (840) అనుమితి వాదాన్ని ప్రవేశపెట్టాడు. "నటుడు అభినయించు విభావానుభావ వ్యభిచారులకు సంయోగము వలన, అనగా గమ్యగమక భావము వలన, అనగా విభావాదులెచ్చట నుండునో అచ్చట తప్పక రత్యాదులుండును" అనే తార్కిక వ్యాప్తి వల్ల సామాజికుడు నటుని యందు రత్యాదుల ను అనుమానిస్తున్నాడు. ఆ నట

గత రత్యాది స్థాయి భావమే సామాజికుడు అనుభవిస్తున్నాడు. శ్రీ శంకుకుని మతానుసారం రసము నటనిష్ఠమే.

భట్ట నాయకుడు (900-1000) రసము సామాజిక నిష్ఠమని చెప్పాడు. అభినవగుప్తుడు (980-1020) సామాజికుడు 'వాసన' చేత నాయకాభేదాన్ని పొంది సాక్షాన్నాయక రసానుభవాన్ని పొందునని స్థిరీకరించారు.

2.3.3 నృత్యం :

నందికేశ్వరుడు (3వ శతాబ్ది) తన అభినయదర్పణంలో సామాజికుని యందే రసనిష్పత్తి జరుగునని స్పష్టంగా పేర్కొన్నాడు.

> "నాటకాశ్రయములైన విభావ-అనుభావాదులను వ్యక్తం చేస్తూ, సహృదయులందు రసాన్ని ఉత్పత్తి చేస్తూ, నటుని యందు ఉండే అర్థం (వ్యాపారం) 'అభినయం' అనబడుతుంది."[28]

అయితే సాహిత్య అలంకారశాస్త్ర ప్రభావం వలననో ఏమో శారదాతనయుడు (1175-1250) తన 'భావ ప్రకాశనము'లో నటులకు రసాశ్రయ యోగ్యత ఉండదు అని ప్రత్యేకంగా చెప్పి-

> ".....సామాజికుల కాస్వాద్యమానములగునవి యన్నియు రస పదవాచ్యము లగును. అవస్థాదుల విభేదాను సారమున ప్రకృతులు భిన్న భిన్నములయినందు వలన నాయా ప్రకృత్యనుసారమున నాయారసముల నాస్వాదింతురు."[29]

సామాజికునికే రసయోగ్యత అని స్పష్టీకరించారు.

2.3.4 భక్తి వాఙ్మయం :

సహృదయ, సామాజిక, బుధ మొదలైన పారిభాషిక పదభావాలతో రసము సామాజిక నిష్ఠమని నాట్య, నృత్య శాస్త్రాలు నిరూపించాయి. భక్తి వాఙ్మయశాస్త్రకారులు భక్తి రసనిష్పన్నం "భక్తు" ని యందే జరుగునని స్పష్టంగా పేర్కొన్నారు.

> "రతి ముఖ్యము, గౌణమునని రెండు విధములు. రతికి కారణ కార్య సహాయ రూపముతో చెప్పబడిన కృష్ణుడు మున్నగు వాని శ్రవణముచే

> తద్వాచకమగు శబ్దము ద్వారా 'వీరు కృష్ణాదులు' అను జ్ఞానము కలిగినది. అభినయాదుల యందు దర్శనాదుల ద్వారా తెలియబడిన లేదా మనస్సులో భావన ద్వారా కూడ జ్ఞానము కలిగినచో ఈ రతి విభావాను భావ సంచార భావములను పొందుచున్న కృష్ణ భక్తుల కడ రసమగును."[30]

అని 'భక్తి రసామృత సింధు' లో రూపగోస్వామి పేర్కొన్నారు. దానిని మరింత స్పష్టంగా మరో శ్లోకంలో

> "ఆ విధముగ విభావాను భావ రూపములైన శ్రీకృష్ణానుభవముచే పుట్టిన ఒకానొక అద్భుత పరమానంద చమత్కారమయమైన రసమును భక్తులు సాక్షాత్తుగా అనుభవించు చుందురు."[31]

అని వివరించారు.

మధుసూదన సరస్వతి 'భక్తి రసాయనం' లో 'బోద్ధ' నిష్ఠమని పేర్కొన్నాడు. భోజ్యమైన విషయమును గ్రహించువాడు బోద్ధ అని అర్థం. అనగా సామాజికుడు లేక భక్తుడని భావించవచ్చు.

2.4 భక్తి వాఙ్మయం : రస నిష్పత్తి :

నాట్యం నుండి విడివడిన ప్రతి ప్రక్రియా, తమ ప్రక్రియకు అనుగుణంగా రసనిష్పత్తిని వివేచించాయి. నాట్యశాస్త్రం తరువాత వచ్చిన నృత్య, సంగీత, సాహిత్య, భక్తి వాఙ్మయ అలంకార శాస్త్ర గ్రంథాలు రసనిష్పత్తి గురించి చర్చించాయి.

2.4.1 రూపకం:

> భరతుడు నాట్య శాస్త్రంలో రసనిష్పత్తి సూత్రాన్ని నిర్వచించాడు. "రస హీనమై ఏ అర్థమును ప్రవర్తింపదు. అట్లు రసము విభావ అనుభావ-వ్యభిచారి భావముల సంయోగము వలన నిష్పన్నమగును."[32]

ఈ నిష్పత్తి సూత్రం అనేక మంది అలంకారికులు అనేక విధాలుగా చర్చించారు. ఈ సూత్రం తరువాత

"వాచిక-ఆంగిక-సాత్త్వికాభినయములచే ప్రదర్శితములగుచున్న వివిధములగు భావములచే వ్యంజితములైన స్థాయి భావములను సమనస్కు లైన ప్రేక్షకులు ఆస్వాదించుచు హర్షాదులను పొందు చున్నారు."[33] అని వెల్లడించారు.

2.4.2 నృత్యం :

నందికేశుడు 'అభినయ దర్పణం'లో రసము ఎలా ఉద్భవిస్తుందో నృత్యపరంగా పేర్కొన్నాడు.

"(ఆ నర్తకియొక్క) హస్తం ఏ స్థానంలో ఉన్నదో, దృష్టి తదనుగుణంగా ఉండవలెను. దృష్టి ఎక్కడ ఉన్నదో ఆమె మనస్సు అక్కడ లగ్నం కావలెను. మనస్సు ఎక్కడ లగ్నమైనదో తదనుగుణంగా భావం వ్యక్తం కావలెను. భావం ఎక్కడ సువ్యక్తమవుతుందో అక్కడ రసం తప్పక నిష్పన్న మవుతుంది."[34]

ఈ రసాన్ని ఆవిష్కరింపజేసే సాధనాలుగా 'నర్తకి గీతాన్ని కంఠంతో ఆలపిస్తూ, అర్థాన్ని హస్తాలతో ప్రదర్శిస్తూ, భావాలను కన్నులతో ప్రదర్శిస్తూ, తాళాన్ని పాదాలతో పాటించవలెను."[35]

అని వివరించాడు. ఇవేకాక ఆహార్య, ఆంగికాలు, వాచక అభినయాలు ఎలా రసనిష్పత్తికి దోహదం చేస్తున్నాయో శారదాతనయుడు భావ ప్రకాశనములో విశదీకరించాడు.

యథాస్థాన ప్రవిష్టములయిన విభావాదులచే,
ఆహార్యాంగిక వాచికాభినయములచే
సముల్ల సితము లయిన స్థాయి భావములు
రసాత్మతను పొందుచున్నవి."[36]

నృత్యంలో కూడ ఆహార్య, ఆంగిక, వాచిక అభినయాలు రసనిష్పత్తికి హేతు భూతము లౌతున్నాయి.

2.4.3 సంగీతం :

స్వరాల ద్వారా రసనిష్పత్తి జరుగుతుందని శారఙ్గదేవుడు 'సంగీత రత్నాకరం'

లో వివరించారు. అంతేగాక ఏ రసానికి ఏ స్వరాలు సహకరిస్తాయో కూడ ఈ వివరణ వలన తెలుస్తుంది.

> "Sadja and rsabha are employed in the expression of heroism (vira), wonder (adbhuta) and wrath (Raudra), similarly dhaivata is used for abhorrence (Bibhatsa) and terror (Bhayanaka), gandhara and nishada for pathos (Karuna) and madhyama and panchama for mirth (Hasya) and conjugal love (Srngara)"[37]

సంగీతం నాద ప్రధానమైనది. ఇచ్చట అభినయాదులు లేవు. శబ్దార్థాలు లేవు. కేవలం నాద ప్రధానమైనది. అనగా సప్త స్వరాల ద్వారానే రసనిష్పత్తి జరుగుతుంది.

2.4.4 కావ్యం :

భామహ దండ్యాదులు రస నిష్పత్తిపై ఎటువంటి చర్చ చేయలేదు. భట్ట లోల్లటుడు, శ్రీ శంకుకుడు, భట్టనాయకుడు రసనిష్పత్తి ఎవరిలో జరుగుతుందనే విషయమై కొంత చర్చించారు.

ఆనందవర్ధనుని ధ్వని సిద్ధాంతం తరువాత అలంకారశాస్త్రాల గమనమే మారిపోయింది. అభినవగుప్తుని 'అభినవ లోచనం' దానికి ఉన్న పరిధుల్ని మరింత పెంచింది. 'ధ్వని' ఎప్పుడైతే కావ్య శరీరంలో భాగంగా మారిందో దాని ప్రభావం 'రస నిష్పత్తి'పై కూడ పడింది. అంటే నాట్య, నృత్య సంగీతాదులలో రసనిష్పత్తికి ఏఏ అంశాలు తోడ్పడతాయో అదే విధంగా కావ్య విషయంలో శబ్దం, అర్థం, వాటి ధ్వని రసనిష్పత్తికి సహకరిస్తాయి. నాట్యంలో వలె నటులు లేరు. నృత్యంలో వలె నర్తకులు లేరు. సంగీతంలో వలె నాద భరితమైన స్వరాలు లేవు. ఇక్కడ ఉన్నవి శబ్దాలు అర్థాలు. వాటి ద్వారా వ్యంజమాన మౌతున్నది ధ్వని. కాబట్టి రసనిష్పత్తి కూడ వీటి వలననే జరుగుతుంది.

> "కేవలం కావ్య శబ్దాల భావకత్వం మాత్రమే జరగదు. ఎందుకంటే అర్థం తెలియకుండా అది సాధ్యపడనే పడదు. కేవలం అర్థాలకు కూడ కాదు. ఎందుకంటే ఇతర శబ్దాలచే అర్థాన్ని బోధించినపుడు భావకత్వం జరగదు. రెండూ కలిసి భావకాలు అవుతాయనే విషయాన్ని 'ఎక్కడైతే అర్థము - శబ్దమూ ఆ అర్థాన్ని వ్యక్తం చేస్తాయో అన్నచోట చెప్పాలి. అందువల్ల వ్యంజకత్వ వ్యాపారం చేతనూ, గుణాలంకారౌచిత్యం అనేటటువంటి ఇతి

కర్తవ్యత చేతనూ భావకమయిన కావ్యం రసాలను భావితం చేస్తుంది. ఈ విధంగా మూడు అంశాలున్న భావనలో కరణాంశంలో ధ్వననమే వస్తుంది."[38]

కాబట్టి నాటకాదులలో ఉన్న నటులు, నర్తకులు, స్వరాలు కావ్యంలో లుప్తమైనాయి. దీనిని ధ్వని పూరిస్తుంది. శబ్దార్థాలు తద్వారా వచ్చే ధ్వని రసనిష్పత్తికి హేతువులవుతాయి.

2.4.5 భక్తి వాఙ్మయం :

అనుకార్య, అనుకర్త, ద్రష్ట, బోద్ధలను దృష్టిలో ఉంచుకొని రూపగోస్వామి 'భక్తి రసామృత సింధు'లో రసనిష్పత్తిని స్పష్టంగానూ, సూక్ష్మంగాను వివేచించారు.

"అనుకార్యము (సీతారామాదులయందు) ఉన్న రతి లౌకికత్వాది కారణముల వలన రస రూపత్వమును పొందదు. అని నాటక లక్షణముల నెఱిగిన వారు చెప్పుచున్నారు. అది యుక్తమే."[39]

భక్తి రసము నాట్య కావ్యరసాలకు భిన్నమైనదని, హరిభక్తులకు దీని ఆస్వాదన భిన్నంగా ఉంటుందని తెలిపారు.

ఈ కృష్ణరతి (కృష్ణ విషయమున భక్తుని రతి) పరమాధిక్య మగుటచే సర్వాద్భుతములకు కూడ అద్భుతమైనది. అందువలన ఈ కృష్ణరతి పరాక్రమమును సాక్షాత్తుగా అనుభవించువారు కృష్ణలీలా పరికరులు, రతికి ఆశ్రయ భూతులైన హరిభక్తుల యందు ఈ రతి సంయోగ కాలమున రస విశేషత్వమును పొందును."[40] "ఈరతి వాస్తవంగా పరమానందంతో తాదాత్మ్యమైనదీ. కనుక ఈ రసమునకు స్వప్రకాశము, అఖండత్వము సిద్ధించినది."[41]

ఇది అఖండత్వం కలిగింది అని చెప్పడం వలన సంయోగం చెందవలసిన అవసరం లేనిదని అర్థం. పరమానందంతో సారూప్యమైనది. విభావాలు, అనుభావాలు మొదలైన వాటి సంయోగం కోరనిది ఈ భక్తి రసము. కనుక దీని నిష్పత్తి స్వప్రకాశత్వం కలిగినది. కనుకనే భక్తి రసాయన కర్త రసనిష్పత్తి సూత్రాన్ని "విభావానుభావ వ్యభిచారి భావముల సంయోగము వలన నేర్పడు స్థాయీ భావము సుఖ రూపముగా వ్యంజ్యమానమైనచో రసము నిష్పన్న మగును."[42]

అని నిర్వచించారు. సుఖ రూపకంగా వ్యంజ్యమైన స్థాయీభావంకూడ రసంగా నిష్పన్నమౌతుందని స్పష్టీకరించాడు.

భక్తి వాఙ్మయ అలంకార శాస్త్రాలలో అనుకర్తలు, సామాజికులు - పూర్వ భక్తులు, నవ్య భక్తులు - గా మాత్రమే పరిగణింపబడతారు.

> "ఈ రతియే ప్రాచీన భక్తుల భావములతో పాటు అర్వాచీన భక్తులకు భావ సాధారణ్యమును కలుగజేయుచున్నది. దాని వలన రసస్థితి కూడ (రస నిష్పత్తి) ఒకే విధముగ కలుగును. అలౌకికమైన స్వభావముల వలన ఈ రస నిష్పత్తి వ్యాపారము సుదుర్గమము అగును. దీని వలన విభావాదులు రత్యాదులు ప్రాచీన అర్వాచీన భక్తులలో సాధారణ భావమున ఉత్తమముగా స్ఫురించును."[43]

అంతేకాక ఈ నవీన భక్తులు (సామాజికులు), తమ భక్త్యావేశముచే ప్రాచీన భక్తుల[44] (అనుకర్తలు) స్థాయిని పొందుదురు.

> "భావ సాధారణ్య మనగా ఈ భావముల స్వపర సంబంధ నియమముల యొక్క అనిర్ణయమే. దానివలన నవీన భక్తులు ఆవేశముచే ప్రాచీన భక్తుల అసాధారణ వ్యాపారమును కూడ సంపాదించగలుగు చున్నారు."[45]

రసము కింనిష్ఠము అన్న ప్రశ్న వేసుకొని భక్తి రసాయన కర్త మధుసూదన సరస్వతి బోద్ధృ నిష్ఠమని ప్రతిపాదించాడు.[46] సుఖదుఃఖాలను కలిగించు భావములన్ని రసస్వాదన సమయమంలో సామాజికులకు కేవల సుఖమునే కలుగజేయునని మధుసూదన సరస్వతి పేర్కొన్నాడు. భోజ్యమైన విషయమును గ్రహించువాడు బోద్ధ. కావున బోద్ధృ నిష్ఠమనగా సామాజిక నిష్ఠమనియే భావం. తెలివిని పొందుట కూడ బోధమని ఒక అర్థం.

"రతి ముఖ్యము గౌణమునని రెండు వాదములు, రతికి కారణ కార్య సహాయ రూపముతో చెప్పబడిన కృష్ణుడు మున్నగువారి శ్రవణముచే తద్వాచకమగు శబ్దము ద్వారా 'వీరు కృష్ణాదులు అను జ్ఞానము కలిగినది. అభినయాదుల యందు దర్శనాదులద్వారా తెలియబడిన లేదా మనస్సులో భావన ద్వారా కూడా జ్ఞానము

గలిగినచో ఈ రతి విభావాను భావన సంచారణ భావములను పొందుచున్న కృష్ణ భక్తులకడ రసమగును."[47]

"ఈ విధముగ విభావానుభావ రూపములైన శ్రీ కృష్ణాద్యను భావముచే పుట్టిన ఒకానొక అద్భుత పరమానంద చమత్కార మయమైన రసమును భక్తులు సాక్షాత్తుగా అనుభవించుచుందురు."[48]

2.5 భక్తి వాఙ్మయం : కావ్యరూపాలు :

భక్తి వాఙ్మయం వెలువడిన సందర్భాన్ని గమనించినట్లయితే ప్రజలలో వ్యాప్తిని పొందటమే వాటి ప్రధాన ఉద్దేశం. ఇస్లాం మతాన్ని బౌద్ధ జైన మతాల తాకిడిని ఎదుర్కొనడానికి హిందూ మతంలో భక్తి వాఙ్మయం ఉద్యమంలా వచ్చింది. దానికై కొత్త దర్శనాలు, సాహిత్యం, అలంకార గ్రంథాలు వెలువడ్డాయి. ప్రజలకు తొందరగానూ, సులభంగాను చేరువకావడానికి అనేక కొత్త పద్ధతులను అన్వేషించారు. దానిలో భాగంగానే అనేక కొత్త కావ్య రూపాలు సృష్టించారు. అవి అచ్చంగా కావ్య రూపాలు మాత్రమే కావు. సమ్మిశ్ర రూపాలుగా కూడ వెలువడ్డాయి.

హిందీలో భక్తిసాహిత్యం అనేక కావ్య రూపాలలో వెలువడింది. 14వ శతాబ్దికి పూర్వం 1. చరిత కావ్యం 2. కవిత్త-సవైయా 3.బరవై 4.దోహా 5. మంగళ కావ్యం 6. సబద్ 7. రమైనీ 8. కహరా 9. బసంత్ 10. చాంచర్ 11.రాసన్ 12. ఫాగ్ 13.లీలాపద్ 14. సోహద్ 15. హిందోలా.

15వ శతాబ్దం నుండి 17వ శతాబ్దం వరకూ.

1. బానీ 2.చరిత కావ్యం 3. దాస్ 4. వార్తా 5. పద్, సబద్ 6. స్తోత్ర, స్తుతి, వినయ్ 7. ఉపదేశ కావ్యం 8. ప్రశస్తి కావ్యం 9. పురాణం 10. ఇతిహాస్ 11. మంగళకావ్యం 12. లీలాకావ్యం. 13. సాఖీ 14. గీతాలు 15. మాలాకావ్యం 16.సంవాదకావ్యం 17. అక్షరమాల లేక బావనీ 18. బారహ్ మాసా 19. సంఖ్య మూలక్ కావ్యాలు. 20. భ్రమర గీతాలు 21. కథా కావ్యాలు 22. అష్టయామ కావ్యం. 23. నఖశిఖ కావ్యం. 24. నాటకాలు.[49]

1650 తర్వాత కొత్త రూప భేదాలు రాలేదు. తెలుగులో పురాణాలు, గేయాలు, వచనాలు, చరిత్రలు, ద్విపదలు, శతకాలు, ఉదాహరణ కావ్యాలు, స్థలమాహాత్మ్యాలు, యక్షగానాలు,

దండకాలు, ముక్తకాలు, అష్టకాలు, సంకీర్తనలు, కీర్తనలు, జావళీలు, భక్తి వాఙ్మయంలో చేరాయి. శైవ, వైష్ణవ భక్తి వాఙ్మయాలు ఒక దానితో మరొకటి పోటీగా వెలువడిందా అన్నంతగా అనేక కావ్య రూపాలలో సాహిత్యాన్ని వెలువరించాయి.

పాల్కురికి సోమనాధుని (1190-1260) బసవపురాణం, బసవోదాహరణము; పోతన భాగవత పురాణం, రావిపాటి త్రిపురాంతక కవి (14వ శ.) త్రిపురాంతకోదాహరణము; తాళ్లపాక పెదతిరుమలాచార్యుని (1493-1553) శ్రీ వెంకటేశ్వరోదాహరణము, క్షేత్ర మహాత్మ్యం; ఎఱ్ఱన నృసింహ పురాణం; శ్రీనాధుని భీమేశ్వర పురాణం; ధూర్జటి కాళహస్తీశ్వర మాహాత్మ్యం; తెనాలి రామలింగని పాండురంగ మాహాత్మ్యం; ద్విపద కావ్యాలలో పాల్కురికి బసవ పురాణం, పండితారాధ్య చరిత్ర; గోనబుద్ధారెడ్డి రంగనాధ రామాయణం; శతకాలలో పాల్కురికి వృషాధిపశతకం, బసవలింగ శతకం; ధూర్జటి కాళహస్తీశ్వర శతకం; యధావాక్కుల అన్నమయ్య సర్వేశ్వర శతకం; అన్నమయ్య వేంకటేశ్వర శతకం ; రగడలలో పాల్కురికి బసవ రగడ, చక్రపాణి రంగన నయనరగడ, నమశ్శివాయరగడ; తాళ్లపాక పెద తిరుమలాచార్యుని సుదర్శన రగడ; వచనాలలో కృష్ణమాచార్యుల 'సింహగిరి వచనాలు', తాళ్లపాక పెదతిరుమలాచార్య వేంకటేశ్వర వచనాలు - 16వ శతాబ్దంలో వచ్చిన భవానీ మనోహర వచనాలు, గంగాధరయ్య వచనాలు; చరిత్రలలో పండితారాధ్య చరిత్ర, ప్రబంధ కావ్య ప్రక్రియలో ఆముక్తమాల్యద మొదలైనవి భక్తి వాఙ్మయంలో వెలువడ్డాయి.

అయితే వైష్ణవ భక్తి ఉద్యమం మాత్రం 'సంకీర్తన'కే పట్టం కట్టింది. అనేక సాహిత్య ప్రక్రియలలో ఒకటిగా కాక సంకీర్తనను ప్రత్యేక ప్రక్రియగా వైభవ ప్రాచుర్యాలు కలదిగా చెప్పవచ్చును.

2.6 సంకీర్తన - రసం :

మొదటి అధ్యాయంలో వివరించిన విధంగా సంకీర్తనను ప్రత్యేకమైన ప్రక్రియగా గుర్తించాలి. అలా జరిగినప్పుడే 'సంకీర్తన' లోని అనేకాంశాలు అధ్యయనం చేయడానికి వీలుకలుగుతుంది. నాటకము, నృత్యము, సాహిత్యము, సంగీతం, భక్తి వాఙ్మయాలను రసదృష్టితో పరిశీలించిన విధంగా సంకీర్తనము కూడ అధ్యయనం చేయవలసి ఉంటుంది. వీటన్నింటి సమ్మిశ్ర కళ సంకీర్తనం కనుక వీటి ఆధారంగా ఎక్కడెక్కడ ఏయే ప్రక్రియలను కలుపుకుందో విశ్లేషించవచ్చు.

2.6.1 సంకీర్తన - రసస్థానం :

"పదముల యర్థ మబల్లవి
వదలక యన్నిటికి నేక వాక్యత జేయన్
గుదిగ్రుచ్చినట్లు తగులై
పదమతుదిన్ మఱియు మఱియు బల్ల వియలరున్".[50]

(సంకీర్తన లక్షణం - 36వ పద్యము)

రమణీయార్థ ప్రతిపాదక శబ్దము 'కావ్య' మనీ, వాక్యం రసాత్మకం 'కావ్యం' అనీ నిర్వచించిన విధంగానే అద్భుతమైన సౌందర్యాన్ని వెదజల్లె పదాలు రసాత్మకాలని వివరించవచ్చు. అయితే ఆ పదము ఏక వాక్యతను కలిగి ఉండాలి. పల్లవి చరణాలు అన్నింటికి 'ఏకవాక్యత' ఉండాలని చినతిరుమలాచార్యులు పేర్కొన్నారు. అందువలన రసావిష్కరణకు ఆస్కారం ఏర్పడుతుంది. నాటక, నృత్య, సాహిత్యాలలో లాగే సంకీర్తనానికి కూడ రసం ఆత్మ వంటిదే. ఇది విషయికంగా భక్తి వాఙ్మయానికి చెందింది కనుక అక్కడ రసానికున్న స్థానమే ఇక్కడ కూడ లభిస్తుంది.

"వాస్తవమయమైన రసం భక్తి రసమే. ఎందుకంటే అది సంపూర్ణ ఆనంద మయం. శృంగారాది కావ్య రసాలు దానికంటే ఎంతో క్షుద్రమైనవి. సూర్యుడికి మిణుగురు పురుగులకు ఉన్న భేదమే పూర్ణ రసమైన భగవద్రతికి శృంగారాది రసాలకు ఉన్నది."[51]

అన్న మధుసూదన సరస్వతి రసస్థాన నిర్ణయ సూత్రమే సంకీర్తనకు అన్వయిస్తుంది.

2.6.2 సంకీర్తన - రససంఖ్య :

ప్రక్రియాపరంగా పరిశీలించినట్లయితే సాహిత్యానికన్నా నాటకానికి, సంగీతానికి ఎక్కువ చేరువగా సంకీర్తన కనిపిస్తుంది. సంకీర్తన లక్షణాన్ని రాసిన చినతిరుమలాచార్యుడు కూడ సంగీత నాట్య శాస్త్రాలనే తన ప్రక్రియకు ప్రమాణాలుగా చూపాడు.

"రమణీయ సంగీతరత్నాకర ప్రబంధా ధ్యాయమున నుక్తమయ్యె బదము
సముచిత సంగీతచంద్రికాదేశైళయందు మిక్కిలి దేటమయ్యెఁ బదము
అతుల తత్సంవాదమైనట్టి సంగీత చూడామణికి బల్కుచోటు బదము
ధన్య సంగీత సుధాకర గ్రంథంబునందు మిక్కిలి జెలువొందు బదము.

"తానెయిన్నిటికిని మూలమైన భరత
మందు బంచరసాధ్యాయ మందు విమల
వృత్తిభూణ నిబంధక వివిధ నామ
భవ్య లక్షణములకు నాస్పదము పదము."[52]

అయితే భరతుని నాట్యశాస్త్రం పేర్కొనడం వలన నాట్యం నుండి తరువాత విడివడిన నృత్య సంగీత సాహిత్య ప్రక్రియలు 14వ శతాబ్దానికి స్థిరపడి ఉండటం వలన వాటి ఛాయలు కూడ సంకీర్తన మీద కనపడతాయి. అన్నమాచార్యులవే కాక అనేకమంది వాగ్గేయకారుల (గీతం, కీర్తన, కృతులు, తరంగాలు) రచనలపైన సాహిత్యకారులు అధ్యయనం చేయడానికి కారణం వాటికి సాహిత్య శాస్త్రంతో గట్టి సంబంధాలుండటం వల్లనే. వీటి వివరాలు మరింతగా రసనిష్పత్తి (2.6.4)లో చూడవచ్చు.

సంకీర్తనలలో నాట్యశాస్త్రంలో వలె 8 రసాలను లేక సాహిత్యంలో వలె 9 రసాలను అంగీకరించి చొప్పించినా, ఇవి ప్రధానంగా ఆ యుగలక్షణమైన, లక్ష్యమైన భక్తిని ఉద్యమంగా కలిగినవి. కనుక ఇవి భక్తి రసానికే పెద్ద పీట వేశాయి. భక్తి వాఙ్మయకారుల శాస్త్రాల ద్వారా సంకీర్తనలలో రససంఖ్య నిర్ణయించ వలసి ఉంటుంది.

సాహిత్య ఆలంకారికులు భక్తిని రసంగా అంగీకరించ లేదు. భక్తిని అప్పుడే రసంగా భక్తి వాఙ్మయ కర్తలు వ్యవహరిస్తున్న కాలంలో అభినవగుప్తుడు (11వ శతాబ్ద పూర్వ భాగం), హేమచంద్రుడు (11వ శతాబ్ద ఉత్తరభాగం) తమ శాస్త్రాలలో భక్తికి రసస్థానాన్ని తిరస్కరించారు.

"భక్తితో పాటు శ్రద్ధను కూడ నొక రసముగా కొందరంగీకరించిరి. దానిని కూడ అభినవ గుప్తుడు అంగీకరింపలేదు. ఈ రెండును శాంతమున కంగములుగా నుండవచ్చునని యాతని అభిప్రాయము."[53]

హేమచంద్రుడు కూడ భక్తి వాత్సల్యాలను రసాలుగా అంగీకరించలేదు.[54] జగన్నాథ పండితులు భక్తిని రసముగ అంగీకరించి, చివరకు కాదని సిద్ధాంతీకరించాడు. నవ సంఖ్యకు కట్టుబడి భరతుని ఆదేశమాత్రమైన సంఖ్యను మార్చరాదని పేర్కొన్నాడు. భక్తిని అన్ని విధాలుగా సమర్థించాడు.

"ఇవియే రసములని యేల చెప్పవలయును? భగవంతుడాలంబన విభావముగా గలిగి, రోమాంచాశ్రు పాతాదులు అను భావములుగా, హర్షాదుల చేత పరిపోషింప బడుచు భాగవతాది పురాణ శ్రవణ సమయమందు (భక్తులచే) ననుభూయ మాన మగుచున్న భక్తి రసమును కప్పిపుచ్చుట సాధ్యము కాదుకదా? భగవదానురాగ రూపమగు భక్తియే యిట స్థాయీ భావము ఇది శాంత రసమున నంతర్భవింపదు. ఎందుచేత ననగా అనురాగ వైరాగ్యములు పరస్పర విరుద్ధములు. భక్తి, దేవాది విషయకమగు రతియు, వ్యభిచారులును భావములని చెప్పబడుచున్నవి. రసభావములనుచితముగా ప్రవర్తించునపుడు, "రసాభాస భావాభాస" అనుబడుచున్నవి. ఇది ప్రాచీన సిద్ధాంతము. అట్టియెడ, కామినీ విషయకమగు రతియు, భగవద్విషయకమగు రతియు, రతియే కావున, భగవద్విషయక మగు రతి భావమగుచో కామినీ విషయక మగు రతియు భావమేల కాకూడదు? అని యనరాదు. రసభావాది వ్యవస్థ భరతముని వచనానుసారముగా నున్నది. ఈ విషయమున స్వాతంత్ర్యము తగదు. అట్లు కానియెడల, పుత్రాది విషయకమగు రతి కూడ స్థాయిభావ మేలకారాదు. జుగుప్సా శోకాదులు భావము లేల కాకూడదు? ఇట్లు చర్చించినచో అఖిల దర్శన వ్యాకులత సంభవించును. రసములు తొమ్మిది యని భరతుడు చెప్పియున్నాడు. ముని వచన నియంత్రిత మగునా సిద్ధాంతము భగ్నము కారాదు. యథాశాస్త్రముగ నడచుటయే యుక్తము."[55]

అయితే భక్తి వాఙ్మయాలంకారికుల దర్శనమే వేరు కనుక వారు భక్తిని మాత్రమే రసంగా భావించారు, స్థాపించారు. మిగిలిన రసాలను భక్తి రసం ముందు క్షుద్రమయినవిగా నిరూపించారు. మధుసూదన సరస్వతి భగవద్భక్తి రసాయనంలో ఈ విధంగా పేర్కొన్నాడు.

"కాంతాది విషయకములగు రసములందు భగవద్రతి యందు వలె పరమానందము కలుగదు. పరిపూర్ణమగు సుఖమును కలిగింపలేవు. కావున

> వానికి పూర్ణముగా రసత్వము సిద్ధింపదు. అవి క్షుద్ర రసములు. భగవద్రతియే పూర్ణ రసము. మిణుగురుల కాంతి కంటే, సూర్యప్రభ యెట్లు బలవత్తరమో. అట్లే తక్కిన రసముల కంటే ఇది శ్రేష్ట తరము."[56]

కావ్యాలంకారికులు వేటిని ప్రమాణ రసాలుగా స్పష్టీకరించారో వాటిని క్షుద్రమయినవిగా అసంపూర్ణాలుగా భక్తి వాఙ్మయాలంకారికులు తేల్చారు. కావ్యాలంకారికులు భక్తిని అలంకారంగా, భావంగా భావించగా, భక్తి వాఙ్మయాలంకారికులు దానిని సంపూర్ణ రసంగానూ, భక్తి 'ఒక్కటే' రసంగానూ ప్రతిపాదించారు. ఆధునిక కాలంలో రస చర్చ చేసిన విమర్శకులలో ఆచార్య నగేంద్ర ఒకరు.

వారు భక్తి రసాన్ని ఆమోదించే వాతావరణాన్ని వాటి తత్త్వాల ఆధారంగా వివేచించారు.

> "వైష్ణవా చార్యులు ఆధ్యాత్మికమూ, సంప్రదాయ బద్ధమూ అయిన స్థాయిలో భక్తి రసస్థాపన చేశారు. అందువల్ల వారి తర్కాలను కావ్యశాస్త్రీయపరంగాను, మనోవైజ్ఞానికంగాను పరీక్షించడానికి వీలులేదు. శ్రీకృష్ణుని మధుర రూపాన్ని ఉపాసించే వైష్ణవ భక్తులకు మధుగ రసమే నిశ్చయంగా రసరాజం, అదేమూల రసం కూడా. జీవితంలో విభిన్న భావవృత్తులమీద ఆధారపడిన హాస్య, వీరాది రసాలు భక్తి రసానికి అంగాలు లేదా సంచార భావాలు. ఎందుకంటే జీవితంలోని ఈ విభిన్న ప్రవృత్తులు వస్తుత: మధుర రసాన్ని పరిపుష్టం చేసేవే. అదే వాటి సార్థక్యం కూడా. కాని భక్తి క్షేత్రంలో, ఆధ్యాత్మిక స్థాయిలోనే, ఈ సిద్ధాంతాన్ని నిరూపించవచ్చు. కాని కావ్యశాస్త్ర క్షేత్రంలో ఆధ్యాత్మిక తర్కాలను ఆశ్రయించినందువల్ల లాభంలేదు."[57]

సంకీర్తనలు కూడ భక్తి వాఙ్మయ పరిధిలోనివే. కనుక వీటికి కూడ ఆ ప్రమాణాలే ప్రధానంగా వర్తిస్తాయి. భక్తి ఒక్కటే ప్రధాన రసం.

భక్తి వాఙ్మయంలో పురాణాలు ప్రధానమైన రూప భేదం. ప్రక్రియాపరంగా గమనించినట్లయితే కావ్య ప్రక్రియకు సన్నిహితమైంది. కనుక ఆ ప్రభావం కొంత ఉంటుంది. భాగవత పురాణంలో అనేకాంశాలుంటా.మని, వాటిని గురించి చెబుతూ ఆచార్య జి.వి. సుబ్రహ్మణ్యం-

> "సర్గాది కథనం రస ప్రధాన వృత్తం కాజాలదు. పంచలక్షణాల నాశ్రయించుకొని చెప్పే సృష్టి క్రమ వికాస విధానం గానీ, ధర్మాధర్మ స్వరూప వివేచనం గానీ, చతుర్వర్ణ వ్యుత్పత్తిని కలిగించే శాస్త్రార్థాలుగానీ జ్ఞానానికి వస్తువులవుతాయి. కాని, రసభావాలకు కావు. వంశ మన్వంతర వంశానుచరితాలలో చెప్పబడే ఉపాఖ్యానాలు గానీ, ఇతిహాసాలు గానీ, వేదార్థాలకు అర్థ వాదాలుగా ఉండవచ్చు. అందువల్ల రసం పురాణంలో గౌణమే గాని ప్రధానం కాదు నిజానికి."[58]

అని, భాగవత పురాణం సాధించిన ఏకవాక్యత 'రసస్థితికి తీసుకొని వెళుతుంద'ని వివరించారు. అయితే సంకీర్తనలలో రససూత్రం మరింత సులభకరమైనది అని చెప్పవచ్చు.

2.6.3 సంకీర్తన - రస నిష్ఠత :

రసనిష్పత్తి గురించి చర్చించే ముందు రస నిష్ఠత చర్చనీయమవుతుంది. ఎవరినాశ్రయించి ఉంటుందో తెలిసిన పిదప ఎలా జరుగుతుందో చెప్పటం హేత్వార్థకంగా ఉంటుంది.

నాట్యశాస్త్రాలలోనూ, సాహిత్యాలంకార శాస్త్రాలలోను, సంగీత శాస్త్రాలలోను, నృత్యశాస్త్రాలలోను, సహృదయుడినే రసనిష్ఠతకు యోగ్యుడుగా ధ్రువీకరించారు. భక్తి వాఙ్మయంలో కొంత తేడా కనిపిస్తుంది.

శంకరుని అద్వైతం తరువాత భక్తి 'మార్గము'నకు ప్రాధాన్యత వచ్చింది. నింబార్కుడు, వల్లభాచార్యుడు, చైతన్యుడు, పరతత్త్వాన్ని కృష్ణునిగాను ఆయన శక్తిని రాధగను ఆరాధించారు. ఈ భక్తి కల్పన విలక్షణమైనది. భగవంతుని మానవాతీతునిగా కాక, తమసాటి మానవునిగా భావిస్తారు. ఐశ్వర్య రూపాన్ని కాక మాధుర్య రూపాన్ని కొలుస్తారు. ఈ దార్శనిక సిద్ధాంతాని కనుగుణంగా వెలువడినదీ వైష్ణవ భక్తి వాఙ్మయం. కనుక ఇక్కడ రసనిష్ఠత కూడ విలక్షణంగా నిరూపించ బడుతుంది. సహృదయుడు భక్తుడే. అనుకర్త, కవి లేక వాగ్గేయకారుడూ భక్తుడే. అనుకార్యుడైన కృష్ణాదులతో ఈ భక్తులకున్న సంబంధం అభేదం. కనుక కృష్ణాదులలోని అన్ని రసాలను, అనుకార్యుడు తద్వారా సహృదయుడు సంపూర్ణంగాను, ప్రత్యక్షంగానూ అనుభవిస్తారు.

సంకీర్తన కారుడు లేక వాగ్గేయ కారుడు, సహృదయుడు లేక భక్తుడు తత్ సంకీర్తనం చేసినప్పుడు వారి స్థాయి నాధారంగా చేసుకొని భగవంతునితో తాదాత్మ్యం కలిగి ప్రత్యక్షమైన ఆనందాన్ని - కాల స్థల రూప విసర్జితమైనది - పొందగలుగుతారు.

> "దాని వలన రస స్థితి కూడ (రస నిష్పత్తి) ఒకే విధముగ కలుగును. అలౌకికమైన స్వభావము వలన ఈ రసనిష్పత్తి వ్యాపారము దుర్గమము అగును. దీని వలన విభావాదులు రత్యాదులు ప్రాచీన అర్వాచీన భక్తులలో సాధారణ భావమున ఉత్తమముగ స్ఫురించును."[59]

> "భావ సాధారణ్య మనగా ఈ భావముల స్వపర సంబంధ నియమముల యొక్క అనిర్ణయమే. దాని వలన నవీన భక్తులు ఆవేశముచే ప్రాచీన భక్తుల అసాధారణ వ్యాపారములను గూడ సంపాదింప గలుగుచున్నారు."[60]

చైతన్యుడు స్వయంగా గీతాలను రచించకున్నా జయదేవుని బలదేవుని గీతాలను ఆలపించేవాడట. తత్ సమానమైన భక్త్యావేశం కలిగినప్పుడు వాగ్గేయకారునితో (పూర్వ భక్తుడు) సాధారణీకరణం వలన క్రొత్త భక్తుడు (సహృదయుడు) కూడ భక్తి రసానందాన్ని పొందవచ్చు. సంకీర్తనం వల్ల, శ్రవణం వల్ల కూడ ఈ ఆనందాన్ని పొందవచ్చు.

2.6.4 సంకీర్తన - రసనిష్పత్తి :

సంగీతం, నాట్యం, నృత్యం, సాహిత్యం, భక్తిలచే సమ్మిశ్రితమైన వినూత్న ప్రక్రియ సంకీర్తన. కనుకనే దీనికి అన్నమాచార్యుడు ప్రత్యేకించి లక్షణ గ్రంథాన్ని రాయాల్సిన అవసరం ఏర్పడింది. అన్నమయ్య రాసిన సంస్కృత లక్షణ గ్రంథానికి తెలుగు సేత చేసానని చెప్పిన చినతిరుమలాచార్యుడు.

> "శృతులై, శాస్త్రములై పురాణ కథలై సుజ్ఞాన సారంబులై
> యతిలోకాగమ వీథులై వివిధ మంత్రార్థంబులై నీతులై
> కృతులై వేంకట శైల వల్లభ రతి క్రీడా రహస్యంబులై
> నుతులై తాళ్లపాక యన్నమవచో నూత్నక్రియలో చెన్నగున్"[61]

అని ఇవి 'నూత్న' మయినవని పేర్కొన్నాడు. ఈ నూతన శబ్దాన్ని ప్రక్రియాపరంగా

అన్వయించవచ్చు. ఈ నూతన ప్రక్రియలో రసనిష్పత్తి జరిగే విధానాన్ని పరిశీలించవచ్చు. తద్వారా ఈ ప్రక్రియ విభిన్నత్వాన్ని స్థిరీకరించవచ్చు.

సంకీర్తన భౌతిక రూపంలో అనేకాంగాలున్నాయి, శబ్దాలున్నాయి. అవి ఇచ్చే అర్థాలున్నాయి. తద్వారా వ్యంజ మానమౌతున్న ధ్వని ఉంది. సంకీర్తన పాడబడుతుంది. కనుక స్వరాలున్నాయి. వాగ్గేయకారునిలో భక్తి ఉంది, ఆవేశం ఉంది. తద్వార వ్యక్తమయ్యే ఆంగిక వాచిక అభినయాలున్నాయి. వాగ్గేయకారునికి ప్రత్యేకించిన ఆహార్యం ఉంది. ఈ అంగాలన్నీ ఒకే ప్రక్రియకు సంబంధించినవి కావు. సాహిత్యం, సంగీతం, భక్తి, నృత్య, రూపకాలకు సంబంధించినవి.

శబ్ద అర్థ ధ్వనుల ద్వారా కావ్యరసం, స్వరాల ద్వారా సంగీత రసం లేక గాన రసం, భక్తి వలన భక్తి రసం, అభినయాదుల వలన నాట్య రసం, నృత్య రసం, కలిసి "సంకీర్తన రసం" గా ఏర్పడుతుందని భావించవచ్చు. వీటన్నిటి నిష్పత్తి సూత్రాలు కలవడం వలన సంకీర్తన ద్వారా భక్తి రస ఆవిష్కరణ తొందరగా జరుగుతుంది.

సంగీత శాస్త్రాలననుసరించి సప్త స్వరాలలో ఒక్కో స్వరానికి ఒక్కొక్క రస నిరూపణ శక్తి ఉంది. అలాగే ఒక్కో రాగానికి రాగ లక్షణం ఉంది. ఆనంద వర్ధనుని మతానుసారం కావ్యాలలోని శబ్దార్థాలు వాటి ధ్వని రసాన్ని ఆవిష్కరింప చేస్తాయి. ఇప్పటికి ఇదే సాహిత్యాలంకారికులలో అత్యంత అంగీకార్యాన్ని పొందిన వాదం. వాచిక, ఆంగిక, సాత్వికాభినయాలు నాట్యంలో రసనిష్పత్తికి హేతువులవుతున్నాయి.

వైష్ణవ భక్తి ఉద్యమం వీలైనంత తొందరగా విస్తృతంగా ప్రజల వద్దకు వెళ్లాలి. అది ఆనాటి ధ్యేయం. కనుక దానికి అనుకూలమైన కళా ప్రక్రియ అవసరమైనది. సంగీత ప్రక్రియలోని సాహిత్యం విలువైనదైనపుడు దానికి మరింత రాణింపు ఉంటుంది. అలాగే సాహిత్య ప్రక్రియలో సంగీతం లేక నాటకం లేక నృత్య, చిత్రలేఖన ప్రక్రియల ప్రభావం ఉన్నప్పుడు ఆ ప్రక్రియకు మరింత ఆదరణ దొరుకుతుంది. అంటే ఆ సమ్మిశ్రణను ప్రజలు ఎక్కువగా అభిమానిస్తారు. ఏవైనా రెండు ప్రక్రియలు కలిసినప్పుడే ఎక్కువ ప్రాభవాన్ని ప్రాచుర్యాన్ని పొందుతున్నాయి అంటే సంగీత, నాటక, సాహిత్య, నృత్య, భక్తి అంగాలను కలిగిన సంకీర్తన ప్రభావాన్ని గుర్తించవచ్చు. కనుకనే ఆకాలంలో భక్తి ఉద్యమకారులు తమ భావాల వ్యాప్తి కోసం సంకీర్తనను శక్తిమంతమైన ఆయుధంగా

వాడుకున్నారు. ఇది కొత్త ప్రక్రియ కనుక అటు శిష్టుల కవసరమైన వాటిని, ఇటు సామాన్యులను ఆకర్షించడానికి తనదైన పద్ధతిలో సంకీర్తన ప్రయత్నించింది. అందరి ఆదరాభిమానాలను పొందింది. జానపద ఛాయలనూ స్వీకరించింది. సంస్కృత భాషను, గ్రామ్య భాషను సమానంగా వాడుకుంది. మార్గ సంగీతాన్ని, జానపద సంగీతాన్ని అవసరానుగుణంగా స్వరపరచుకుంది.

అతి తక్కువ నిడివిగల ప్రక్రియ (పల్లవి, 3 లేక 4 చరణాలు) అయినా, సంపూర్ణ రసానందాన్ని కలుగజేయగల ప్రక్రియగా వెలిగింది.

---

1. *నహిరసాదృతే కశ్చిద ష్యర్థః ప్రవర్తతే*
   తత్ర విభావాను భావ వ్యభిచారి సంయోగాద్రస నిష్పత్తిః

   పుట : 196 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి 1959

2. *పుట 196 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి 1959*

3. *"భావాభినయ సంబద్ధాన్ స్థాయి భావాంస్తథా బుధాః*
   అస్వాదయంతి మనసా తస్మాన్నాట్య రసాః స్మృతాః

   పుట 198 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి 1959

4. *రసవంద్ధర్మిత స్పష్ట శృఙ్గారాది రసం యథా*
   దేవీ సమాగమద్ధర్మ మస్కరిణ్యాతి రోహితా (3-6)

   పుట 72 శ్రీరామచంద్ర, పుల్లెల 1987

5. *స్వాదు కావ్యరసోన్మిశ్రం శాస్త్రమప్యుప యుజ్ఞతే*
   ప్రథమా లీఢమధవః పిబక్తి కడు భేషజమ్. (5-3)

   పుట 122 శ్రీరామ చంద్రః పుల్లెల 1979 (బి)

6. *ప్రేయః ప్రియ తరాఖ్యానం రసవద్రస వేశలమ్*
   ఊర్జ స్విరూఢాహఙ్కారం యుక్తోత్కర్షంచ తత్త్రయమ్.

   పుట 177 శ్రీరామ చంద్ర, పుల్లెల 1981 (ఎ)

7. *దీప్త రసత్వం కాన్తిః (3-15)*

దీప్తా: రసా: శృఙ్గారాదమో యస్య సదీప్త
రస: తస్య భావో దీప్త స్తత్వం కాన్తి:

పుట 89 శ్రీరామ చంద్ర, పుల్లెల 1981 (బి)

8.. రీతి రాత్మ కావ్యస్య (1-6)
పుట 8 శ్రీరామచంద్ర, పుల్లెల 1981 (బి)

9., పుట 98 సూర్యనారాయణశాస్త్రి, సన్నిధానము 1976.

10. నాట్యశాస్త్రంలో నాట్యం ప్రధానంగానూ, నృత్యం అనుషంగికంగానూ భరతముని వివరించినాడు. నాట్యశాస్త్ర రచన తరువాతనే నృత్యం ప్రత్యేక కళగా రూపిందిందని విమర్శకుల అభిప్రాయం. అట్లా ప్రత్యేకంగా రూపొందిన నృత్య కళకోసం వెలసిందే ఈ 'అభినయ దర్పణం'.
పుట 18, శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి, 1987.

11. "ఋగ్యజస్సామ వేదేభ్య వేదాచ్చ ధర్పణంక్రమాత్ ॥
పాఠ్యందా భినయం గీతం రసాన్ సంకృష్య పద్మజ: (2-15)
వ్యరచచ్ఛాస్త్ర మిదం ధర్మం కామార్థమోక్షదవ్ (2-16)

పుట 15-16 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి 1987

12. పుట 1-79, 180 Prof. G.V. Sambamurthy, 1990 (15th ed.)

13. పరిపూర్ణ రసా క్షుద్ర రసేభ్యో భగవద్రతి:
ఖద్యోతేభ్య ఇవాదిత్య ప్రబేవ బలవత్తరా."

పుట 137 సుబ్రహ్మణ్యం జి.వి. 1991

14. "శృంగార - హాస్య - కరుణా - రౌద్ర - వీర - భయానకా: బీ
భత్సాద్భుత - సంజ్ఞౌ చేత్యష్టౌ - నాట్యేరసా: స్మృతా: (6-15)
పుట 192 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి, 1959.

15. "భావాభినయ సంబద్ధాన్ స్థాయి భావాంస్తధా బుధా:।
ఆస్వాదయంతి మనసా తస్మాన్నాట్య రసా: స్మృతా:॥ (6-33)
పుట 198 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి, 1959.

16. చూడుడు: పుట 291-304 సూర్యనారాయణ శాస్త్రి, సన్నిధానము 1976.

17. స్వాదు కావ్య రసోన్మిశ్రం శాస్త్ర మప్యుదయుఞ్జతే
ప్రథమా లీఢ మధవః పిబన్తి కుట భేషజమ్ (5-3)

పుట. 122 శ్రీ రామంద్రః, పుల్లెల 1979 (డి)

18. చూడుడు. పుటలు 130 - 131 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి 1959

19. చూడుడు. పుట 778-9 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి 1959

20. "పంక్తి రుష్టిక్ప జగతీత్ర్యాహుర్ఛందాంసి సాదిషు
సరీవీరేద్భుతే రౌద్రాధోబీభత్సే భయానకే
కార్యోగ నీతు కరణౌ హాస్య శృంగారమోరశీ పా॥

పుట 38 గంధం శ్రీరామమూర్తి 1966.

21. పుట 179, సౌత్ ఇండియన్ మ్యూజిక్, 1990

22. బ్రహ్మోనామ రసస్పర్వ ప్రపంచో త్తీర్ణ రూపకః
నిత్యః స్థిరోత విహాయం పార్థఖ్యే స ప్రకీర్తతః

పుట 297 సూర్యనారాయణ శాస్త్రి, సన్నిధానము 1976.

23. ముఖ్యస్తు పంచధా శాస్త్రః ప్రీతః శ్రేయాంశ్చ వత్సలః
మధురశ్చేత్యమా జ్ఞేయా యధా పూర్వమనుత్తమాః (5-115)

పుట 408. వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

24. హాసో ద్భుతస్తథావీరః కరుణోరౌద్ర ఇత్యది
భయానకః సబీభత్స ఇతి గౌణశ్చ సప్తధా ॥

పుట 408. వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

25. పుట 265 డా॥ నగేంద్ర, (అ) భీమ్‌సేన్ నిర్మల్, 1985.

26. "భావాభిన య సంబద్ధాన్ స్థాయి భావాంస్తథాబుధాః
ఆస్వాదయంతి మనసా తస్మాన్నాట్య రసాః స్మృతాః (6-33)

పుట 198 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి, 1959.

27. చూడుడు. పుట 282-283 సన్నిధానము సూర్య నారాయణశాస్త్రి, 1976

28. అభివ్యంజ న్విభావానుభావాదీన్ నాటకాశ్రయాన్
ఉత్పాదయన్ సహృదయే రసజ్ఞానం నిరంతరమ్
అనుకర్తృస్థితో యో దో భి నయస్సోభి దీయతే (60)

పుట 46, శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి, 1987.

29. తస్మాత్సామాజికైః స్వాద్యా రసవాచ్యాభవింతితే
ప్రకృతినాం చ భిన్నత్వా దవస్థాది విభేదతః (2-135)

పుట 89 మాధవ రాయశర్మ, జమ్మలమడక 1973

30. రతిర్విధాపి కృష్ణార్థ్వైః శ్రుతైరవగతైః స్మృతైః
తైర్విభావాదితాం యద్భి ర్ధకేషు రసోభవేత్ (5-79)

పుట 398 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985

31. తదత్ర సర్వథా సాక్షాత్కృష్ణా ద్యనుభవాద్భుతః
ప్రౌఢానన్ద చమత్కారో భక్తైకోప్యనురస్యతే

పుట 398 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985.

32. నహిరసాదృతే కశ్చిద ర్థః ప్రవర్తతే
తత్ర విభావానుభావ వ్యభిచారి సంయోగాద్రస నిష్పత్తిః (6-31)

పుట 196 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి 1959.

33. పుట 197 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి, 1959.

34. యతోహస్త స్తతో దృష్టిః యతో దృష్టిస్తతో మనః
యతో మనః స్తతో భావో యతో భావస్తతో రసః (2-57)

పుట 42 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి, 1987.

35. కంఠేనాలంబయే ద్గీతం హస్తేనార్థం ప్రదర్శయేత
చక్షుర్భ్యాం దర్శ యేద్భావం సాదాభార తాలమంచరేత్ (2-56)

పుట 42 శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి,1987.

36. విభావాద్యైర్యధాస్థాన ప్రవిష్టై: స్థాయినిర్ద స్మృతా:
చతుర్భిశ్చాప్యభినయై: ప్రపద్యంతే రసాత్మతామ్ (2-90)

పుట 80, మాధవ రాయశర్మ, జమ్ముల మడక 1973

37. "పంక్తి రుష్ణిక్ప్రజగ తీత్యాహుశ్ఛందాంసి సాదిషు
సరీ వీరేద్భుతే రౌద్రేధో బీభత్సే భయానకే
కార్యౌ గనీతు కరణౌ హాస్య శృంగార యోర్మ పా"॥

పుట 153, Sthringy R.K. 1991

38. "న చ కావ్య శబ్దానా కేవలానాం భావకత్వమ్,
అర్థాపరిజ్ఞానే తదభావాత్। నచ కేవలానామర్థా
నామ్, శబ్దాంతరేణార్ప్య మాణత్యే తద యోగాత్
ద్వయోస్తు భావకత్వ మస్మాభిరేవోక్తమ్ ।
'యత్రార్థ: శబ్దోవా తమర్థ వ్యక్త:' ఇత్యత్ర ।
తస్మా ద్వ్యంజ కత్వా ఖ్యాన వ్యాపారేణ
గుణాలంకారౌచిత్యాదికయేతి కర్తవ్యతయా
కావ్యం భావకం రసాన్ భావయతి,ఇతి
త్ర్యంశాయామపి భావనాయాం కరణాంశే
ధ్వననమేవ నిపతతి."

పుట. 184 భీమ్‌సేన్ నిర్మల్, 1985

39. "రతి: స్థితాను కార్యేషు లౌకికత్వాది హేతుభి:
రసస్యాన్నేతి నాట్యజ్ఞాయదాహుర్యుక్త మేవతత్ ॥ (5-107)
పుట 405 వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985

40. "అలౌకి కీత్వియం కృష్ణ రతి: సర్వాద్భుతాద్భుతా
యోగే రస విశేషత్వం గచ్ఛన్త్యేవ హరిప్రియే ॥" (5-108)
పుట 406 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985

41. "పరమానన్దతాదాత్మ్యాద్రత్యాదే రస్య వస్తుత:
రసస్య స్వకాశవ్యమఖణ్డత్వం చ సిద్ధ్యతి ॥" (5-112)
పుట 407, వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

42. విభావై రనుభావైశ్చ వ్యభిచారిభి రవ్యుత
స్థాయి భావం సుఖత్వేన వ్యంజ్యమానో రసః స్మృతః" (3-2)

పుట 85 పుష్పలత, సురవరం. 1993.

43. "అలౌకిక్యా ప్రకృత్యేయం సుదురూహా రసస్థితి:
యత్ర సాధారణ తయా భావాః సాధుస్ఫురన్త్యమీ" (5-101)

పుట 403 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

44. అనుకర్తలు, సామాజికులను వాసుదేవశాస్త్రి ప్రాచీన అర్వాచీన భక్తులుగా పరిభాషించారు.

45. "ఏషాం స్వపర సంబన్ధ నియమానిర్ణయోహియః
సాధారణ్యం తదేవోక్తం భావానాం పూర్వ సూరిభిః (5-102)

పుట 404 వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985

46. బోధ్య నిష్ఠాయధాస్వంతే సుఖ దుఃఖాది హేతవః
బోద్ధ నిష్ఠాస్తు సర్వే పి సుఖమత్రైక హేతవః (3-5)

పుట 85 పుష్పలత, సురవరం 1993

47. రతిర్ద్వ ధాపి కృష్ణాద్యైః శ్రుతైరవగతైః స్మృతైః
తైర్విభావాదితాం యద్భిస్తద్భక్తే షురసోభవేత్ । (5-79)

పుట 398 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985.

48. తదత్ర సర్వధా సాక్షాత్కాష్ణాద్యను భవాద్భుతః
ప్రాధానన్ద చమత్కారో భక్తైః కోప్యనురస్యతే (5-81)

పుట 398 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985

49. ఆచార్య వై.వి. రమణారావు (అముద్రిత వ్యాసం)

"భరతీయ భక్తి సాహిత్యంలో ప్రక్రియా భేదాలు - సంబంధాలు" నుండి గ్రహించబడింది. ఈ వ్యాసం "National Conference on Comparative Indian Literature", Telugu University, Hyderabad 28 డిశంబర్ 1988లో సమర్పించబడినది.

50. పుట 144 విజయరాఘవాచారి, 1935.

51. "పరిపూర్ణ రసాక్షుద్ర రసే భ్యో భగవద్రతి:
ఖ్యద్యతేభ్య ఇవాదిత్య ప్రభేవ బలవత్తరా"

పుట 137 సుబ్రహ్మణ్యం జి.వి. 1991

52. పుట 140 విజయరాఘవాచారి వి. 1936

53. "అతి ఏవ ఈశ్వర ప్రణిధాన విషయే, భక్తి శ్రద్ధే స్తుతిమతి
ధృత్యుత్సాహాను ప్రవిషే అన్యదైన అంగమ్ (శాంతస్య) ఇతినతయో
పృథగ్గ సత్వేన గణనమ్"

పుట 194 వేంకట రామనరసింహం, కాకర్ల 1985

54. "స్నేహభక్తి ర్వాత్సల్య మితి హిరతేరేవ విశేషా: తుల్యామో:
యా పరస్పరం రతి: నస్నేహ: అనుత్తమస్య ఉత్తమేరతి: ప్రసక్తి:
నైవ భక్తి సదవాభ్యా ఉత్తమస్య అనుత్తమేరతి: వాత్సల్యమ్ ఏవమాదౌచ విషయే భావన్యైవ
అస్వాద్యత్వమ్".

పుట 1 వేంకట రామ నరసింహం, కాకర్ల 1985

55. "అథకధ వేతత ఏవరాసా: భగవదాలంబనస్య
రోమాచాశ్రుపాతాదిభి రనుధావితస్య
హర్షాదిభి: పరిపోషితస్య భాగవతాది
పురాణ శ్రవణ సమయే భగవద్భక్తై

"రసభూయ మానస్య భక్తి రసస్య దురపహ్నాత్వాత్. భగవదురాగ రూపాభక్తిశ్చాత్ర స్థాయి భావ: న చాసౌశాంత రసేంతద్భావ మర్హతి అనురాగస్య వైరాగ్య విరుద్ధత్వాత, ఉచ్యతే-భక్తేర్దేవాది విషయ రతిత్వేన భావాంతర్గత తయారసత్వానుప పత్తే:"

"రతిర్దేవాది విషయా వ్యభిచార తథాంచిత: భావ: ప్రోక్త స్తదాభాసాహ్యానౌచిత్య ప్రవర్తితా:ఇవిహ ప్రాచాం సిద్ధాంతాత్ నచతర్హి కామినీ విషయాయా అపి రతేర్భావత్య మస్తురతిత్వా విశేషాత్. అస్తుదా భగవద్భక్తేరేవ స్థాయిత్యమ్. కామిన్యాది రతీనాంచ భావత్వమ్, వినిగమకాభావాత్, ఇతి వాచ్యమ్ భరతాదిముని వచనానాయే పాత్ర రస భావత్వాది వ్యవస్థాపక త్వేన స్వాతంత్ర్యయోగాత్, అన్యధా పుత్రాది విషయాయా అపిరతే: స్థాయీభావత్వం కులోనస్యాత్. నస్యాద్వాకుత: శుద్ధ భావత్వం జాగుప్సా.

శోకాదీనాయ్. ఇత్యఖిల దర్శన వైయాకులస్యాత్, రసానాం నవత్వగుణనాచ మునివచన నియంత్రితాభజ్యేత ఇవి యథాశాస్త్ర వేవ జ్యాయః".

పుట 195-196 వేంకట రామనరసింహం, కాకర్ల 1985

56. *"కాంతాది విషయావా, యేరసాద్యాస్త్రతనే దృశం*
రసత్వం పుష్యతే పూర్ణ సుఖాస్ఫుర్తిత్వకారణాత్
పరిపూర్ణ రసాక్షుద్ర రసేభ్యో భగవద్రతిః
ఖద్యోతేభ్య ఇవాదిత్య ప్ర భేవ బలవత్తరా"

పుట 194 వేంకట రామనరసింహం, కాకర్ల 1985.

57. *పుట 287 డా॥ భీమ్‌సేన్ 'నిర్మల్' 1985*

58. *పుట 243 సుబ్రహ్మణ్యం, జి.వి. 1980*

59. *అ లౌకిక్యా ప్రక్రుత్యేయం ముదురూహా రసస్థితిః*
యత్ర సాధారణ తయా భావాః సాధు స్ఫురన్త్యమి (5-101)

పుట 403 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల. 1985

60. *ఏషాం స్వపర సంబన్ధ నియమానిర్ణయోహియః*
సాధారణ్యం తదేవోక్తం భావానాం పూర్వసూరిభః (5-102)

పుట 404 వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985

61. *పుట 139 విజయ రాఘవాచారి, వి. 1936*

అధ్యాయం - 3

మధుర భక్తి - మధుర రసం

3.0 పూర్వరంగం :

మధుర భక్తిని గురించిన వివేచనకు పూర్వ పక్షంగా ఆ భక్తి మార్గం ఎప్పుడు ఎలా మొదలైనదీ చర్చించడం సముచితం. మధురభక్తి మార్గం ఏర్పడటం వెనుక అనేక వేదాంత దర్శనాల నేపథ్యం గురించి పరిశీలించవలసిన అవసరం కూడా ఉంది.

వేద ప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరిస్తూ దాని ఆధారంగా వెలువడిన దర్శనాలు వేదాంత దర్శనాలు.

> "శాస్త్రము - ఉపనిషత్తులు - బ్రహ్మమునకు ప్రమాణములు. బ్రహ్మము జగత్కారణము. బ్రహ్మజ్ఞానము మోక్షమునకు మార్గము."[1]

అనేవి వేదాంత దర్శనాల ప్రమాణాలు. దీని నాధారంగా బ్రహ్మం నిమిత్తోపాదాన కారణామా? సగుణమా? నిర్గుణమా? బ్రహ్మ - జగత్తు, బ్రహ్మ - జీవుల సంబంధం, మోక్ష సాధన మార్గములు - భక్తియా, జ్ఞానమా? అన్న విషయాలపై అనేక దర్శనాలు వెలువడ్డాయి.

బాదరాయణుని బ్రహ్మ సూత్రాల ఆధారంగా దార్శనికులు అనేక విషయాలపై చర్చలు చేశారు. బ్రహ్మ, జీవుడు, జగత్తుల సంబంధం ఆధారంగా అద్వైతాన్ని శంకరులు, ద్వైతాన్ని మధ్వాచార్యులు, భేదాభేదము లేక ద్వైతాద్వైతాన్ని నింబార్క్యుడు, అచింత్య భేదా భేదాన్ని చైతన్యుడు, విశిష్టాద్వైతాన్ని రామానుజుడు, శుద్ధాద్వైతాన్ని వల్లభుడు ప్రచారంలోకి తెచ్చారు. వీటిలో అద్వైతం తప్ప మిగిలినవన్నీ వైష్ణవ పరంగా వచ్చిన దర్శనాలు.

ప్రతి దర్శనంలోనూ బ్రహ్మ - జగత్తు, జీవుడు - బ్రహ్మల సంబంధం, ఉనికి, మోక్షం లేక కైవల్యం, దానిని సాధించటానికి మార్గం ఉపదేశించబడింది. ఈ దర్శనాలను పరిశీలించడం వల్ల మధుర భక్తి మార్గం ఏర్పడడానికి గల కారణాలు తెలుస్తాయి.

3.1 అద్వైతం :

శంకరాచార్యులకు ముందున్న బాదరాయణుడు జీవునికంటే బ్రహ్మము అధికమని నిరూపించాడు. శరీరాన్ని వదలిన జీవుడు సూక్ష్మ భూతాలతో పోయి, చేసిన కర్మల ఫలితాలను పరలోకంలో అనుభవించి, మిగిలిన కర్మతో తిరిగి భూలోకంలో జన్మిస్తాడు. బ్రహ్మ జ్ఞానం ముక్తి సాధనం. కనుక ఆ జ్ఞానంతో కర్మల ఫలం తగ్గి ముక్తి కలుగుతుంది. ముక్తి అంటే బ్రహ్మను చేరుకోవడమని బాదరాయణుడు నిరూపించాడు.

శంకరుని మతానుసారం ద్వైతంకానిది అద్వైతం. కనుక భేదం నిరసింపబడినది. భేద నిరసనమే అద్వైత హృదయం.

> "తత్త్వమసి (అదియే నీవు) అను ఛాందోగ్య వాక్యం బ్రహ్మ పదార్థమునకును, స్వానుభవ విశ్లేషణ వేద్యమగు ప్రత్యగాత్మకును తాదాత్మ్యమును సాధించుచున్నది. దీనితో సమానార్థకములగు 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ (ఇది అంతయు బ్రహ్మయే) 'ఇదం సర్వం యదయం ఆత్మా' (ఈ సర్వమేది కలదో అది ఆత్మయే), 'నేహ నా నాస్తి కించన' (ఇంకేదియునిచ్చట లేదు)."

అను శ్రుతి వాక్యాల ఆధారంతో జగత్తు కార్యం, బ్రహ్మం కారణం, కారణమగు బ్రహ్మంనుండి కార్యమగు జగత్తు వేరుకాదు. అందువల్ల దృశ్య ప్రపంచ మంతా అనృతం, మిథ్యాదృశ్యం, జీవ పరబ్రహ్మల తాదాత్మ్యం, జగన్మిథ్యత్వాల ద్వారా శంకరులు తమ దర్శనంలో అద్వైతాన్ని ప్రతిపాదించారు.

ఈ అద్వైత వాదాన్ని శ్రీహర్షుడు తన ఖండన ఖండ ఖాద్యంలో వివరించాడు. నిత్య, నిరుపాధిక, నిష్కళ, నిర్గుణ, పరబ్రహ్మయే జీవాత్మ, కాని అనాద్య విద్యచే స్వరూపం మరుగుపడి, తాను వేరుకాదని తెలియక సంచరించు బ్రహ్మయే జీవాత్మ.

సమ్యగ్ జ్ఞానంచే స్వస్వరూపాన్ని తెలుసుకొనడమే జీవం పరబ్రహ్మగా రూపొందడం. ఈ సమ్యగ్ జ్ఞానము సాధించు మార్గము - వేదములచే తెలుపబడిన కర్మలను ఆచరించి చిత్తశుద్ధిని పొందడం. గురువుల వల్ల జ్ఞానోపదేశం పొంది, కర్మ సన్యాసాన్ని స్వీకరించి

ఉపదేశ సంతత శ్రవణ, మనన, విధి, ధ్యానాలచే స్థిరజ్ఞానాన్ని పొందాలి. ఇట్టి జ్ఞానం వల్ల మాత్రమే మోక్షం ప్రాప్తిస్తుంది.

'తత్త్వమసి' (అదియే నీవు)ని అంగీకరించని దర్శనం మధ్వాచార్యులచే (1199-1276) ప్రపంచింపబడిన 'ద్వైతం'.

3.2 ద్వైతం :

వేదాంత దర్శన అర్థ నిర్ణయం పట్ల మతాచార్యులు భిన్న భిన్న మార్గాలను అనుసరించారు. వాటిలో ముఖ్యమైనది మధ్వాచార్యుల ద్వైత వేదాంతం. వైష్ణవ మతానుసారంగా సాగిన ఈ సిద్ధాంతంలోని ముఖ్యాంశాలు.

"1. శ్రీహరియే సర్వోత్తముడు. వాయువే జీవోత్తముడు.

2. చరాచరాత్మకమైన ఈ జగత్తు సత్యం, మిథ్యకాదు.

3. భేదాలు అయిదు : ఇవి ముక్తాముక్తా వస్థలో కూడ అనువృతము లగును.

4. జీవులు దాసులై శ్రీహరిని అనుసరించి ఉంటారు.

5. జీవులు తారతమ్య పారమార్థికం.

6. ముక్తి అంటే జీవుడు తనకు నియతమగు స్వస్వరూపములో స్వయోగ్యతానుగుణమగు ఆనందాన్ని అనుభవించుట.

7. విష్ణు సర్వోత్తమత్వ జ్ఞాన పురస్కృత భక్తియే సాధనం.

8. ప్రత్యక్షానుమానగమములు మూడే ప్రమాణాలు.

9. శ్రీహరియే సర్వ వేద ప్రతిపాద్యుడు."

అద్వైతంలోని జగత్ మిథ్యను త్రోసిపుచ్చి, సత్యమని నిరూపించి, జీవునికి పరబ్రహ్మానికి భేదాన్ని చూపినది ద్వైతం. ఈ ద్వైత అద్వైతాలను కలిపి వెలసిన మరోదర్శనం నింబార్కుని భేదాభేదము. అయితే ముక్తికి జ్ఞాన పురస్కృతమైన భక్తి మార్గంగా పేర్కొని ముక్తికి భక్తి ఛాయను జోడించిన వారు మధ్వాచార్యులు. శ్రీకృష్ణుని పరదైవంగా పేర్కొని మరో దర్శనాన్ని చూపిన వారు నింబార్కుడు.

3.3 భేదాభేదం - ద్వైతాద్వైతం :

వేదాంత దర్శన ప్రథమ ప్రస్థానమగు బాదరాయణ సూత్రాలు లేక బ్రహ్మసూత్రాలకు వ్యాఖ్యానాలను రాసిన వారిలో నింబార్కాచార్యులొకరు. ఇతడు తెలుగు బ్రాహ్మణుడని ప్రతీతి . ఈతని 'బ్రహ్మసూత్ర' వ్యాఖ్యానానికి 'వేదాంత పారిజాత సౌరభమ'ని పేరు. ఇతనిది కూడ విష్ణు ప్రామాణ్య దర్శనమే. నింబార్కునికి శ్రీ కృష్ణుడే పరతత్త్వం. అతనికి సములు కాని అధికులుగాని లేరు. నింబార్కుని దర్శనానికి భేదాభేద వాదమని పేరు. దాని దర్శనం :

> "సర్వేశ్వరుడు సర్వనియంత ప్రపంచమునకు నిమిత్తోపాదాన కారణములు రెండును ఈతడే! ఇది కారణముగా పరబ్రహ్మమునకు పర (Transcendent), అంతర్యామి (Immement) రూపములను రెండు రూపములు కలవు. ప్రపంచము పరబ్రహ్మ పరిణామము. నింబార్కుని దృష్టిలో పరరూపములో పరబ్రహ్మ అంతర్యామి రూపములో అభిన్నముగను ఉండును. పరబ్రహ్మ పరుడును, అంతర్యామియు నగుటచే సగుణ నిర్గుణ వ్యత్యాసము నింబార్కుని దర్శనములో లేదు. ప్రపంచము పరమేశ్వరమాయా విజృంభణము కాదు. అతని శక్తి నుండి నిష్పన్నము, పరత్వ, అంతర్యామిత్వ రూపముల సమతులిత స్థితియే అతని ప్రపంచ కారణత. ఈ రెండును సమప్రధానులే... పరబ్రహ్మము యొక్క అంశము జీవాత్మ. అందువల్ల పరబ్రహ్మము కన్న భిన్నుడు అభిన్నుడు కూడాను. జీవాత్మ లనేకములు. కానీ అన్నియు పరబ్రహ్మాంశములే. జీవాత్మ పరమాత్మవలె అష్ట గుణుడైనను ఈ గుణములు అవిద్యాచ్ఛిదితము లగుటచే సంసారియగును.'[4]

మోక్షసాధనకు నింబార్క మతములో పరబ్రహ్మ ప్రసాదమే శరణం. పరబ్రహ్మంలో జీవాత్మ స్వభావాన్ని పొందటమే మోక్షం. మోక్ష సాధనాలుగా కర్మ, జ్ఞాన, ఉపాసన, భక్తి, ప్రపత్తి, సరూప సత్తి విధానాలు పేర్కొనబడ్డాయి. నింబార్క మతంలో భక్తి అంటే ఈశ్వరునియందు సాధకునికి గల పరమ ప్రేమయే. భక్తి పరమ సాధనం. అది పరమేశ్వరుని ప్రసాదం వల్లనే పొందబడును. అయితే ప్రపత్తి మార్గం వైష్ణవం నుండి వచ్చినదై ఉండాలి.

శ్రీకృష్ణుని పరదైవంగా భావించి, ముక్తికి భక్తిమార్గాన్ని మాత్రమే సాధనంగా చేసిన దర్శనం చైతన్యుని 'అచింత్య భేదాభేదము'.

3.4 అచింత్య భేదా భేదం :

వంగదేశంలో వైష్ణవానికి ప్రాభవ ప్రాచుర్యాలను కల్పించినవాడు చైతన్యుడు (1485-1533). ప్రత్యేకించి గ్రంథ రూపాన్ని యివ్వకపోయినా అచింత్య భేదాభేద వాదాన్ని వైష్ణవానికి అనుగుణంగా ప్రపంచింప చేసినవాడు. ఇతని దర్శనానికి గ్రంథరూపాన్నిచ్చిన వారు బలదేవ, జీవ గోస్వాములు. చైతన్యుడు ప్రవచించిన దర్శన సారాంశానికి అనుగుణంగా బ్రహ్మసూత్ర భాష్యాన్ని బలదేవుడు (1764) వివరించాడు. దీనికి 'గోవిందభాష్య'మని పేరు.

ఈ చైతన్య సంప్రదాయానికి గౌడీయ వైష్ణవ సంప్రదాయమని కూడ పేరు. చైతన్యుని శిష్యులలో ప్రధానులు రూపగోస్వామి, సనాతన గోస్వామి, జీవగోస్వామి, ఈ సంప్రదాయానికి అనుగుణమైన భక్తి సిద్ధాంతాన్ని, భాగవతటీకలను రాశారు. రూప గోస్వామి భక్తి రసామృత సింధు, ఉజ్వల నీలమణి అను భక్తి రస సిద్ధాంత గ్రంథాలను రచించాడు. చైతన్యుని దర్శనం :

> "భగవంతుడు అవిచింత్య శక్తియుతుడు గాన, ఆయన స్వేచ్ఛలో జగద్రూపమున పరిణమించును. ఆయన తన అచింత్యశక్తిచే అవికారిగానే ఉండును. ప్రాకృతమగు చింతామణి అనేక రత్నరాసులను ప్రసవించినను అవికృత రూపమున నున్నట్లే భగవంతుడును జగత్పరిణామము నొందియు అవికారిగా నుండును. భగవంతుని స్వరూప భూతమగు ఐశ్వర్యమందు మాయ యొక్క వాసన కూడ లేదు. ఆయనకు విచ్ఛక్తి లేదని నిర్విశేషునిగా ఎంచుట ఆయనకు అర్థరూపముగ ఎంచుటయే. అది ఆయన పూర్ణతకు హాని.. వేదాంత ప్రతిపాదిత బ్రహ్మ శబ్దపు ముఖ్యార్థముభగవంతుడే, ఐశ్వర్య, వీర్య, యశః, శ్రీ, జ్ఞాన, వైరాగ్యములు (అను ఆరు భాగములు, సంపత్తులు) పూర్ణ రూపముగ ఎవరిలో నున్నదో, ఆయనే భగవంతుడు. ఆయనతో సమానముగాని, ఆయనకంటే హెచ్చుగా గాని ఇవియెవరి యందు ఉండవు. భగవంతుని విభూతి,

> దేహములు చిదాకారములు. ఆయన స్థానము, పరివారము మొదలైనవి కూడ చిదానందమయములు.... భగవంతునిలో జడ, జీవులకు భేదాభేద సంబంధమున్నది. అవి నిత్యము, సత్యము, ఇది ఎట్లు సమంజసమో మానవ చింతనకతీతము కావుననే ఇది అచింత్య భేదా భేదము."[5]

ఈ దర్శనం ప్రకారం పురుషార్థ ప్రాప్తికి సాధనం భక్తి. భగవత్కృప వల్ల మాత్రమే ముక్తి కలుగుతుంది.

వేద ప్రామాణ్యంతో పాటు ద్రావిడ ఆళ్వారులు అనుభవసారమైన పాశురాల ప్రాముఖ్యాన్ని సమన్వయించుకొని దేశకాలానుగుణంగా వెలసినది విశిష్టాద్వైతం.

3.5 విశిష్టాద్వైతం :

శంకరుని అద్వైతంలోని మాయావాదాన్ని ఖండించి, భగవంతుని సగుణమూర్తిగా అనంత కళ్యాణ గుణ పరిపూర్ణుడుగా, సర్వజగత్తుకు సృష్టికర్తగా విశిష్టాద్వైతులు స్థాపించారు.

నాథముని(10వ శ), యామునాచార్యులు(10వ శ.) తరువాత విశిష్టాద్వైతా చార్యులుగా నియమింపబడిన శ్రీరామానుజాచార్యులు విశిష్టాద్వైత ప్రవర్తకులు. శ్రీ రామానుజులు శ్రీభాష్యము, గీతాభాష్యములలోని పరతత్త్వాలను చర్చించారు. శ్రీరామానుజ సిద్ధాంతాలను బలపరిచిన వారిలో శ్రీ వేదాంత దేశికుడు అతి ముఖ్యుడు.

విశిష్టాద్వైతంలో ముఖ్యమైన అంశం ద్రావిడం. సంస్కృతంలోని వేదాంతానికి తమిళంలో ఉన్న పాశురాలలోని వేదాంతానికి సమన్వయం కుదిరించడం వల్ల విశిష్టాద్వైతాన్ని ఉభయ వేదాంతం అని కూడా అంటారు. ఋషుల అనుభవాలు, ఆళ్వారుల అనుభవాలు ఒకే పరతత్త్వాన్ని స్థాపించడం వల్ల దీనికి ప్రాముఖ్యం ఏర్పడింది.

> "ఈశ్వరుడు సర్వ వస్తువులకును ఆత్మ, ఈశ్వరుడు జీవులకును, ప్రకృతికిని ఆత్మ. అవి అతనికి శరీర భూతమై యుండును. ఈ శరీర శరీరి సంబంధము వల్ల బ్రహ్మము యొక్క ఏకత్వమును - నానాత్వమును సిద్ధించుచున్నది. ఇది విశిష్టాద్వైతమునకు ప్రధాన ప్రతి తంత్రము' మరొక దర్శనమున లేని విశేషము."[6]

సృష్టి అంటే చిత్తు, అచిత్తు స్థూలరూపం. లయఅంటే సూక్ష్మరూపాన్ని పొందడం. దీనికి భగవంతుని ఇచ్ఛ నిమిత్త కారణం.

జీవులు చిత్స్వరూపులు. వారు మూడు తెగలు - నిత్యులు, ముక్తులు, బద్ధులు - గా పిలువబడతారు. నిత్యుల జ్ఞానం ఎల్లప్పుడు వికసించి ఉండును.

జీవుల జ్ఞానం సంకోచించినదనిన వారిని బద్ధులని, ఆ దశనుండి విముక్తులైనవారిని ముక్తులని అంటారు. జ్ఞానానికి తిరోధానం చేయగల శక్తి కర్మ, అవిద్యలకు ఉంది. తన స్వరూప జ్ఞానాన్ని మరవటం అవిద్య. తాను స్వతంత్రుడను అనే భావం వల్ల అతనిని కర్మ బంధిస్తుంది. అవిద్య కర్మల నుండి ముక్తుడైన జీవునికి ఈశ్వర సాయుజ్యం లభిస్తుంది.

జీవుడు ముక్తదశలో పరిపూర్ణ బ్రహ్మానుభవం కలిగి, పరమ సామ్యాన్ని పొందుతాడు. నిత్యముక్త జీవులకు, ఈశ్వరునికి భోగభూమిగా ఉండే దీనిని శుద్ధ సత్త్వమని, వైకుంఠమని అంటారు.

విశిష్టాద్వైతంలోని పంచమ పురుషార్థము భగవత్ప్రాప్తి. స్వస్వరూప ప్రాప్తియే కైవల్యం, మోక్షం. దానిపైన ఉండేది భగవత్ప్రాప్తి.

దీని సాధనకు విశిష్టాద్వైతము భగవానుని లీలలను అనుభవించి, అతని దయను చాటు ప్రపత్తి యను శరణాగతి యోగమును సర్వజీవకోటికి ఉపయుక్త యోగమని విస్తరించి చెప్పుచున్నవి.[7]

శరణాగతి, భగవంతుని లీలలను అనుభవించడం ద్వారా భగవత్ప్రాప్తిని పొందటం విశిష్టాద్వైతంలోని భక్తి మార్గం. అయితే భక్తిలో పుష్టి మార్గాన్ని అనుసంధానించి శుద్ధాద్వైత దర్శనాన్ని వెలయించినవాడు వల్లభాచార్యుడు. ఇక్కడనే మధురభక్తి సంపూర్ణావిర్భావానికి దార్శనిక నేపథ్యం తోడైనది. ఇతడు ఆంధ్రుడు. తాళ్లపాక అన్నమార్యునికి సమకాలీనుడు.

3.6 శుద్ధాద్వైతం :

వల్లభాచార్యులచే ప్రపంచింపబడిన దర్శనానికి శుద్ధాద్వైతమని పేరు. శంకరుని అద్వైతంలో పరబ్రహ్మానికి అభిన్నములైనవి లేవని చెప్పడానికి ప్రతితంత్రించబడిన

అవిద్యాదులను తడవని తన దర్శనానికి శుద్ధాద్వైతమని వల్లభాచార్యులు పేరుపెట్టాడు. ఈ మతంలో అద్వైతానికి విరుద్ధంగా బ్రహ్మం నిర్గుణుడు కాకుండుటయే కాక, అన్ని ధర్మాలకు - చివరకి విరుద్ధ ధర్మాలకు కూడ - ఆశ్రయమైనటువంటిది. దీనికి ఆధారంగా 'సర్వధర్మోప పత్తేశ్చ ' (వేదోక్తాలైన ధర్మాలన్ని బ్రహ్మయందు ఉపపన్నములు) అన్న బ్రహ్మ సూత్రము (2-1-97) చూపబడినది.

> "అంశోనానావ్యపదేశాత్ (అన్నియు పరమాత్మ నుండియే బహిర్గతమైనవి) కనుక జీవము కూడ బ్రహ్మ యొక్క అంశము. (బ్ర. సూ. 2-3-43) అను ప్రమాణము చేతను, 'మమైవాంశో జీవలోక:' (జీవ సమూహమంతయు నా అంశమే - గీత (15-7) అనుస్మృతి ప్రమాణము చేతను జీవుడు బ్రహ్మయొక్క అంశము. బ్రహ్మ అంశి, అంశాంశులకు అభేదము న్యాయ సిద్ధము.'[8]

'సదేవ సోమ్యేదం అగ్ర ఆసీత్' (ఈ ఎదుట కనిపించు జగత్తు సృష్టికి పూర్వము సత్త్వదార్థంగానే యుండెను), 'యదిదం కించ తత్సత్యమాచక్షతే' (ఈ కనపడునది యెల్ల సత్యమని చెప్పబడుతున్నది) అను శ్రుతుల చేతను, ఉపలభ్యమానమగు జగత్తు సత్యత్వం సిద్ధిస్తున్నది.

ఈ మతంలో మోక్షసాధనంగా జ్ఞానం కన్నా భక్తికే ఎక్కువ ప్రాధాన్యం. భక్తి మళ్ళీ మర్యాదా, పుష్టి భేదాలుగా వర్గీకరింపబడింది. వేదసిద్ధమైన మర్యాదాభక్తి భగవచ్చరణారవింద భక్తి. వల్లభాచార్యునిచే ప్రపంచింపబడినది భగవన్ముఖారవింద భక్తి. ఫలాపేక్షలేనిది. పుష్టి భక్తికి ఫలం అభేద భావబోధనం.

'పుష్టి' అనగా అనుగ్రహ మని అర్థం. భగవంతుడైన శ్రీకృష్ణుని అనుగ్రహమే పుష్టి. భగవంతుడు ఏ విధమైనటువంటి ప్రయత్నం వలనా లభ్యం కాడు. భగవంతుడు లభ్యంకావడం కానీ, భగవద్సాయుజ్య ప్రాప్తి కానీ స్వయం భగవంతుని 'అనుగ్రహం' పైననే ఆధారపడి ఉంటుంది.[9] వల్లభుని బ్రహ్మ సూత్రభాష్యమైన 'అణుభాష్యం' లో పుష్టి ప్రాముఖ్యాన్ని ప్రకటించాడు.

మర్యాదా మార్గంలో జ్ఞాన, భక్తుల ద్వారా ముక్తి సాధ్యమవుతుంది. పుష్టి మార్గంలో 'సమర్పణ' ద్వారానే అది సాధ్యమవుతుంది. ఈ రకంగా ఇది మర్యాదామార్గానికి

భిన్నంగా ప్రవర్తిల్లింది. పుష్టి మార్గంలో సాధన ఫలము కర్మ ననుసరించి కాక, భగవత్ కృప వల్ల మాత్రమే సాధ్యమవుతుంది.[10] పుష్టి భక్తికి దృష్టాంతం శృంగార రస మధ్యపాతి అగు వ్రజ సుందరీమణుల శ్రీకృష్ణలీలా రసానుభవం. ఇది మధుర భక్తికి ఆలవాలమైంది.

3.7 మధుర భక్తి - నారీ తత్త్వం :

వైష్ణవంలో జీవులను భగవత్కరుణకు పాత్రులను చేయడంలో విష్ణుధర్మపత్ని లక్ష్మీదేవి సహాయం చేస్తుంది. జీవులయెడ ఆమెకు గల దయ అపారమైనది. ఆమె తన బిడ్డలైన జీవుల తరపున భర్తను వేడుకుంటుంది. మోక్ష మార్గ సాధనలో భగవంతుని కృపను కలిగింపజేయడంలో సహాయకంగా లక్ష్మీదేవి రూపకల్పన కనిపిస్తుంది.

> "ఒడ్డుకాన రాని సంసార సాగరమున మునిగి మిక్కిలి దుఃఖించుచు భగవంతుని ఎడబాసి యుండిన బద్దులను లీలావిభూతితో జూచి మిక్కిలి దుఃఖించినదై భర్తయగు శ్రీమన్నారాయణునితో...."[12]

అనిన లక్ష్మీదేవి జీవుల పక్షాన నిలబడింది. విశిష్టాద్వైతంలో ఈశ్వరతత్త్వాన్ని రెండు విధాలుగా వివరిస్తారు. పరబ్రహ్మం ఎల్లప్పుడు శ్రీ సమేతుడై ఉంటాడు. అతడు శ్రీనివాసుడు. 'శ్రీ' అనే తత్త్వం శ్రీనివాసునితో అవినాభావంగా ఉండి దివ్యదాంపత్యాన్ని వహిస్తుంది. భగవంతుడు కఠినంగా ఉన్నా, 'శ్రీ' దయాస్వరూపిణి కనుక జీవునిపట్ల కనికరము చూపవలెనని భగవంతునికి ఉపదేశిస్తుంది.

శుద్ధాద్వైతంలో ముక్తి మార్గం భక్తి. భక్తి రెండు రకాలు - మర్యాదా, పుష్టి. మోక్ష సాధన భగవత్కృప వల్ల మాత్రమే జరుగుతుంది. ఆత్మ సమర్పణమే జీవుని ప్రయత్నం. ఆత్మ సమర్పణం చేసుకున్న ప్రతిఫలాపేక్ష లేని వ్రజభామినుల శ్రీకృష్ణలీలా రసానుభవాన్ని ఉత్కృష్టమైన భక్తిభావనగా పరిగణించడం ద్వారా మధురభక్తి భావనలో గోపికా తత్త్వం ప్రామాణికత్వాన్ని పొందింది.

రామానుజులు, మధ్వాచార్యులు పరమేశ్వరుని నారాయణునిగాను, అతని శక్తిని లక్ష్మిగాను భావించారు. లక్ష్మితోకూడి నారాయణుడు వైకుంఠానికి అధినాథుడు. ఈ భావన వల్ల స్వామి ఐశ్వర్య సంపన్నుడు, జ్ఞాన, వీర్య బలైశ్వర్య తేజశ్శక్తి యుతుడు. ఈ కల్పన వల్ల జీవునకు భయం, అణకువ, గౌరవం, భక్తి కలుగుతుంది. పరతత్త్వంతో మరింత సాన్నిహిత్యాన్ని పొందడానికి నింబార్కుడు, వల్లభాచార్యులు, చైతన్యుడు

పరతత్త్వాన్ని శ్రీకృష్ణునిగాను, ఆయన శక్తిని రాధగాను ఆరాధించారు. ఈ సంప్రదాయంలో భగవంతుని మానవాతీత పరతత్త్వంగా కాక, సాటిమానవునిగా భావిస్తారు. స్వామి ఐశ్వర్య రూపాన్ని కాక మాధుర్య రూపాన్ని కొలుస్తారు. కనుక ఈ భావనలో భక్తి ప్రేమ, వాత్సల్య, సఖ్యాది రూపానుగుణంగా ఉండి, మానవ స్వభావానుగుణంగా ఉంటుంది.

3.8 భక్తి నిర్వచనం :

'భజ్' ధాతు నిష్పన్న పదం 'భక్తి'. దీనికి పాణిని సంప్రదాయంలో 'సేవ' అని అర్థం. 'భంజ్' ధాతునిష్పన్నమనిన విడిపోవుట, విడగొట్టుట, భాగము అను అర్థంలో ప్రయోగంలో కలవని భక్తికి మరో వ్యుత్పన్న నిర్వచనం ఉంది.[13]

భాషాశాస్త్ర దృష్టితో అర్థపరిణామానికి గల కారణాలను విశ్లేషించిన విధంగా, 'భక్తి' పదానికి కూడా అన్వయించి చూడాలని శ్రీ ప్రేమ్ శంకర్ తమ 'భక్తి చింతన్‌కి భూమికా' అనే హిందీ గ్రంథంలో సూచించారు.

వేదాలలో భక్తి అన్న శబ్దానికి 'సేవ' అన్న అర్థమే ప్రధానంగా కనబడుతుంది. ఋగ్వేదంలోని (1-156-3) వ శ్రుతి ననుసరించి..

'మహాస్ తె విష్ణోసుమతిమ్ భజామహే'

యజుర్వేదంలోని (25-13) శ్రుతి ననుసరించి..

'యస్త విశ్వ ఉపాసతే'

'భజామహే', 'ఉపాసతే' అన్న శబ్దాలకు 'సేవ' అన్న అర్థాన్ని డా. భరద్వాజ ప్రమాణీకరించారని శ్రీ ప్రేమ్‌శంకర్ తమ గ్రంథంలో పేర్కొన్నారు.[14]

ఉపనిషత్తులు జ్ఞానప్రధానమయినా భక్తిపరంగా ... బుద్ధి, హృదయాల పరిణామాల ఉదయానికి బీజరూపాలు ఉపనిషత్తులేనని ఆచార్య రామచంద్రశుక్ల పేర్కొన్నారు. భక్తి భావనకు మనస్సే ప్రధానం. మహాభారతానికి సారం వంటిది శ్రీమద్భగవద్గీత' అని నానుడి. భగవద్గీతలో కర్మ, జ్ఞాన, భక్తుల సమన్వయాన్ని భక్తికి అనుశీలించారని శ్రీ ప్రేమ్‌శంకర్ తమ గ్రంథంలో పేర్కొన్నారు.[16]

శ్రీమద్భాగవతములో భక్తికి పరమోత్కృష్ట స్థానం లభించింది.

"గంగా జలము సముద్రము వంకకు ప్రవహించునట్లు భక్తుడు తనభావమును అవిచ్ఛిన్నంగా భగవంతుని వంకకు ప్రవహింప చేయుట భక్తి"[17]

అని ప్రవాహసాదృశ్యాన్ని భక్తికి అనుశీలించారు భాగవతంలో. 'గోపాలపూర్వ తాపన్యుపనిషత్తు' ననుసరించి -

'భక్తి రసస్య భజనం
ఏత దిహాముత్రోపాధినైరాశ్యేనాముష్మిన్ మనఃకల్పమ్"[18].

భక్తి అంటే భగవత్సేవ. అది ఇహపరలోక సుఖాదులను అపేక్షింపక భగవంతునిలో మనస్సు లీనంకావటం.

నారద 'పంచ రాత్రం' లో మనస్సు ప్రాధాన్యం పెరిగింది.

"మనస్సు ప్రేమార్ద్రమై తైలధారా రూపమున నిష్కామములో భగవంతుని వంకకు నిరంతరము ప్రవహింప జేయుట భక్తి యగును."[19]

శ్రీ రామానుజులు 'నిరంతర ప్రేమ ప్రవాహమే భక్తి' అని భక్తికి 'ప్రేమ' అనే ఆత్మీయతను జోడించారు.

"కల్యాణాత్మకమై బహుధా విశిష్టమై ఎన్ని ఆటంకముల చేతను కట్టువడని నిరంతర ప్రేమ ప్రవాహమే భక్తి"[20]

మహాభారత తాత్పర్య నిర్ణయ గ్రంథంలో శ్రీమధ్వాచార్యులు

"మహాత్మ్య జ్ఞాన పూర్వకమై అన్నిటి కంటెను గొప్పదై మిక్కిలి బలమైన స్నేహమే భక్తి. దాని వల్ల మాత్రమే ముక్తి లభించును."[21]

అని భక్తికి స్నేహ ఛాయను కూడ జతపరచారు. శ్రీకృష్ణలీలలను అనుశీలించడం మాత్రమే భక్తి అని రూపగోస్వామి భక్తిని మరో కోణంలో నిర్వచించి మధురభక్తికి సోపానం వేశారు.

"ఇతరాభిలాషలు లేనట్టివియు, జ్ఞాన కర్మాదులచే ఆవరింపబడనిదియు, అనుకూలముగ కృష్ణానుశీలనము చేయునట్టిదియునగు భక్తి ఉత్తమమైనది."[22]

మధుసూదన సరస్వతి 'భక్తిరసాయనం'లో "రతిర్దేవాది విషయః" (2-75) అని దేవాది విషయకమైన రతిని భక్తిగా నిర్వచించారు. ఆధునికులైన డా. సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణ "భక్తి అనగా ఉపాసన కాదు ప్రేమయే" అని, వివేకానందులు (సందేశ తరంగిణిలో) "నిజమునకు భక్తి ప్రేమ యొక్క సారమే" నని నిర్ణయించారు.[23]

"భక్తి పరేశానుభవః" భగవంతుని అనుభవించుటే భక్తి అను శుకమహర్షి సూక్తి. "కథాష్వితి గార్గః" భగవత్కథలను వినుట భక్తి అను గార్గమహర్షి సూక్తి [24] భక్తి నిర్వచనాలలో ప్రధానమైనవి.

వేదాంత దేశికులు ప్రపత్తి మార్గాన్ని వివరించారు. వైష్ణవ పరిభాషలో న్యాస మనగా భక్తుడు తన ఆత్మను పరిపూర్ణంగా పరమాత్మాధీనం చేయడం. దీనికి ప్రపత్తి, శరణాగతి అనే పర్యాయపదాలు ఉన్నాయి.

3.9 నవధా భక్తి :

"శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనం
అర్చనం వందనం దాస్యం సఖ్య మాత్మనివేదనం"
భాగవతం - సప్తమస్కంధం 5:21

భక్తిలోని అన్ని ఛాయలనూ తీసుకొని నవవిధాలైన భక్తులను భాగవతం వివరించింది. నారద భక్తి సూత్రాలలో భక్తి తాత్పర్య రూపంలో ఒక్కటే అయినా ఆసక్తి భేదాలలో ఏకాదశ రూపాలుగా విభజింపబడినది.[25] రూపగోస్వామి సాధన, భావం, ప్రేమ అనే మూడు విధాలుగా భక్తి ఉదయిస్తుందని పేర్కొన్నారు.[26] వివేకానందులు శాంత, దాస్య, సఖ్య, వాత్సల్య, మాధుర్య భక్తులను తమ 'భక్తియోగం' లో వివరించారు. భక్తిలో కాలానుక్రమంగా భగవంతుని ఐశ్వర్య రూపానికన్నా మాధుర్య రూపానికి ఎక్కువ ప్రాధాన్యం కనిపిస్తుంది.

3.10 భక్తి-మధుర భక్తి :

"భక్తి ప్రియవర్గముతో పాటు శ్రీహరిని ప్రేమ పాత్రునిగా జేసి వశము చేసికొనును. అందువల్ల భక్తి శ్రీ కృష్ణాకర్షిణియని చెప్పబడినది."[27]

భగవంతునికి అత్యంత సాన్నిహిత్యాన్ని కలుగజేసేది భక్తి. మధుర భక్తి తత్త్వానికి

ప్రాచుర్యం కలిగించిన శ్రీకృష్ణ చైతన్యుని మతానుసారం రచింపబడిన రూపగోస్వామి "భక్తి రసామృత సింధు"లో ప్రేమాభక్తిని నిర్వచించారు. ఇది పరమ ఉత్కృష్టమైన మాధుర్య భక్తికి భూమిక వంటిది.

> "ఏ భావభక్తి తన మొదటి దశ కంటెను చిత్తమున కెక్కువ ఆర్ద్రతను (స్నిగ్ధత్వమును) కలుగజేయునో, పరమానందమునకు ఉత్కర్షను కలిగించు శ్రీకృష్ణుని యందు అతిశయముగ (ప్రగాఢము) మమత్వమును కలగ జేయునో, ఆ భావమును పండితులు 'ప్రేమ' యని చెప్పుచున్నారు."[28]

ఉత్పన్నతాధారంగా 'ప్రేమ'ను తిరిగి రెండు విధాలుగా రూపగోస్వామి విభజించారు.

> "ఈ ప్రేమ భావముచే ఉత్పన్నము, శ్రీవారి లోకోత్తరము అయిన అనుగ్రహముచే ఉత్పన్నము అని రెండు విధములుగా నున్నది."[29]

భావోత్థ ప్రేమకు లక్ష్యంగా...

> "అంతరంగములైన అంగముల నిరంతర సేవ (పరిశీలనము) ద్వారా పరమోత్కర్షను పొందిన భావము భావోత్థ ప్రేమయని చెప్పబడును."[30]

శ్రీహరి అతి ప్రసాదం వల్ల (అనుగ్రహం) పుట్టిన ప్రేమ 1. మాహాత్మ్య జ్ఞాన యుక్తం 2. కేవలం (మాధుర్య మాత్ర జ్ఞాన యుక్తం) అని రెండు విధాలు.

> 'కేవలం' అనగా మాహాత్మ్య జ్ఞాన రహితమైన భగవానుని అనుగ్రహం

> "కృష్ణుని యందు ఫలాభి సంధాన రహితము, ప్రేమ పరివ్యాప్తము, నిరవిచ్ఛిన్నము నగు మనోగతి యున్నచో దానిని 'భక్తి' యందురు. దీని వల్లనే విష్ణువు వశుడగును."[31]

మర్యాదా మార్గాన్ననుసరించిన భక్తి వైదీభక్తి కాగా, పుష్టి మార్గాన్ని అనుసరించిన భక్తిని 'రాగానుగభక్తి' అని రూపగోస్వామి మతం. ఇదే మాధుర్య సహితమైనది, మధురభక్తి.

> "వ్రజ వాసులైన జనులు మున్నగు వారియందు (గోమృగ శుకాదుల యందును) స్పష్టముగ విరాజిల్లు భక్తిని 'రాగాత్మిక' యందురు. ఆ రాగాత్మికను అనుసరించు భక్తిని రాగానుగ మందురు."[32]

ఈ రాగాత్మకమైన భక్తి రెండు విధాలు. 1. కామారూపం. 2. సంబంధ రూపం. కామరూప భక్తి అంటే...

> "ప్రేమ మయమైన భక్తి యందు సంభోగ తృష్ణకు కూడ (అంగ సంగాది విషయమున స్వసుఖ వాంఛకు కూడ) రాగాత్మిక రూపమున తన సారూప్య ప్రాప్తిని కలిగించునది కామరూప భక్తి అనబడును. ఏలయనగా దీనియందు (సంభోగ తృష్ణ కలిగినను) కేవలము శ్రీకృష్ణ సుఖము కోసం ప్రయత్నించుట అగుపడును."[33]

మధుర భక్తి వెనుక నున్న దార్శనిక సిద్ధాంతంలో శృంగారం లేక కామం ప్రాతిపదికగా ఉండటానికి గల కారణం పై నిర్వచనంలో స్పష్టంగా రూపగోస్వామి పేర్కొన్నారు. రాగాత్మికా భక్తిలోని మరో భాగమైన సంబంధ రూపాభక్తిని ఈ విధంగా నిర్వచించారు.

> "గోవిందునియందు పితృత్వాద్యభిమానము అనగా నేను గోవిందునకు తండ్రిని, తల్లిని, మిత్రుడను, దాసుడను మొదలైన తలంపే సంబంధ రూపభక్తి. "సంబంధ మాత్రము వల్ల వృష్ణులు" ఈ వాక్యము నందలి వృష్ణిశబ్దము ఉప లక్షణమున వ్యవహృతమైనది. దీని ద్వారా గోపకులను కూడ గ్రహింపవలెను. ఏలయన ఈ గోపాలుర యందు ఈశ్వరత్వ జ్ఞానము లేదు. అయినను రాగ విషయమున వృష్ణుల కంటే గోపకుల యందే ప్రాధాన్య మగుపడును."[34]

కామారూపాభక్తి సంభోగేచ్ఛామయము, తద్భావేచ్ఛాత్మికము అని రెండు విధములుగా నుండును. సంభోగేచ్ఛామయం అనగా ముఖ్యంగా కేళీ క్రీడ యందే ఉండును. తద్భావేచ్ఛాత్మికము వ్రజగోపికల ప్రేమ మాధుర్యమును పొందకోరునట్టిది అగును.[35] ఈ విధంగా రూపగోస్వామి మధుర భక్తిని నిర్వచించారు.

3.11 మధుర భక్తి - రస నిరూపణ :

భక్తి రసానికి కావలసిన అన్ని అంగాలను మొదటిసారిగా నిరూపించిన వాడు జగన్నాథ పండితుడు. భగవంతుణ్ణి ఆలంబన విభావంగా, రోమాంచాశ్రుపాతాదులు అనుభవాలుగా, హర్షాదులు వ్యభిచారులుగా అనురాగ రూపమగు భక్తిని స్థాయిగా పేర్కొన్నాడు. అయితే భరతుని రస సంఖ్యకు కట్టుబడి భక్తిని రసంగా అంగీకరించలేదు.[36]

భక్తి రసంగా నిరూపించిన మధుసూదన సరస్వతి అద్వైత సిద్ధాంతాలకు అనుగుణంగా భక్తి రసాన్ని అనుశీలించాడు.

> "విభావాలు రెండు విధాలు. ఆలంబన విభావం, ఉద్దీపన విభావం. భగవంతుడు ఆలంబన, తులసీ చందనాదులు ఉద్దీపనలు, నేత్రాదులు అనుభావాలు. నిర్వేదాదులు వ్యభిచారుణులు. భగవదాకారతా చిత్తవృత్తి స్థాయి భావము."[37]

భక్తిని స్వతంత్ర రసంగాను, మధుర భక్తి ఉజ్వలమైన రసంగాను నిరూపించిన వాడు రూపగోస్వామి. 'విభావానుభావ సంచారి సంయోగాద్రస నిష్పత్తిః' అనే భరతుని రస నిష్పత్తి సూత్రాన్ని తన మతానికి అన్వయించుకొని దానికి తగినట్లుగా రస వివేచన చేశాడు. రూపగోస్వామి భక్తి రస ఆవిష్కరణ గురించి ఈ విధంగా తెలిపారు.

> "కృష్ణ రతి రూపమైన ఈ స్థాయి భావము విభావము, అనుభావము, సాత్త్వికము, వ్యభిచారి మున్నగు భావముల ద్వారా శ్రవణాదులచే భక్తి జనుల హృదయముల యందు ఆస్వాద్యత్వమును పొందినచో భక్తి రసమగును."[38]

అని తాను పేర్కొన్న విభావ - అనుభావ - వ్యభిచారీభావ - సాత్త్విక - స్థాయీ భావాలను నిరూపించాడు.

3.11.1 విభావం :

నాట్యశాస్త్రాన్ని అనుసరించి విశిష్ట జ్ఞాన హేతువైనది లేదా విజ్ఞానం అనే అర్థంకలది 'విభావము'. విభావం, నిమిత్తం, హేతువు అనేవి పర్యాయపదాలు. నాట్య పరంగా వాచిక - అంగిక - సాత్త్విక అభినయాలు. దీనివల్ల విశిష్టంగా తెలుసుకొనబడును. కనుక ఇవి విభావాలు. కవిచే శ్రవ్య కావ్యాలలో వర్ణించబడి, నటులచే నాట్యలో అభినయించబడునని రూపగోస్వామి విభావాన్ని వివరిస్తూ ఆలంబన ఉద్దీపన విభావాలుగా వర్గీకరించాడు.

> "(విషయ ఆశ్రయ ఉద్బోధక రూపమున) రత్యాస్వాదనకు హేతువులైన వానిని విభావములని యెఱుంగవలెను. విభావములు రెండు విధములు.
> 1. ఆలంబన 2. ఉద్దీపన."[39]

3.11.1.1 ఆలంబన విభావం :

శ్రీకృష్ణుని విషయ రూపంలో, కృష్ణభక్తులను ఆశ్రయ రూపంలో ఆలంబనాలను రూపగోస్వామి వివరించాడు.

> "నాయక శిరోమణి స్వయముగ భగవానుడగు శ్రీకృష్ణుడు! ఆయన యందు మహా గుణములన్నియు ఎల్లప్పుడు విరాజిల్లుచుండును. ఆయన అన్యరూపముతోను, స్వరూపముతోను నివసించుచు ఈ రతికి ఆలంబనమగుచున్నాడు."[40]

ఆలంబనంగా ఉన్న శ్రీకృష్ణుని స్వరూపముతోను, అన్యరూపముతోను నివసించుచున్నాడు. నాయకుడైన శ్రీకృష్ణునికి 50 గుణాలను ఆరోపించాడు.[41] ఈ 50 గుణాలే కాక అంశంలో సదాశివునియందు, భగవదవతారులగు బ్రహ్మాదులయందు కల 5 గుణాలు- 1. సదాస్వరూప సంప్రాప్తుడు 2. సర్వజ్ఞుడు 3. నిత్య నూతనుడు. 4. సచ్చిదానంద సాంద్రాంగుడు 5. సర్వ సిద్ధి నిషేవితుడు - ఆరోపించబడ్డాయి. ఇవిగాక శ్రీకృష్ణునికి మాత్రమే ఉన్న నాలుగు అసాధారణ గుణాలు వివరించ బడ్డాయి. అవి 1. లీలా మాధుర్యం 2. ప్రేమ ప్రియాధిక్యం 3. వేణు మాధుర్యం 4. రూపమాధుర్యం. ఇంతేకాక నాయక లక్షణాలైన ధీరోదాత్త, ధీరలలిత, ధీరశాంత, ధీరోదత్తుడు అనే భేదాలన్ని శ్రీకృష్ణుని పరంగా అనుశీలించాడు రూపగోస్వామి. లీలా భేదం వల్ల శ్రీకృష్ణుని అన్ని లక్షణాలు సమన్వయించగలవు అంటాడు రూపగోస్వామి'[42]

ఆశ్రయ రూపంతో ఉన్న కృష్ణ భక్తుల లక్షణాలను నిర్వచిస్తూ....

> "రత్యాది మహాభావాంతమైన శ్రీకృష్ణ భావము ద్వారా యధోచితముగ వాసితమైన అంతఃకరణము గలవారిని 'కృష్ణభక్తులు' అందురు."[43]

అని చెప్పి; వీరిని సాధకులు, సిద్ధులు అని రెండు విధాలుగా వర్గీకరించాడు. ఆలంబన ఉద్దీపన విభావాలను పరిశీలించినపుడు కావ్య శాస్త్రాలకు, భక్తి వాఙ్మయ శాస్త్రాలకు ఉన్న మౌళిక భేదం ప్రస్ఫుటం అవుతుంది. ఏ నాయికా నాయకుల వల్ల రసావిర్భావం కలుగుతుందో వారు ఆలంబన విభావాలు. అంటే రసానికి సమవాయి కారణాలు. ఏది లేకపోవడంతో రసావిష్కారం కాదో అది సమవాయి కారణం. 'రసోవైసః' అన్న

సూత్ర ఆధారంగా ఏర్పడిన ఈ భక్తి వాఙ్మయ శాస్త్రాలు సమవాయి కారణంగా శ్రీకృష్ణుని మాత్రమే చూపాయి. 'ఉద్దీపన విభావాన్నే రసముద్దీపయంతియే' (రసమునుద్దీపింప జేయునవి ఉద్దీపన విభావము)[44] కాగా శ్రీకృష్ణ విషయక భావాన్ని ఉద్దీప్తం చేసేవి ఉద్దీపనా" లని రూపగోస్వామి నిర్వచించారు.

3.11.1.2 ఉద్దీపన విభావాలు :

శ్రీకృష్ణుని 1. గుణాలు 2. క్రియలు 3. ప్రసాదన ద్రవ్యాలు 4. హాసం 5.అంగసౌరభం 6. వేణువు 7. శృంగం 8. నూపురాలు 9. శంఖం 10. చరణ చిహ్నాలు 11. క్షేత్రాలు 12. తులసి 13. భక్తులు 14. హరివాసరాలు (ఏకాదశి) కలిసి శ్రీకృష్ణునిపై భక్తికి ఉద్దీపనలుగా రూపగోస్వామి పేర్కొన్నారు.

ప్రతాప రుద్రీయంలో ఉద్దీపన విభావాలను ఆలంబనగుణాలు, తచ్చేష్టలు, తదలంకృతులు, తటస్థములు అనే నాలుగింటిని పేర్కొన్నారు. పైన పేర్కొనిన ఉద్దీపన విభావాలను ఈ నాల్గింటినీ వర్గీకరణలోనికి తీసుకొని రావచ్చు.

ఆలంబన గుణాలు	-	గుణాలు
తత్చేష్టలు	-	క్రియలు, ప్రసాదన ద్రవ్యాలు, హాసం, అంగసౌరభం
అలంకృతులు	-	వేణువు, శృంగం, నూపురం, శంఖం
తటస్థాలు	-	చరణ చిహ్నాలు, క్షేత్రాలు, తులసి, హరివాసం, భక్తులు.

3.11.2 అనుభావాలు :

భరతుని నాట్యశాస్త్రముననుసరించి హస్త, అంగ ఉపాంగములతో అర్థము వాగంగాభినయం చే అనుభావిత మగును. కావున, ఇవి అనుభావలని పేరు.[47] అయితే సాహిత్యదర్పణం'లోని నిర్వచనానికి దగ్గరగా రూపగోస్వామి నిర్వచనం కనిపిస్తుంది.

> "తన తన కారణములచే నుద్బుద్ధమైన భావమును, బయటకు వెల్లడించుచు లోకము లో ఏది కార్య రూపముననున్నదో, అదియే కావ్య నాట్యములందును భావమన బడును"[48].

రూపగోస్వామి :

"చిత్తములో నున్న భావములను తెలుపునవి, బయట వికారములవలె తోచుచున్నవి యగు క్రియా విశేషములను అనుభావములందురు. ఇవి 'ఉద్భాస్వరము' లనియు పిలువబడుచున్నవి".[49]

అని 14 అనుభావాలను పేర్కొన్నారు. ఈ అనుభావాలన్ని భక్తుల పరంగానే సమన్వయింప బడ్డాయి.

3.11.3 సాత్త్విక భావాలు :

నటుని అభినయాన్ని ఆశ్రయించి భరతుడు సత్త్వాన్ని 'మనః ప్రభావమయిన విశేషస్థితి' గా నిర్వచించాడు. సమాహిత మనస్కత ఉన్నప్పుడే సత్త్వముపపన్నము, మనస్సమాధియందు సత్త్వము జనించును.[50] చిత్తంలో ఏకాగ్రత లేని నటుడు తనలో లేని సుఖదుఃఖాదులను అభినయించ లేడు. లేని గుణాలను అభినయించగలగడం సత్త్వ ప్రభావం వల్లనే. ఎనిమిది సాత్త్విక భావాలను భరతుడు నిరూపించాడు.

"స్తంభము, స్వేదము, రోమాంచము, స్వరభంగము, వేపథుము, వైవర్ణ్యము, అశ్రువు, ప్రళయము"[51]

రూపగోస్వామి కృష్ణభక్తుల భగవద్రతిని ఆశ్రయించి సాత్త్విక భావ వివరణ చేశాడు. శ్రీ కృష్ణుని పై సాక్షాత్తుగా కానీ, కొంత వ్యవధానంతో కానీ చిత్తం ఆక్రాంత మైతే దానిని 'సత్త్వం'గా నిర్వచించాడు. సాక్షాత్తుగా ఏర్పడటానికి ఐదు ముఖ్యరతులు, వ్యవధానంగా ఏర్పడటానికి ఏడు గౌణరతులు కారణాలుగా ఉంటాయని పేర్కొన్నాడు.[52] కేవలం శుద్ధ సత్త్వం నుండి పుట్టిన భావాలు సాత్త్వికాలు. ఈ కారణం చేత అభినయాదులలోని సత్త్వాన్ని కృత్రిమమయినవి అని విమర్శించాడు. భగవద్రతి ఆధారంగా భక్తులలో జరిగే సాత్త్వికభావాన్ని 1. స్నిగ్ధం 2. దిగ్ధం 3. రూక్షం అని విశ్లేషించాడు. భరతుని ఎనిమిది సాత్త్విక భావాలనే ఇక్కడ కూడా స్వీకరించాడు. అయితే ముఖ్యరతుల ఆధారంగా వెలువడే సాత్త్విక భావాలను స్నిగ్ధాలని; ముఖ్యగౌణరతులు కాక ఇతర భావాల ద్వారా పుట్టిన రతిని అనుసరించి వెలువడు సాత్త్విక భావాలను దిగ్ధాలని; భక్తసదృశులు, రతిశూన్యులగు పురుషులకు అప్పుడప్పుడు భగవత్కథల వల్ల పుట్టిన రతి ద్వారా వెలువడే సాత్త్విక భావాలను రూక్షాలని విశ్లేషించారు.[53]

3.11.4 వ్యభిచారి భావాలు :

రూపగోస్వామి తన 'భక్తి రసామృత సింధు'లో భరతముని నాట్యశాస్త్రంలో పేర్కొనిన 33 సంచరీ భావాలను భక్తి రసానికి కూడ అన్వయించి చూపాడు.[54] విశ్వనాధుడు సాహిత్య దర్పణంలో విశేషించి అనగా విభావ, అనుభావ, సాత్త్విక భావాలకన్నా అతిశయించి రసానుగుణంగా చరించునవి వ్యభిచారులు అని పేర్కొన్నాడు.[55] ఇంచు మించు ఇదే నిర్వచనాన్ని రూపగోస్వామి ఇచ్చారు. "ఇవి విశేషించి అనుకూలముగా (ఎక్కువ సాహాయనము చేయుచు) స్థాయి భావమును గూర్చి చరించును.[56] ఈ వ్యభిచారి భావాలను - భావ గమనాన్ని సంచాలనాన్ని కలుగచేస్తాయి. కావున సంచారీ భావములని కూడా అంటారు.

> "వాక్కు, అంగము, సత్త్వము 'అంతఃకరణధర్మము' అనువాని ద్వారా చక్కగా సూచింపబడును. వానిని వ్యభిచారి భావములందురు".[57]

3.12 స్థాయీ భావాలు :

వాసనారూపంలో ఉన్న రత్యాది భావాలకు స్థాయీ భావాలని పేరు. దశరూపకంలో రసానుగుణంగా స్థాయీ పరిణామాన్ని ఈ విధంగా తెలిపారు.

> "విరుద్ధములగు భావములచే కాని, అవిరుద్ధములగు భావములచే కాని విచ్ఛేదమును పొందక, నదీనదముల జలమును లవణాకారమువలె, సమస్త భావములను స్వస్వభావమును పొందించునది స్థాయీభావము"[58]

ఈ విధమైన లక్షణాన్ని రూపగోస్వామి చూపాడు.

> "హాస్యాద్యవిరుద్ధములు, క్రోధా విరుద్ధములునగు భావములను వశము చేసికొని ఏ భావము మంచిరాజువలె విరాజిల్లుచుండునో దానిని స్థాయి అందురు".[59]

మిగిలిన భావాలతో పోల్చినప్పుడు స్థాయిని'రాజు'గా భరతుడు నాట్యశాస్త్రంలో అభివర్ణిస్తారు. భక్తి రస శాస్త్రంలో శ్రీకృష్ణ విషయకమగు రతియే స్థాయీ భావము.[60] భగవద్రతిలోని ముఖ్య గౌణ భేదాల వల్లనే స్థాయీకూడ వివిధాలుగా ఉంటుంది.

భక్తి రస స్థాపనలో ముఖ్యంగా మధుర భక్తి ఉజ్జ్వలమైనదిగా మిగిలిన వాటిని గౌణంగా భావించి రూగోస్వామి విభావ అనుభావ సాత్త్విక వ్యభిచారి స్థాయీ భావాలను నిరూపించాడు.

రాగానుగ భక్తిలో శాంత, ప్రీతి, ప్రేమ, వత్సల, మధుర భక్తులను ముఖ్య భక్తులుగా పేర్కొని, హాస్య, కరుణ, భయానక, బీభత్స భక్తిరసాలను గౌణభక్తి రసాలుగా నిరూపించాడు.

శ్రీకృష్ణుని పతి, పుత్రుడు, సుహృదుడు (ఎట్టి ఆపేక్ష లేకుండా మేలు చేయువాడు), సోదరుడు, తండ్రి, మిత్రుడు, మున్నగు రూపాలలో ధ్యానించే వారిని 'సంబంధ రూప' భక్తులుగా పేర్కొన్నాడు. దీని ఆధారంగా ఏర్పడినవి శాంత, ప్రీతి, ప్రేమ, వత్సల భక్తి రసాలు అని, వాటికి రసనిరూపణ చేశాడు.

మధుర భక్తిలోని 'కామరూప భక్తి' ఆధారంగా 'మధుర భక్తి రస' నిరూపణ చేశాడు.[61]

> "ఆత్మోచితములైన విభావాదులచే మధుర రతి సజ్జనుల హృదయములలో పుష్టిచెంది 'మధుర భక్తి రస' మగు".[62]

ఈ మధుర రసానికి ఆలంబన శ్రీకృష్ణుడు. వ్రజగోపికలైన ప్రియురాండ్రు, వేణు నాదాలు ఉద్దీపన విభావాలు. క్రీగంటి చూపులు, మందహాసాలు 'అనుభావాలు'. స్తంభాదులు సాత్త్వికాలు. ఆలసత్వం, ఔగ్ర్యం(ఉగ్రత) కాక మిగిలిన వ్యభిచారీ భావాలన్నీ మధుర రసంలో ఉంటాయి. దీనికి మధుర రతి స్థాయి భావం. మధురభక్తి రసం విప్రలంభం, సంభోగం అని రెండు విధాలుగా ఉంటుంది.

ఈ విధంగా రూపగోస్వామి 'భక్తిరసాన్ని' అన్ని అంగాలతో స్వతంత్రమైన రసంగానూ, దీనిలో 'మధుర రసాన్ని ఉజ్జ్వలమైన రసం'గాను స్థాపించాడు. కావ్య శాస్త్రాలలోని రసాలను భక్తి రసానికి గౌణ రసాలుగానే నిరూపించాడు. భక్తి వాఙ్మయ శాస్త్రాలలో 'భక్తి' మాత్రమే ప్రధాన రసంగా నిరూపించి భక్తి వాఙ్మయకారులకు బలాన్ని చేకూర్చారు.

పాదసూచి :

1. *పుట 105 సచ్చిదానంద మూర్తి, కొత్త, 1992*
2. *పుట 245 సచ్చిదానందమూర్తి, కొత్త, 1992.*
3. *పుట 553 సచ్చిదానంద మూర్తి, కొత్త, 1992.*

4. పుట 573 - 4 సచ్చిదానందమూర్తి, కొత్త 1992.

5. పుట 236 - 7 సచ్చిదానంద మూర్తి, కొత్త, 1992.

6. పుట 834 సచ్చిదానంద మూర్తి, కొత్త, 1992.

7. చూడుడు పుట 835 - 7 సచ్చిదానంద మూర్తి, కొత్త, 1992.

8. పుట 811 - 2 సచ్చిదానంద మూర్తి, కొత్త, 1992.

9. నాయమాత్మ బలహీనేన లభ్యోనమేధయా
నబహు నా శృతేన । యమేవైష వృణుతే
తేన లభ్యస్తస్యైయు ఆత్మా దిష్ణుతే
తమ్‌ను స్వామ్ । (మండూ కోపనిషత్ 3-2-3)
పుట 46 సత్యేంద్ర 1956

10. "ఫలదానే కర్మాపేక్ష కర్మ కరణే ప్రయత్నాపేక్ష : ।
ప్రయత్నే కామాపేక్షః । కామే ప్రవాహాపేక్ష ఇతి
మర్యాదా రక్షార్థ వేదమ్ చకార ।
తనోన బ్రహ్మణి దోష గంధో పి ।
సదానీశ్వరత్వమ్ । మర్యాదా మార్గస్య
తధైన నిర్మాణాత్ । యాత్రాన్యథా
సపుష్టి మధ్య ఇతి" (అణు భాష్యం 2-4-43)

పుట 46 సత్యేంద్ర 1956.

11. "అపార భవవారాశినిమగ్నా న్భృశ దుఃఖితాన్
బద్ధాన్భగవదశ్లిష్టాన్ లీలాయామస్థితానిమాన్ (5 - 8)
విలోక్య దుఃఖితాత్యన్త భర్తామిదమిబ్రవీత్" (5 - 9)

పుట 54 చూడామణి టి.వి. 1984

12. పుట 2 పుష్పలత, సురవరం, 1993

13. చూడుడు. పుట 61 ప్రేమశంకర్, 1977.

14. చూడుడు. పుట 64 ప్రేమశంకర్, 1997.

15. పుట 74 ప్రేమశంకర్ 1977.

16. మద్గుణశ్రుతి మాత్రేణ మయిసర్వ గుణాశ్రమే
మనోగతి రవిచ్ఛిన్నా యధాగంగాంభసోంబుధౌ
లక్షణం భక్తి యోగస్య నిర్గుణస్యహ్యుదాహృదమ్
అహైతుక్య వ్యవహితయా భక్తిః పురుషోత్తమే
శ్రీమద్భాగవతమ్ (తృ.స్కం) (29-11-12)

17. పుట 3. పుష్పలత, సురవరం, 1993

18. "మనోగతిరవిచ్ఛిన్నా హరౌ ప్రేమ పరిప్లుతా
అభిసంధి వినిర్ముక్తా భక్తిర్విష్ణువశంకరీ"
నారద పంచరాత్రం

పుట 4 పుష్పలత సురవరం 1993.

20. "తత్ర భక్తిర్నామ నిరవధికాను తానవద్య
కల్యాణగుణత్య జ్ఞాన పూర్వకః అంతరాయ
సహస్రేణాప్యప్రతిబద్ధ : నిరంతర ప్రేమ ప్రవాహః"
శ్రీరామానుజుల శ్రీభాష్యం.

పుట 5 పుష్పలత, సురవరం 1993

21. "మహాత్మ్య జ్ఞాన పూర్వస్తు సుదృఢ స్సర్వతో ధికః
స్నేహభక్తి రితిప్రోక్తః తయాముక్తిర్న చాన్యథా "
పుట 5 పుష్పలత, సురవరం, 1993.

22. అన్యాభిలాషితా శూన్యంజ్ఞాన కర్మాద్యనా వృతమ్
ఆనుకూల్యేన కృష్ణానుశీలనం భక్తిరుత్తమా (1-1-11)
పుట 3 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

23. పుట 7 పుష్పలత, సురవరం 1993.

24. పుట 3 పుష్పలత, సురవరం, 1993

25. "గుణమాహా సక్తి రూపాసక్తి పూజా సక్తి

సన్మరణాసక్తి దాస్యాసక్తి కాంతసక్తి
వాత్సల్యాసక్త్యాత్మ నివేదనాసక్తి తన్మయతా సక్తి
పరమ విరహాసక్తి రూపా ఏ కధాప్యేకాదశ దాభవతి"
పుట 16 పుష్పలత, సురవరం 1993.

26. సా భక్తి: సాధనీం భావ: ప్రేమా చేతి త్రిధోదితా (2-1)
పుట 16 వాసుదేవ శాస్త్రి జన్నాభట్ల 1985

27. కృత్యాహరిం ప్రేమభాజం ప్రియవర్గ సమన్వితమ్
భక్తిర్వశీకరోతీతి శ్రీ కృష్ణాకర్షిణీమతా" (1-1-41)
పుట 13 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985.

28. సమ్యజ్మ సృణిత స్వాన్తో మమత్వాతిశయాంకిత:
భావ: స ఏవ సాంద్రాత్మా బుధై: ప్రేమానిగద్యతే" (1-4-1)

పుట 137 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985.

29. భావోత్థోతి ప్రసాదోత్థ: శ్రీహరేరితి సద్విధా" (1-4-4)
పుట 139 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985.

30. "భావ ఏవాన్తరంగాణామంగా నామను సేవయా
ఆ రూఢ: పరమోత్కర్షం భావోత్థ: పరికీర్తిత: (1-4-5)

పుట 139 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985.

31. మనోగతి రవిచ్ఛిన్నా హరౌ ప్రేమ పరిప్లుతా
అభిసన్ధి వినిర్ముక్తా భక్తిర్విష్ణువ శంకరీ (2-4-13)

పుట 141 వాసుదేవశాస్త్రి జన్నా భట్ల 1985

32. విరాజన్తీమ భివ్యక్తం వ్రజవాసి జనాదిమ
రాగాత్మికా మనస్పృతా యా సారాగానుగోచ్యతే (1-2-270)
పుట 101 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

33. సా కామ రూపా సంభోగ తృష్ణా : యానయతి స్వతామ్
యదస్యాం కృష్ణ సౌఖ్యార్థమేవ కేవలము ద్యమ: (1-2-283)
పుట 106 వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985.

34. సంబంధ రూపా గోవిన్దే పితృత్వాద్యభిమానితా
ఆత్రోప లక్షణత యా వృష్ణీనాం వల్లవామతాః
యదైశ్వర్య జ్ఞాన శూన్యత్వా దేషాంరాగే ప్రధాన తా (1-2-288)

పుట 107 వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

35. "కేలితాత్పర్యవత్యేవ సంభోగేచ్ఛామయీభవేత్
తద్భావేచ్ఛాత్మికా తుసాం భావ మాధుర్య కామితా (1-2-299)

పుట 111 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

36. పుట 195 వేంకట రామనరసింహం, కాకర్ల 1985.

37. "విభావో ద్వివిధ : - ఆలంబన విభావ : ఉద్దీపన విభివశ్చ.
తత్ర ఆలంబన విభివో భగవాన్, ఉద్దీపన విభావః
తులసీ చందనాదిః అనుభావో నేత్ర మిక్రియాదిః
భవ ద్భగవదాకారతా రూప రసాఖ్యః స్థాయీ భావాః
పరమానంద సాక్షాత్కారాత్మకః ప్రాదుర్భవతి
న ఏవ భక్తి యోగ ఇతి"

పుట 191 వేంకట రామనరసింహం, కాకర్ల 1985.

38. "విభావైరను భావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభీ చారిభిః।
స్వాద్యత్వం హృది భక్తానామానీతాశ్రవణాదిభి ః।
ఏషాకృష్ణ రతిః స్థాయీ భావో భక్తి రసో భవేత్। (2-1-5)

పుట 146 వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల.1985

39. "తత్రజ్ఞేయా విభివాస్తురత్యాస్వాదన హేతవః
తే ద్విధాలంభనా ఏకేత ద్వైవోద్దీపనాః పరే (2-1-14)

పుట 148 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

40. నాయకానాం శిరోరత్నం కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయం
యత్ర నిత్యతయా సర్వే విరాజన్తేమహాగుణాః
సో న్య రూప స్వరూపాభ్యామస్మి న్నా లంబనోమతః
పుట 148 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1988.

41. "1. సురమ్యాంగుడు (సుందరమైన అంగములు కలవాడు) 2. సమస్త శుభలక్షణములతో గూడినవాడు. 3. రుచిరుడు. 4. తేజస్వి 5. గొప్పబలము కలవాడు. 6. వయసాన్వితుడు (సుందరమైన కైశోరవస్థతో కూడినవాడు) 7. వివిధము అద్భుతములునగు భాషల నెఱింగిన వాడు. 8. సత్యవాది. 9. ప్రియవాది 10. వావదూకుడు (యుక్తి యుక్తముగా మాటలాడు వాడు) 11. మంచి పాండిత్యము కలవాడు 12. బుద్ధిమంతుడు 13. ప్రతిభాశాలి 14. విదగ్ధుడు (కళలయందు నేర్పరి) 15. చతురుడు 16. దక్షుడు (క్రియానిపుణుడు) 17. కృతజ్ఞుడు 18. అత్యంత దృఢవ్రతుడు 19. దేశకాల పాత్రలను చక్కగా ఎఱింగినవాడు. 20. శాస్త్రచక్షువు (శాస్త్రములలో సర్వవిషయములను చూచువాడు) 21. పవిత్రుడు 22. వశి (అందఱను వశపరచుకొనువాడు) 23. స్థిరుడు 24. దాంతుడు (ఇంద్రియములను నిగ్రహించువాడు) 25. క్షమాశీలుడు. 26. గంభీరుడు 27. ధైర్యశాలి 28. సముడు 29. వదాన్యుడు 30. ధార్మికుడు 31. శూరుడు 32. దయాళుడు 33. మాన్యులను గౌరవించువాడు 34. దక్షిణుడు (ఉదారుడు) 35. వినయశీలుడు 36. లజ్జగలవాడు 37. శరణాగతులను పాలించువాడు. 38. సుఖి 39. భక్తులకు మిత్రుడు 40. ప్రేమకు వశుడగువాడు 41. సర్వశుభంకరుడు (సమస్త శుభములను చేయువాడు) 42. ప్రతాపము కలవాడు 43. యశస్వి 44. రక్తనయనుడు 45. సజ్జనులకు ఆశ్రయమైనవాడు 46. స్త్రీల మనస్సులను హరించువాడు 47. సర్వులకు ఆరాధ్యుడు 48. సమృద్ధిశాలి. 49. వరేణ్యుడు 50. ఈశ్వరుడు (ఐశ్వర్యశాలి) (2-1-23, 24, 25, 26, 27, 28, 29) పుటలు 151, 152, వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

42. "బహువిధ - గుణ - క్రియాణా - మాస్పవ భూత స్య పద్మనాభస్య త్తల్లీలా భేదాద్వీరుధ్యతే నహి చతుర్విధతా (2-1-225)

పుట 214 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

43. "తద్భావభావితాస్వాన్తాః కృష్ణభక్తా ఇతీరితాః (2-1-273)
పుట 330 సూర్య నారాయణ శాస్త్రి, సన్నిధానము 1976.

44. పుట 330 సూర్యనారాయణశాస్త్రి, సన్నిధానము 1976.

45. "ఉద్దీపనాస్తు తే ప్రోక్తా భావముద్దీపమస్తియే
తేమ శ్రీ కృష్ణ చంద్రస్య గుణాశ్చేష్టాః ప్రసాదనమ్ (2-1-301)
పుట 233 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

46. "ఆలంబన గుణశ్చైవ, తచ్చేష్టాతదలం కృతి:
తటస్థశ్చేతి విజ్ఞేయ, శ్చతుర్ధోద్దీపన కృతి :
ఆలంబన గుణో రూప యౌవనాదిరుదాహృత:
తచ్చేష్టాయౌవనో ద్భూత హావ భావాది కామతా:
నూపురాంగద హారాది తదలంకరణం మతం
మలయానిల చంద్రద్యాస్తటస్థ: పరికీర్తితా:"
పుట 123 వేంకట రామనరషింహం, కాకర్ల 1985.

47. వాగంగాభినయే నేహయతస్త్వర్థో అనుభావ్యతే
శాఖాంగోపాంగ సంయుక్తస్త్వను భావస్తత: స్మృత: (నాట్యశాస్త్రం 7-7)
పుట 123 వేంకట రామనరసింహం, కాకర్ల 1985.

48. "ఉద్బుద్ధం కారణై: స్వై ర్బహిర్భావం ప్రకాశయన్
లోకేయ: కార్య రూప:సో అనుభావ: కావ్య నాట్యమా
పుట 124 వేంకట రామనరసింహం, కాకర్ల 1985.

49. "అనుభావస్తు చిత్తస్థభావనామవ బోధకా:
తే బహిర్విక్రియా ప్రాయా: ప్రోక్తా ఉద్భాస్వరాఖ్యయా
పుట 258 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

50. "ఇహహి సత్యం నామ మన: ప్రభవమ్, తచ్చసమాహిత
మన స్త్వాదుచ్యతే, మనస: సమాధానసత్త్వ నిష్పతిర్భవతీతి
(నాట్యశాస్త్రం 8 అధ్యాయం)
పుట 127 వేంకట రామనరసింహం, కాకర్ల, 1985.

51. "స్తంభ: స్వేదో థరోమాంచ: స్వరభంగో థవేపథు:
వైవర్ణ్య మశ్రుప్రలయ ఇత్యష్టాసాత్త్వికా: స్మృతా: (7-22)
పుట 193 శ్రీ రామ అప్పారావు. పోణంగి.

52. కృష్ణ సమృష్ణి : సాక్షాత్కించిద్వాన్య దధానత:
భావైశ్చిత్తమిహాక్రాన్తం సత్త్వమిత్యుచ్యతే బుధై: (2-3-1)
పుట 265 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

53. స్నిగ్ధాస్తు సాత్త్వికా ముఖ్యా గౌణాశ్చేతి ద్విధామతాః (2-3-3)
రతిద్వయ వినాభూతై ర్భావైర్య నస ఆక్రమాత్
జనే జాతరతౌదిగ్ధాస్తే చౌద్రత్యనుగామినః (2-3-9)
మధురాశ్చర్యత ద్వారోత్పనై ర్మద్వి స్మయాదిభిః
జాతా భక్తోపమే ర్యాక్షారతిశూన్యే జనేక్వచిత్ (2-3-12)

పుటలు 266, 267 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

54. 1. నిర్వేదము 2. విషాదము 3. దైన్యము 4. గ్లాని 5. శ్రమము 6. మదము 7. గర్వము 8. శంక 9. త్రాసము 10. ఆవేగము 11. ఉన్మాదము 12. అపస్మృతి 13. వ్యాధి 14. మోహం 15. మృతి 16. ఆలస్యము 17. జాడ్యము 18. వ్రీడ 19. అవహిత్థ 20. స్మృతి 21. వితర్కము 22. చింత 23. మతి 24. ధృతి 25. హర్షము 26. జౌత్సుక్యము 27. ఔగ్ర్యము (ఉగ్రత) 28. అమర్షము 29. అసూయ 30. చాపల్యము 31. నిద్ర 32. సుప్తి (స్వప్నము) 33. బోధ (2-4-4, 5, 6)

పుట 293 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

55. "విశేషాదాభిముఖ్యేన చరంతో వ్యభిచారిణః
సాయినున్నగ్న నిర్మగ్నాత్రయస్త్రింశత్రు కీర్తితాః

పుట 341 సూర్యనారాయణ శాస్త్రి, సన్నిధానము 1976.

56. "విశేషేణాభిముఖ్యేన చరన్తి స్థాయినం ప్రతిః

పుట 292 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

57. "వాగజ సత్త్వ సూచ్యయే జ్ఞేయాస్తే వ్యభిచారిణః" (2-4-2)

పుట 292 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

58. "విరుద్ధై రవిరుద్ధైర్వా భావైర్విచ్ఛిద్యతే నయః
ఆత్మ భావం నయత్యన్యాన్ స్థాయి లవణాకరః"

పుట 141 వెంకట రామనరసింహం, కాకర్ల 1985.

59. "అవిరుద్ధాన్ విరుద్ధాంశ్చ భావాన్ యోవ శతాం నయన్
సురాజేవ విరాజేత సస్థాయీ భావ ఉచ్యతే (2-5-1)

పుట 375 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

60. స్థాయీభావో త్రపప్రోక్తః శ్రీ కృష్ణ విషయారతిః
ముఖ్యాగౌణీచసాద్వేధారసజ్ఞై పరికీర్తితా" (1-5-2)

పుట 375 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

61. "ప్రేమ మయమైన భక్తి యందు సంభోగ తృష్ణకు కూడ రాగాత్మిక రూపమున తన సారూప్య ప్రాప్తిని కలిగించునది కామారూప భక్తి అనుబడును. ఏలయనగా దీని యందు (సంభోగ తృష్ణ కలిగినను) కేవలము శ్రీకృష్ణ సుఖము కొఱకే ప్రయత్నించుట అగుపడును. సాకామారూపా సంభోగ తృష్ణాం యానయతి స్వతామ్ యదస్యాం కృష్ణ సౌఖ్యార్థ మేవ కేవల ముద్యమః" (1-2-283)

పుట106 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

62. ఆత్మోచితైర్విభావాద్యైః పుష్టిం నీతా సతాం హృది
మధురాఖ్యా భవేద్భక్తి రసో సా మధురా రతిః (2-5-1)
పుట 551 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

అధ్యాయం - 4

అన్నమయ్య ఆధ్యాత్మిక తత్త్వం : మధురభక్తి

4.0 పూర్వరంగం :

తెలుగు ప్రాంతానికి సంబంధించినంత వరకు మధుర భక్తి మార్గానికి ఆద్యుడు తాళ్లపాక అన్నమాచార్యులు. మధురభక్తిని మోక్షమార్గంగా నిర్ణయించి సంకీర్తనల ద్వారా దానిని ప్రచారం చేసినవాడు అన్నమయ్య. ఉత్తర భారతదేశంలోని చైతన్యుని మార్గంలో అనేకమంది వాగ్గేయకారులు మధురభక్తిని సాధనంగా తీసుకొని నడుస్తున్నారు. వీరందరికీ వారధిలా నిలిచి, వీరి సిద్ధాంతాలను ఏకతాటి మీదికి తీసుకొని వచ్చినవాడు ఆంధ్రుడైన వల్లభాచార్యులు. వీరు, అన్నమాచార్యులు సమకాలీనులు. కనుక తప్పక వీరి ప్రభావం అన్నమయ్యపై ఉండవచ్చు. చైతన్యుడు శిఖరాయమానం చేసిన రాధాకృష్ణ ప్రేమతత్త్వానికి రాధాకృష్ణులను దంపతులుగా మలచి సామాజిక ఆమోదాన్ని జోడించినవారు వల్లభాచార్యులు.

భక్త వాగ్గేయకారులందరూ క్షేత్రానికి ప్రాధాన్యం ఇచ్చారు. చైతన్యుడు తన సిద్ధాంతాల కనుగుణంగా మధురను తిరిగి నిర్మించాడు. నామదేవుడు పండరిపురాన్ని, అన్నమయ్య తిరుపతిని తమ ఆశ్రయ కేంద్రాలుగా చేసుకున్నారు. తిరుపతిలోని శ్రీ వేంకటేశ్వరుని, అతని శ్రీతత్త్వమైన అలమేలు మంగను నాయకా నాయికలుగా గ్రహించాడు అన్నమయ్య.

4.1 అన్నమయ్య-దార్శనిక నేపథ్యం :

దార్శనిక సిద్ధాంతాలకు సంబంధించి అన్నమయ్య రామానుజులు ప్రపంచించిన విశిష్టాద్వైత దర్శనానికి చెందినవారు.

> "తేటలెన్నైనా గలవు చదువులందు
> తేటగా రామానుజా తెరిచె వేదములలో[1] (3-415)

అని రామానుజుల సిద్ధాంతాన్ని తనకు అంగీకారమైన మార్గంగా ఎన్నుకున్నాడు. రామానుజుల సిద్ధాంతాన్ని సంకీర్తనల రూపంలో సులభంగా అందరికీ అందుబాటులో ఉండే విధంగా నిర్వచించి చూపాడు. కఠినంగానూ, సామాన్యులకు అర్థంకాని భాషలోనూ ఉన్న దార్శనిక భాష్యాన్ని సంకీర్తన రూపంలోకి తీసుకొని వచ్చాడు.

పరబ్రహ్మ, జీవుడు, జగత్తు వీటి సంబంధం ఉత్పత్తులు - మోక్షమార్గం - సాధనం - అన్నింటినీ సంకీర్తనలలో పొందుపరచాడు.

4.2 పరబ్రహ్మ స్వరూపం :

విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతాన్ని అనుసరించి పరబ్రహ్మం సర్వవస్తువులకు ఆత్మ. జీవులకు, ప్రకృతికి గూడ అతడే ఆత్మ. అవి అతనికి శరీరభూతమై ఉంటాయి.

"వునికై బ్రహ్మాండము వొళ్లై నీకై వుండగాను"[2] (11-6)
"వొట్టి ప్రకృతి పురుషులొగి నీ దేహములు."[3] (3-524)

సకల దేవతలు కూడ అతని అంగ భేదాలు మాత్రమే.

"కలరు దేవతలు బహుగతుల మహిమల మెరయ
అలరి వారెల్ల నీయంగ భేదములే."[4] (3-544)

అతడు సర్వాంతర్యామి. జీవబ్రహ్మలకు అభేదం చెప్పిన అద్వైతాన్ని అన్నమాచార్యులు అంగీకరించలేదు.

"పరగు బ్రహ్మాదులు బ్రహ్మమే తామన లేరు
హరికే మొరవెట్టేరు ఆపదైతేను
ధరలో మనుజాలింతే తామె దయివమనేరు
పోరి దాము చచ్చి పుట్టే పొద్దెరగరు.[5] (3-40)

బ్రహ్మాది దేవతలే పరబ్రహ్మం తాముగా భావించలేదు. కనుక 'అదినీవే' అన్న భావాన్ని ఖండించాడు. అదే నీవైతే బద్ధుడెవడు? ముక్తుడెవడు? అని ప్రశ్నిస్తాడు.

"అంతా బ్రహ్మమైతే నాతుమావొక్కటియైతే
చింతింప గురుడు లేడు శిష్యుడూ లేడు
బంతినీ ముక్తుడూ లేఁడు బద్ధుడూఁ లేడిట్లయితే
వంతుల సత్కర్మ మెల్ల వఱత పాలాయబో"[6] (3-65)

అది కాని పక్షంలో జీవునికి, పరబ్రహ్మానికి ఉన్న సంబంధం ఎటువంటిది? అనే ప్రశ్నకు సమాధానంగా జీవులు ప్రకృతి భగవంతునికి శరీరరూపులు. భగవంతుడు సకల ప్రాణులకు ఆత్మ. అతి సూక్ష్మమైనది ఆత్మ, అణు ప్రమాణమైనది.

4.3 జీవుడు :

జీవపరమాత్మల సంబంధం గురించి అన్నమయ్య ఈ విధంగా అంటారు.

"అతి సూక్ష్మమా యాత్మ అందులో హరియున్నాడు
కతలే వినుట గాని కానరాదు."[7] (3-211)
"జీవుడణువు జ్ఞానము చింతించగా విభువు
యీ విధముగా నానాజీవులివే నీయందే."[8] (3-524)

ఇట్టి జీవుని ఉత్పత్తికి భగవంతుని సంకల్పమే నిమిత్త కారణం. జీవుని పుట్టుక భగవంతుని కుక్షి నుండి ఏర్పడినదే. కనుక అంతర్యామి తత్త్వం కలిగిన భగవంతుడు ఈ దేహంలో కూడ ఉన్నాడు.

"చేకొని నీవు పెరరేచిన యీ చైతన్యము
పై కొని అకర్మముల పాలు సేయదగునా
....
యెంచగ నీ కుక్షిలోన నెత్తిన యీ జన్మము
కొంచపు భోగములకు గురి సేయవలెనా."[9] (3-55)

పుట్టేవాడు జీవుడు. పుట్టించేవాడు భగవంతుడు. అతని మాయలో బ్రతికేవాడువాడు జీవుడు. భగవంతుని నిర్మితమే జీవుడు. ఈ సంబంధంలో ఎంతో అంతరువుంది. అతని రూపాన్ని ఊహించడం ద్వారా దీనిని తెలుసుకొనవచ్చు అంటాడు అన్నమయ్య.

"పొడమిన జగములు - పుట్టేటి జగములు
గుడిగొనె మీరోమకూపముల
యెడయక నీరూపమేమని ధ్యానింతు
అడరి మీ వాడ నేననుటే కాక"[10] (3-116)

గతించిన బ్రహ్మలు, రాబోవు బ్రహ్మలు అందరూ అతని నాభిలోనుండే ఉద్భవిస్తున్నారు.కనుకనే జీవుడు తాను నిమిత్తమాత్రుడు అనే జ్ఞానం పొందగలగాలి.

"కారణమాతడు దాకార్యమాత్రమింతే
శూరుడై రెంటా జొరక చూచుటే సుఖము."[11] (3-132)

జీవుడు తన స్వరూప జ్ఞానాన్ని, తాను భగవంతుని శరీరభూతంగా ఉన్నవాడను అనే జ్ఞానాన్ని మరవడమే అవిద్య. ఇది కర్మబంధ కారకం. కనుక తాను స్వతంత్రుడను అనే భావన వదిలి వేయాలి. భగవంతుని నుండి జీవుని బుద్ధిని తిరోధానం చేయగల శక్తి అవిద్యలకు ఉంది. అవి జీవుని వదలక వెంటనంటి ఉంటాయి.

> "యీ మురికి దేహమేకా యెంత గాలమైన నేను
> నోముకొంటా భువి మీద నుండ గోరేది
> దోమటి నింద్రియాలేకా తోడునీడయై నన్ను
> వేమరు భోగించ జేసి వెనుబలమైనవి."[12] (3-288)

కర్మ తరువాతి జన్మలకు కారణమౌతున్నది. ఈ మనసే కదా ఆశలాశలలో తిప్పుతుండేది అని అంటాడు అన్నమయ్య. ఈ ప్రపంచంలో పుట్టినది వీనికే చెందుతుంది. కానీ మోక్షం వైపుకు మొగ్గుచూపదు. ఎందుకంటే -

> "ప్రకృతిఁబుట్టిన దేహి ప్రకృత గుణమేకాని
> వికృతి బోధించబోతే విషయమింతే కదా"[13] (3-123)

అంతేకాదు, పంచేంద్రియాలు, సంసారం అతని లీలలోనివే. కనుక జీవుడు వాటికి వశుడౌతాడు. కానీ బయటపడగలడా? అనే సందేహాన్ని అన్నమయ్య ఇలా సమర్థిస్తాడు.

> "పంచేంద్రియములు నాపై బంపువెట్టితివి నీవు
> యెంచి వానినే దండించేదిది నేర మౌగాదో
> పెంచేటి తల్లిదండ్రులు ప్రియమై వడ్డించగాను
> కంచము కాల దన్న సంగతియాబిడ్డలకు"[14]

ఈ అవిద్యా రూపాలైన కామక్రోధాలు, ఇంద్రియాలు, ఆశలు, మాత్సర్యాలు భగవంతుని తెలుసుకోనివ్వకుండా ఎలా అడ్డుకుంటున్నాయో అన్నమయ్య ఈ విధంగా తెలుపుతున్నాడు. మదం, అజ్ఞానం అనే అంధకారాలను కారణాలుగా చూపాడు.

> "ధన మదమిదె నన్ను దైవము నెఱఁగ నీదు
> తను మదమెంతయు తపముఁజేయనీదు
> ఘన సంసార మదము కలుషముఁ బాయనీదు
> మనెడి నా మనువెల్ల మదము పాలాయు

పొంచి కామాంధకారము పుణ్యముగానఁనీదు
కంచపు జన్మపు చిక్కు గతి చూపదు
పెంచి యజ్ఞాన తమము పెద్దల నెరఁగనీదు
చించరాని నా బుద్ధి చీకటి పాలాయ."[15] (3-30)

ప్రకృతిలో భాగమైన జీవుడు తనకు తానుగా బయటపడలేడు. కనుక తాను అస్వతంత్రుడు అన్న భావంతో అంతర్యామియైన భగవంతుని శరణు అనడం ఒక్కటే మార్గాంతరం.

"అంతరాత్ముడై హరి పొడిచూపగ
వంతపు కర్మపు భయమేది
సంతత మాత డే స్వతంత్రుడిదివో
కొంత కొంత మరి కోరెడిదేది"[16] (3-25)

రామానుజ మతానుసారంగా శరణాగతి ఒక్కటే విముక్తి మార్గం. శరణాగతి ఆత్మ సమర్పణ యోగానికి జీవుని ప్రోత్సహిస్తుంది. సమర్పణం వల్ల జీవుని రక్షించుకొనే బాధ్యత భగవంతుని మీదనే ఉంటుంది. ఈ భావాన్ని అన్నమయ్య చాలా సులభమైన దృష్టాంతాలతో పేర్కొంటాడు.

"యిలమీద తమసొమ్ము లెవ్వరి వద్ద నుండినా
తలపిడి కొలుపిడి తగిలినట్టు
తొలుత పంచేంద్రియపు దొంగల వద్దనున్నాఁడ
వెలయ నీ సొమ్మనుచు విడిపించుకొనవే"[17] (2-5)

"దిక్కుమాలినట్టి వారిఁదెచ్చి దయగలవారు
దిక్కయి కాతురు వారి దిగదోయరు
తక్కక మాయలోఁబడి దరిదాపు లేనినన్ను
వెక్కసాన రక్షించక విడిచేవా నీవు"[18] (3-70)

శరణాగతిని కోరిన జీవులపై భగవంతుడు అమిత అనుగ్రహం గలవాడుగా విశిష్టాద్వైతం చెబుతుంది.

అతని అంతర్యామిత్వాన్ని అంగీకరించినందు వల్ల జీవుని వెంట ఉంటాడు. అతనికే కర్తృత్వం ఇవ్వడం వల్ల రక్షణభారం వహిస్తాడు. భగవంతుని శరీరభూతునిగా జీవుడు భావించడం వల్ల సంస్కరించే బాధ్యత అప్పగించబడింది. ఈ భావాలను అన్నమయ్య ఇలా వ్యక్తీకరిస్తాడు.

"హరి నీవు నాకు నంతర్యామివైన ఫలము
తిరిగినందే మావెంటఁ దిరిగెదవు
ఇరువుగ నీవు మాకు నేలికవైన ఫలము
గరిమె మాపాపమెల్లఁగట్టు కొంటివి

భువిలోన నీవు నన్ను బుట్టించిన ఫలము
ఇవల రక్షించే తొడిపి దొకటాయ
తివిరి నన్ను నీకుక్షి దెచ్చికొన్న ఫలము
జవళి నా నేరములు చక్కబెట్ట బడెను"[19] (3-59)

జీవునిపై భగవంతునికి అనంతమైన అనుగ్రహం ఉంది. పావనులు గమ్మని గంగను, పాతకాలు తొలగించుకొమ్మని తులసిని, కొలుచుకొనుమని శిలామూర్తులను, భవహరణం కోసమని నామాన్ని ప్రసాదించాడు అంటారు అన్నమయ్య.[20] భగవంతుని కృప పొందడానికి అతడు జీవుని తన వర్గంలోని వానిగా భావించవలసి ఉంటుంది.

"గట్టుచూపె తొల్లతన గుణము పాండువులందు
గట్టిగా తన వారైతే కాచుకుందు నను చు"[21] (3-251)

ఈ పక్షపాతముభగవంతునికి గల దోషగుణంగా పైకి కనిపిస్తుంది. దీనికి అన్నమయ్య వైష్ణవ సిద్ధాంత పరమైన సమాధానం చూపిస్తాడు. కొందరిపై కోపం, కొందరిపై ప్రసాదం, కొంత చీకటి, కొంత వెన్నెలకు కారణం వారు చేసిన పుణ్యమే అంటాడు.

"దాస పరిపాలనము తగు దుష్ట శిక్షణము
వాసిగై కొంటివి నీకు వశమై రెండు
దోసము నీవల్ల లేదు తొలుతే శ్రీవేంకటేశ
సేసినవారి పుణ్యమే చిత్తాన బెట్టితివి"[22] (3-43)

భగవంతుని కృప వల్లనే కైవల్యం లభిస్తుంది. కానీ దానికై జీవుని ప్రయత్నం అవసరం. జీవునికి కొన్ని నియమాలు విధించబడ్డాయి. వాటిని అన్నమయ్య ఈ విధంగా తెలుపుతాడు-

"ఊరకే కలుగునా వున్నతపు మోక్షము
శ్రీ రమణు కృప చేత జేరు మోక్షము.
కలుషముఁబెడబాసి కర్మగండము గడచి
మలసినప్పుడుగా మరి మోక్షము
చలన మించుక లేక సంసార వారిధి దాటి
నిలిచినప్పుడుగా నిజ మోక్షము"[23] (2-505)

పంచేంద్రియాలను జయించాలి. సమచిత్తాన్ని పొందగలగాలి. అప్పుడు భగవంతుని ఆదరణ మన్ననలతో మోక్షప్రాప్తి కలుగుతుంది. వీటిని సాధించడానికి తరుణోపాయాలను అన్నమయ్య సూచించాడు.

"పాపములు హరినామ పఠనచే బాపుకొంటి
కైపుగ జిత్రగుప్తు డా కవిలెగట్టు
కోపుల బుణ్యములెల్ల గోవిందుని కిచ్చితిమి
పూ పల స్వర్గము త్రోవ భుజవేయరో"[24] (2-145)

హరి దాస్యం వల్ల జీవన్ముక్తిని, అజ్ఞాన నాశనం వల్ల జన్మరాహిత్యాన్ని పొందగలరని చెబుతాడు. విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతాన్ననుసరించి పురుషార్థాలు ఐదు- ధర్మ, అర్థ, కామ, కైవల్య, భగవత్ప్రాప్తులు. స్వస్వరూప ప్రాప్తియే కైవల్యం, మోక్షం. దానిపైన ఉన్నది భగవత్ప్రాప్తి. దీనివల్ల జీవునికి భగవత్ కైంకర్యం కలుగుతుంది.

"కైవల్యమున కంటే కైంకర్యమెక్కుడు
శ్రీవిభుడ నీవు మాకు జిక్కెమర్మమిదివో"[25] (2-483)

అని సమర్థిస్తాడు అన్నమయ్య. దీని సాధనకు భక్తి ఒక్కటే మార్గం.

"నారదాదులగు భక్తులిందరును నానాగతులరసి చూచి
సారపు శ్రీ వేంకటపతి మీకే శరణనుటే ప్రమాణము"[26]

కర్మ, జ్ఞాన, భక్తి, ప్రపత్తులు అనే చతుర్విధయోగాల చేత బ్రహ్మప్రాప్తి కలుగుతుంది. దీనిలో భక్తిగా పర్యవసించే జ్ఞానాన్నే విశిష్టాద్వైతం ప్రపంచిస్తుంది. అన్ని మార్గాలను తరచి భక్తిమార్గాన్నీ, శరణాగతిని ప్రమాణమార్గంగా విశిష్టాద్వైతం పేర్కొంటుంది. హరిభక్తికి వేదాల, శాస్త్రాల ప్రమాణాలను విశిష్టాద్వైతం చూపుతుంది. సులభమైన భక్తి మార్గం ఉండగా ప్రయాసలతో నిండిన కర్మ మార్గాన్ని విశిష్టాద్వైతం నిరసిస్తుంది.

"సులభపు మార్గములు చుట్టిరానే వుండగాను
బలుప్రయాసపు కర్మ బద్ధులైరి జీవులు
శ్రీపతి భక్తి యనేటి చింతామణి వుండగాను
యేపున మోసపొయ్యేరు యేలో జీవులు"[27] (3-279)

భక్తి మార్గాన్ని నిరసించి ముఖ్యంగా జ్ఞానమే ఉత్తమమైనదిగా భావించే అద్వైతాన్ని ఖండిస్తూ అన్నమయ్య -

"దుర్జనులు భక్తి నొల్లరు జ్ఞానులమంటా"[28] (3-40)

అని విమర్శిస్తాడు. భగవంతుడు భక్తసులభుడు. కరుణించడానికి తడవు చేయడు. తిరుమంత్రం అతని వద్దకు చేరుస్తుంది. ఈ భావాన్ని అన్నమయ్య ఇలా వ్యక్తీకరిస్తాడు.

"సకల కర్మము చేత సాధ్యము కాని నీవు
వొక యించుకంత భక్తికొగి లోనైతి
ప్రకటించి బహువేద పఠన జిక్కని నీవు
యొకరినై తిరు మంత్రమునకు జిక్కితివి.
......
ఉగ్రతపముల మెచ్చి కైకొనని నీవు
గాటపు దాసులైతేనె కైకొని మన్నించితి"[29] (3-56)

ఈ భక్తిమార్గం నియమాలు చాలా ముఖ్యమైనవి. ఇవి పరమ యోగీశ్వరులు పాటించినవి.

మొదల నాత్మజ్ఞానము దెలిసి పిమ్మట
హృదయములోని హరి నెరుఁగుట
వుదుటైన యింద్రియాలనొడిసి వంచుకొనుట
గుదిగొన్న తనలో కోరికలుడుగుట

తన పుణ్య ఫలములు దైవము కొసగుట
పనివడి యతనిపై భక్తి చేసుట
తనివితో నిరంతర ధ్యానయోగ పరు డౌట
మనసులో బ్రకృతి సమ్మంధము మరచుట

నడుమ నడుమ విజ్ఞానపు కథలు వినుట
చిడుముడి నాచార్య సేవ చేయుట
యెడయక శ్రీ వేంకటేశుపై భారము వేసి
కడు వైష్ణవుల కృపగలిగి సుఖించుట"[30] (3-212)

మిగిలిన మార్గాలు - జపయజ్ఞాలు, తీర్థ స్నానాలు, కాలానుష్ఠాలు - పరిమితమైన ఫలితాలను ఇచ్చేవి. జపయజ్ఞ దాన కర్మలు చిరకాలఫలాలు, పుణ్యతీర్థ స్నానాలు పాపవిమోచనాలు, అపరిమిత దేవతాంతర భజనలు ఆయా లోక ప్రాప్తులు, ఉపవాసాది నియమాలు తపోనిష్టకు కారణాలు, ఇంద్రియ నిగ్రహం తనుధరులకు కష్టమైనది, కనుక శరణాగతి మాత్రమే ఏకైక మార్గాంతరం అంటాడు అన్నమయ్య.[31] (3-328)

కైవల్యం ఒక్కటే. దానికి ప్రయత్నించే వారందరూ జీవులే. స్త్రీలను కూడ జీవులుగా ప్రత్యేకంగా పేర్కొని కైవల్య ప్రాప్తిని బోధించాడు అన్నమయ్య.

"పొలతులు జీవులే పురుషులు జీవులే
తలప భావభేదములే కాని"[32] (2-78)

అంటాడు అన్నమయ్య. ఆత్మార్పణం చేసుకొన్న భక్తుని తనువు గుడిగా మారుతుంది. తలయే శిఖరమౌతుంది. హృదయమే పీఠం. చూపులే ఘన దీపాలు. పలుకులే మంత్రాలు. నాలుకే గంట. చివరికి జీవుడు దాసుడుగా మారతాడు.[33] (2-82)

4.4 ప్రకృతి :

విశిష్టాద్వైతంలోని మరో తత్త్వం ప్రకృతి. ప్రకృతి జీవులకు ఆత్మ వంటిది పరబ్రహ్మం. అతనికి శరీరభూతమైనవి ప్రకృతి, జీవుడు.

"వొట్టి ప్రకృతి పురుషులొగి నీ దేహములు

అనంతమైన ప్రకృతి అఖిల వికారములై
పనివడి నీమాయయై ప్రపంచమై
వొనరి జడమై యుండనొకచో దివ్యమై యుండు"[34] (3-524)

'వెలినున్న జగమెల్ల విష్ణుడ నీ మహిమే అని జగత్కారణుడని విష్ణువును పేర్కొని విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతాలను సూక్ష్మంగా సంకీర్తనలలో అన్నమయ్య పొందుపరచాడు. క్షితి, దేహాలు ప్రకృతికి చెందిన వికారాలు ఇది తెలుసుకొనడమే సుజ్ఞానం.[35] (3-211) ఈ సంబంధాన్ని మనసులో మరచుటే మార్గాంతరం.

4.5 మోక్ష మార్గం - మధురభక్తి తత్త్వం :

భగవంతుని చేరడానికి అన్నమయ్య మధురభక్తి మార్గాన్ని ప్రముఖంగా ఎన్నుకున్నాడు. 12-15 శతాబ్దులలో ఈ మార్గం భారతదేశంలో అనేకచోట్ల ప్రవర్తిల్లింది. మధురభక్తి మార్గాన్ని అన్నమయ్య తన సంకీర్తనలలో సమర్థించాడు. శుద్ధాద్వైత ప్రవర్తకులైన వల్లభాచార్యులు అన్నమయ్య సమకాలీనులు. వల్లభుడు అప్పటికే ఉత్తరభారతంలో పుష్టిమార్గాన్ని ప్రవర్తింప చేసాడు. దార్శనిక నేపథ్యాన్ని మించి భక్తిలోని పుష్టిమార్గ గొప్పదనం ఈ సంకీర్తనలో ఇలా వెలువరించారు.

"కమలాసనాదులు గాననినీపై
మమకారము సేయు మార్గము గలిగే
అమరేంద్రాదులకందరాని నీ
కొమరైన నామము కొనియాడ గలిగే

సనకాదులును గాన జాలని నిన్ను
తనివోవ మతిలోన దలపోయ గలిగె
ఘన మునీంద్రులకు నగమ్యమై వున్న
నిను సంతతమును వర్ణింపగలిగె

వరమై దివ్యమై పరగిననీ
యిరవిట్టిదని మాకు నెఱుగంగ గలిగె"[36] (11-44)

భగవంతునిపట్ల భయాన్ని, అణకువను, గౌరవాన్ని కాక మమకారం కలిగించేది పుష్టిమార్గం ఒక్కటే. ఈ మార్గం బ్రహ్మ, సనకాది మునులు ఎవరికీ తెలియనిది. ఈ మార్గం లభించడం, భగవంతుని వర్ణిస్తూ 'నీవారమై బతుకగలిగే ఈ జన్మము చాలదు? అంటాడు అన్నమయ్య. భగవంతునితో ఏర్పరచుకున్న బంధాన్ని ఇంకో సంకీర్తనలో ఇలా వర్ణిస్తాడు.

"మూవంక గొల్లెతలు మున్ను సేసిన తపము
కైవసమై ఫలించిన ఘన భాగ్యమితఁడు
వరముతో యశోద వసుదేవాదులకు
పరగిన కన్నుల పండుగీతడు."[37] (11-173)

అటు గొల్లెతలను, ఇటు యశోదా వసుదేవాదులను తలచటం రాగాత్మికా భక్తిలో భాగమే. రూపగోస్వామి రాగాత్మికా భక్తిని రెండు విధాలుగా పేర్కొన్నాడు.

"సాకామా రూపా సమ్బన్ధరూపాచేతి భవే ద్విధా"[38]

1.కామారూపభక్తి 2. సంబంధా రూపభక్తి. గోపికలు కామంతోను, యశోదా వసుదేవాదులు తల్లి తండ్రి సఖులు అన్న అనుబంధంతోను భగవంతునికి చేరువయ్యారు పొందారు. అందుకే వేదాలలోనూ నారదాదుల చేతనూ స్తుతింపబడిన ఈ విష్ణు కథ గొల్లెతలు చిలికిన చల్లలో వెల్లివిరిసింది అంటాడు అన్నమయ్య[39] భగవంతుని పొందడం అన్నది వారివారి కోరికను బట్టి ఉంటుంది. సర్వేశ్వరుడైన భగవంతుని వారివారి పద్ధతులలో భావించారు అంటాడు అన్నమయ్య.

"పరమ యోగులకు భావనిధానము
అరయ నింద్రాదుల కైశ్వర్యము
గరిమ గొల్లెతల కౌగిట సౌఖ్యము
సిరులొసగేటి యీ వేంకటేశుడు

కలికి యశోదకు కన్న మాణికము
తలచిన కరికిని తగు దిక్కు

అల ద్రౌపదికిని యాపద్బంధుడు
చెలరేగిన యీ శ్రీ వేంకటేశుడు"[40] (11-2)

మార్గం ఏదైనా సరే భగవంతుని కృప వల్లనే సాధ్యం అవుతుంది. అన్నమయ్య మాత్రం మధుర భక్తి మార్గాన్నే సమర్థించాడు.

"ఏదైన దేవుడు ప్రాణికియ్యక లేదు
పొదుగ నాతని మీది భక్తే సాధనము

....

దేహమే బంధకము దేవుడింతే మోక్షము
ఊహల రెంటికి మనసొక్కటే సాధనము"[41] (11-82)

భక్తి, మనసు అనే రెండు సాధనాల ద్వారానే దేవుడు సాధ్యమవుతాడు అంటాడు అన్నమయ్య. ఎందుకంటే దేవుని పొగడే వేదాలు అనంతంగా ఉండగా ఒక జీవుడు అతనిని పొగడగలడా? అలాగే అతడిని పూజించే ఋషులు కోటాను కోట్లుండగా 'అలరి నిన్ను పూజించే యంత వాడనా' (3-337) అని అంటాడు అన్నమయ్య. కనుక చనువు ఒక్కటే మార్గంగా బోధిస్తాడు.

"ఆడుతా బాడుతా నీతోనట్టే ముద్దు గునుసుతా
వోడక నీదండ చేరి వున్నారమయ్యా
ఆస దల్లి దండ్రి మోము యట్టె చూచి శిశువులు
యేసుఖ దుఃఖములు దామెరగనట్టు"[42] (3-390)

అంటాడు. చనువు వల్ల ఒక నిశ్చింత వస్తుంది. ఈ సంకీర్తనలో అన్నమయ్య దృష్టాంతాలన్నీ అటువంటివాటినే చూపుతాడు. తల్లిదండ్రులుండగా పిల్లలు తమ సుఖదుఃఖాల గురించి పట్టించుకోరు. ఏలినవారు చక్కగా పెడితే బంట్లు పరులను అడుగరు, అలాగే చేత చిక్కిన నిదానం ఉండగా కలిమి లేములనే కాదు దేనినీ పట్టించుకోడు జీవుడు. అందుకే

"గరిమ గోపికలు గావలెనన్నది
హరినీ సంభోగ మదియపో"[43] (3-548)

అంటాడు అన్నమయ్య.

అయితే భగవంతుని మీద ఉన్న ఈ వలపు సామాన్యమైనది కాదు. లౌకిక శృంగార, కామాలకు సంబంధించినది కాదు. ఈ వలపు భావనలోని తీవ్రతను, ఉదాత్తతను ఈ విధంగా అన్నమయ్య విశదీకరిస్తాడు.

"పాపమెరగదు వలపు భయమెరంగదు వలపు
రూపెరంగదు మతికి రుచిసేయు వలపు
పూ పవయసున పండు వొడమించునీ వలపు
తీపులకు గడుదీపు దినదినము వలపు

సిగ్గెరంగదు వలపు శిరసు కెక్కును వలపు
వొగ్గించు నన్నిటికి వొడిగట్టు వలపు
బగ్గనను నటుగుండె పగిలించు నీవలపు
అగ్గలపు జాణలకు నాయమీ వలపు

తెగువ దెచ్చును వలపు తేలించునీవలపు
యిగిరించి కలిమిలే మెఱఁగదీ వలపు
వగల శ్రీ వేంకటేశ్వరు మాయలీవలపు
తగులు విరికాని వలె దగించు వలపు"[44] (3-400)

లౌకికమైన వలపు భావనలో ఇవి ఎలా అన్వయిస్తాయో, ఆధ్యాత్మిక భావనలోను అంతకు రెట్టింపు అన్వయించి మధురభక్తి తత్వాన్ని సమర్థిస్తాయి. పాపం తెలీదు, భయంలేదు. తక్కువ సమయంలోనే పరిణితిని కలిగిస్తుంది. కోరిక తీవ్రత దేహాన్ని దహిస్తుంది, తెగింపునిస్తుంది. ఇటువంటి వలపును మించినది వేరొకటి లేదంటాడు అన్నమయ్య.

"ఇదిగాక సౌభాగ్య మిదిగాక తాపము మఱి
యిదిగాక వైభవంబిఁక నొకటి కలదా

అతివ జన్మము సఫలమై పరమ యోగివలె
నితర మోహా పేక్ష లిన్నియును విడిచె
సతికోరికలు మహాశాంతమై యిదె చూడ
సతత విజ్ఞాన వాసన వోలె నుండె

తరుణి హృదయము కృతార్థత బొంది విభుమీది
పరవశానంద సంపదకు నిరవాయ
సరసిజానన మనోజయమంది యింతలో
సరిలేక మనసు నిశ్చల భావమాయ

శ్రీ వేంకటేశ్వరుని జింతించి పరతత్త్వ
భావంబు నిజముగా బట్టి జెలియాత్మ
దేవోత్తముని కృపాధీనురాలై యిపుడు
లావణ్యవతికి నుల్లంబు దిరమాయ"[45] (12-17)

అన్ని మోహాలు త్యజించి భగవంతుని పైననే మోహాన్ని నిలపడం వల్ల పరమ యోగత్వాన్ని ఆ యోగిని సాధించినది. హృదయాన్ని భగవదర్పణం చేసి నిశ్చలత్వం పొందినది. దీని వల్ల పరతత్త్వ భావం చెలి ఆత్మలో పుట్టినది. భగవంతుని కృపకు పాత్రమైన మనసు స్థిరమైనది. ఇంతటి స్థితికి జీవుని కొనిపోయే, మధురభక్తి తత్త్వాని కన్నా గొప్పదైన తపస్సులు ఇకలేవు అని ఉద్ఘాటిస్తాడు అన్నమయ్య. గోపికలు చూపే కామాభక్తికి మూలం భగవంతుని సుఖింపించడమే అంటాడు రూపగోస్వామి.[46] అదే భావనతోనే అందరి వలె లేక ఇతర మార్గాల వలె కాదు కేవలం నీ మేను మరపించడం కోసమే నేను ప్రయత్నిస్తాను.

"ఇతరుల వలె నన్ను నెంచకురా నీ
మతిచొచ్చి నీ మేను మఱపింతునోరి"[47] (12-10)

అని అంటాడు అన్నమయ్య. మధురభక్తి తత్త్వాన్ని తన అధ్యాత్మ సంకీర్తనల రూపంలో వెలువరించి శృంగార సంకీర్తనలలో ఆ తత్త్వానికి లక్ష్యాల వంటి సంకీర్తనలను సమకూర్చారు.

"మారు చేతులీయ వద్దు మరుగాల్లీయ వద్దు
బీరాన గుండెలు గోసి పెట్ట వద్దు
గోరపడి చిచ్చులోన కొండాలు చొఱవద్దు
ఊరకే మీ వారమని వున్న జాలు"[48] (11-62)

అని 'జీవాల చంపవద్దు' అంటూ భక్తిలోని హింసను నిరసించి ఊరకే నీ వారమనే శరణాగతిని, నీ కోసమేననే మధుర భక్తి భావనని ప్రపంచించాడు అన్నమయ్య.

పాదసూచి :

1. పుట 280, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
2. పుట 5, అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్లపల్లి, 1955.
3. పుట 352, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
4. పుట 365, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
5. పుట 27, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
6. పుట 44, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
7. పుట 142, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
8. పుట 352, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
9. పుట 38, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
10. పుట 78, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
11. పుట 89, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
12. పుట 195, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
13. పుట 83, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
14. పుట 21, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
15. పుట 21, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
16. పుట 18, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
17. పుట 4, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
18. పుట 48, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
19. పుట 40, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
20. పుట 193, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
21. పుట 170, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
22. పుట 30, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
23. పుట 342, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
24. పుట 98, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.

25. పుట 326, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
26. పుట 279, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
27. పుట 189, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
28. పుట 28, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
29. పుట 38, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
30. పుట 143, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
31. పుట 220, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
32. పుట 53, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
33. పుట 56, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
34. పుట 352, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
35. పుట 142, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
36. పుట 247, అనంత కృష్ణ శర్మ, రాళ్లపల్లి 1955.
37. పుట 118, అనంత కృష్ణ శర్మ, రాళ్లపల్లి 1955.
38. పుట 102, వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నభట్ల, 1985.
39. పుట 240, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
40. పుట 2, అనంత కృష్ణ శర్మ, రాళ్లపల్లి 1955.
41. పుట 55, అనంత కృష్ణ శర్మ, రాళ్లపల్లి 1955.
42. పుట 263, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
43. పుట 368, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
44. పుట 270, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1986.
45. పుట 12, అనంత కృష్ణ శర్మ, రాళ్లపల్లి 1956.
46. 'సాకామరూపా సంభోగ తృష్ణా: యానమతి స్వతామ్
    యదస్యాం కృష్ణ సౌఖ్యార్థ మేవ కేవలముద్యమ:" (1-2-283)
    పుట 106, వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985.
47. పుట 7, అనంత కృష్ణ శర్మ, రాళ్లపల్లి 1956.
48. పుట 204, అనంత కృష్ణ శర్మ, రాళ్లపల్లి 1955.

అధ్యాయం - 5

అన్నమాచార్య సంకీర్తనలు - మధుర భక్తి

5.0 పూర్వరంగం :

మధుర భక్తికి భూమిక లీలాతత్త్వం. దీని ఆధారంగానే మధురభక్తి తత్త్వం విస్తరించింది. ఈ తత్త్వాన్ని వల్లభాచార్యులు భాగవతంలోని తృతీయస్కంధానికి రాసిన సుబోధినీటీకలో భగవల్లీలను గురించి విశదీకరిస్తూ కార్యకారణ రహితమైన కృతి భగవంతుని విలాసం అంటారు. ఈ విలాసమే లీల. ఈ కృతిపై భగవంతుని ప్రభావం ఉండదు. ఇది విలాసం మాత్రమే. సృష్టి వల్ల ఆనందంకానీ, ప్రళయం వల్ల దుఃఖం కానీ కర్తకు అంటవు. ఇది ప్రయోజనాపేక్ష లేని కృతి. ఇది కర్త అంతఃకరణంలో పూర్ణానందంతో కూడిన ఉల్లాసం మాత్రమే. పై టీకకు ఆధారంగా బ్రహ్మసూత్రంలో చెప్పిన "లోకవత్ లీలాకైవల్యం" (2-3-33)ను చూపుతారు. పరబ్రహ్మ అయిన పరమేశ్వరుడు విశ్వ సృష్టికి సంకల్పించటం ఒక లీల మాత్రమే. సృష్టి కార్య ప్రేరణలో ఏ విధమైనటువంటి ప్రయోజనం ఆధారంగా లేదని కూడ ఈ సూత్రానికి భూమికగా చెప్పబడిన మరో సూత్రంలో స్పష్టం చేయబడింది. "న ప్రయోజన వత్త్వాత్" (2-1-32) ఎందుకంటే ఏదైనా కార్య సంకల్పంలో ప్రయోజనాన్ని అపేక్షించడం లోకసిద్ధం. భగవంతుడు పూర్ణకాముడు. కనుక భగవత్ సంకల్పం ప్రయోజనాపేక్షరహితంగా ఉంటుంది. ప్రయోజనా రహిత కార్యక్రమం ఏ విధమైన విషమత్వం, నిర్దయత్వం అనే దోషాలను పొందదు. కానీ పరబ్రహ్మ శుభాశుభ పరిణామాల దృష్టితో సృష్టి కల్పన చేస్తాడు. ఈ తాత్త్విక సత్యాన్ని గ్రహించిన వాడు పరబ్రహ్మ మూల స్వరూపాన్ని తెలుసుకోగలుగుతాడు. ఈ విధంగా మూలతత్త్వాన్ని తెలుసుకున్న జీవుడు సృష్టి మొత్తాన్ని భగవంతుని లీలావిలాసంగా గుర్తించగలుగుతాడు. అలా గుర్తించిన తాత్త్వికుడు లీలాసంబంధాన్ని ఆధ్యాత్మిక, లౌకిక స్థితుల్లో అర్థం చేసుకోగలుగుతాడు. ఆధ్యాత్మిక దృష్టితో లీలా స్వరూపుడు నిర్గుణుడౌతాడు. లౌకిక దృష్టితో లీలా సంబంధం సగుణ రూపంలో భాసిస్తుంది. ఈ స్థితిలో సగుణ బ్రహ్మ ఆధారంగా నిర్గుణ బ్రహ్మ తత్త్వాన్ని తెలుసుకోగల్గుతాడు.

వల్లభుని ప్రధాన శిష్యుడైన సూరదాసు ఈ భావననే వినయపత్రికలో ఈ విధంగా తెలుపుతారు.

> "అవ్యక్తమైన బ్రహ్మస్వరూపాన్ని అనుభవ రూపంలో తెలుసుకోవడం కష్టసాధ్యం. అలాగే అవర్ణనీయం. మూగవాడు మధుర ఫలాన్ని ఆస్వాదించి కూడా అభివ్యక్తీకరించలేడు. ఈ తత్త్వాన్ని ఎవరైతే తెలుసుకోగలరో వారే పొందగలరు. నిరాకారుడు, నిర్గుణుడు, జాతి రహితుడు, అప్రాప్యుడు, ఆధారరహితుడు అయిన పరబ్రహ్మ కోసం ఎవరు ఎక్కడని పరిగెట్ట గలరు? కావున అన్ని విధాలా అగమ్యుడైన నిరాకార బ్రహ్మ తత్త్వాన్ని వదలి సూరదాసు సగుణ బ్రహ్మయొక్క లీలాసంకీర్తనం చేస్తాడు."[1]

నామదేవుడు కూడ ఇదే మార్గాన్ని సూచిస్తూ పరబ్రహ్మంలో సగుణోపాసనను, లీలావర్ణనను సాధ్యమార్గంగా బోధిస్తాడు.

> "జ్ఞాన సత్యముక్తుడు, శుద్ధబుద్ధి యుక్తుడు, కారణ రహితుడు, నిరంజనుడు అట్టి వాణ్ణి మేము చర్మ చక్షువులతో చూస్తాం. పండరిపురంలో ఇసుకలో నిలబడ్డాడు. వేదాలకు, ఆదిశేషుడికి గోచరంకాని వాడు పుండరీకుని ప్రేమకు కట్టుబడ్డాడు. వేదాలు 'నేతినేతి' అని వదిలివేశాయి. మేము వాణ్ణి పాటల్లో ఆకట్టుకున్నాం. అతని స్వరూప నిర్ధారణ పురాణాలు చేయసాగాయి. 'పది-పది' అనే వాదంలో పడి కొట్టుమిట్టాడాయి. కాని విఠోబా చరణాలు ఆర్తితో పట్టుకుంటే అన్ని సులభ సాధ్యాలవుతాయి."[2]

అని అంటాడు నామదేవుడు.

నమ్మాళ్వారు కూడ ప్రేమ మార్గంలోనే భగవంతుని తెలుసుకోగలమని, లేకుంటే అతని ఆకృతిని ఊహించ జాలమని అంటాడు.

> "సలుప వచ్చుగాక విశ్వ ప్రయత్నము
> తెలిసి కొనలేని అగాధమిది
> కొలువలేము పొడవు వెడల్పులు
> బ్రహ్మాండమైన ఆకృతి
> జీవులారా!

ఎరుగ లేరు మీరు
ఎంత ప్రయత్నించినా
ఎట్లు పిలువవలెనో
ఎట్లు తలుపవలెనో
ఎరుగను
అత్యల్పము నా జ్ఞానము
అతడు అన్నిటిలో ఉన్నాడు
అతడు అందరిలో ఉన్నాడు.
షణ్మతముల చిక్కులు సడలించువారును
సంభావింప లేరాతనిని
అతీతు డతడు
అనిర్వచనీయు డతడు
జీవకోటి యందు వసించు
చేరవచ్చు నతనిని
పరిపూర్ణ నిస్సంగత్వమున"[3] (మూలం: తిరుమయిమొళి)

అని నిర్గుణ బ్రహ్మ ఆకృతిని తెలియజాలం అంటాడు.

అన్నమాచార్యులు కూడ సగుణ నిర్గుణ రూపాలను రెంటినీ వివరిస్తూ...

"సారె శ్రీ వేంకటపతి సగుణము దలచిన
సారపు జీవుడు దాను సగుణమే
నేరుపుల నాతని నిర్గుణము దలచిన
తారతమ్యములు లేని తాను నిర్గుణమే"[4] (2-435)

అని సగుణ నిర్గుణ రూపాలను రెంటినీ సమర్థిస్తాడు.

గరిమ గొందరికి సాకారమై నిలిచితి
గురు నిరాకారమై కొందరికి
సరుస గొందరికెల్లా సగుణుడవట నీవు
ధర నిర్గుణమవట తగిలి గొందరికి

....

యిదియదియన నేల యింతయును నీ మహిమ
కదిసి నీపాదాలె కనుగొంటగాక.[5] (11-33)

కొందరు సాకారమని, నిరాకారమని; మరికొందరు సగుణుడని, నిర్గుణుడని అంటున్నారు. అన్నీ నీవే, అంతా నీ మహిమే అని అన్న అన్నమయ్య 'ఇది కల్ల ఇది నిశ్చయము' అని చెప్పలేకున్నాను అని అంటూ....

"యెదలో నుండుదువని యిన్ని వేదాలు చెప్పగా
వెదకి ధ్యానము సేతు వెస గనుఁగొంట లేదు
చెదర కందే మరి జీవుడునున్నా డందురు
పదిలముగా జాతు భావించరాదు.
అంతటా నుందువని ప్రహ్లాదుండు చెప్పెననగా
చింతించి పట్టదలతు చేతికి జిక్కుట లేదు
సంతత జ్ఞానాన నీ సాకారమున్న దందురు
మంతనాన బిల్తు నొకమాట విన బడదు
....
యివల శ్రీ వేంకటాద్రి నిరవై నీవున్నాడవు
తివిరి సేవించితిమి ద్రిష్టమాయ మాకు"[6] (3-210)

సగుణానికి, సాకారానికి శ్రీ వేంకటేశ్వరుని ఇరువుగా చూపిస్తాడు. సర్వాంతర్యామి తత్వాన్ని, నిర్గుణాన్ని అంగీకరించినా 'చేతికి చిక్కుట లేదు' అని వాపోతాడు. నిర్గుణ తత్వాన్ని కొలవడం సులభం కాదు.

సగుణ బ్రహ్మ ఆధారంగా నిర్గుణ బ్రహ్మ తత్వాన్ని వాగ్గేయకారులు అందరూ బోధించారు. ఈ తత్వాన్ని గుర్తించగలిగిన భక్తులు లౌకిక రూపం (అవతార రూపంలో లేక ఆలంబన రూపం)లో భగవంతుని లీలలను భావన చేసి ఆ లీలలను పున: సృష్టి చేస్తారు. పున:సృష్టి చేసిన భగవంతుని దివ్య సౌందర్యాన్ని గుర్తిస్తారు. దీనినే సంకీర్తనం చేస్తారు.

వల్లభుని పుష్టిమార్గాన్ని అనుసరించి సచ్చిదానందుడైన పరబ్రహ్మ మూడు రూపాలలో ఉంటాడు. 1. పూర్ణ పురుషోత్తమ రసస్వరూపుడు లేక ఆనంద రూప పరబ్రహ్మ శ్రీకృష్ణుడు. 2. అక్షర రూపుడు 3. అంతర్యామి రూపుడు.

పూర్ణ పురుషోత్తముడు అయిన శ్రీకృష్ణుని లీలలు రెండు రకాలు. అవి నిత్య లీలలు, అహేతు లీలలు. నిత్యలీలల్లో శ్రీకృష్ణుడు గోలోక వాసి. అక్కడ అతడు నిత్యానంద లీలారూపుడు. ఇక్కడ నిత్య యమున, నిత్యగోపి, నిత్య విహారాలు ఉంటాయి. దీనిని 'నిత్యలీల' అంటారు. భూలోకంలోని వ్రజ బృందావన విహారియైన శ్రీ కృష్ణుని లీలావిలాసం అహేతు వైనది. కేవలం ఆనందకేళి కోసం లీలను ప్రదర్శిస్తాడు. కనుక దీనిని 'అహేతు లీల' అంటారు. ఇక్కడ శ్రీకృష్ణుడు పురుషోత్తముడుగా, రసరూపుడుగా భావించబడతాడు. కనుక ఇది మర్యాదాతీతమైనది.

శీలం, శక్తి, సౌందర్యాల సమన్విత రూపం పరబ్రహ్మ; ఈ సంపూర్ణత్వంలో ఏదైనా ఒక దానినుండి అవతారం జరగవచ్చు. తదనుగుణంగా ఆ అవతార స్వరూపాన్ని మూడు విధాలుగా గుర్తించవచ్చు. అవి గుణావతారం, అంశావతారం, కళావతారం. కాని బృందావనంలోని శ్రీకృష్ణుడు స్వయం సాక్షాత్కారుడు. కనుక ఇది ఇతర అవతారాల వంటిది కాదు. ఇది లీలావతారం. దీనిని 'రంజక రూపం'గా భావిస్తారు. వల్లభాచార్యులు శ్రీకృష్ణుని రెండురూపాలలో పేర్కొంటాడు. ఒకటి - మర్యాదా పురుషోత్తముడైన మధురాపతి, దేవకీనందనుడు, వాసుదేవ కృష్ణుడు, ద్వారకాధీశుడు. ఈ మార్గంలో లేక ఈ రూపంలో శ్రీకృష్ణుడు అసుర సంహారం చేస్తాడు. రెండు - నంద, యశోద, గోపికా ప్రీతుడైన కృష్ణుడు రసరూపుడు అయిన వ్రజవాసి, శ్రీకృష్ణుడు లీలావినోదుడు.

వ్రజవాసి అయిన శ్రీకృష్ణుడు లీలను భావ భేదంచే - దాస్య, వాత్సల్య, సఖ్య, మధుర అనే నాలుగు రకాలుగాను, వయో భేదంచే బాల, పౌగండ, కిశోర, యవ్వన అనే నాలుగు రకాలుగాను విభజించారు.[7]

లీలాతత్త్వంలోని విశేషాలను భక్తుల స్థితి పరంగా అనుశీలిస్తూ ఆచార్య రాజ్ మల్‌బోరా 'లీలాకా సౌందర్య బోధ్' అన్న వ్యాసంలో ఇలా విశ్లేషించారు.[8]

1. లీల సగుణాత్మకమైనది.
2. లీలను మాధ్యమంగా కలిగి ఉండటం వల్ల భక్తులు భగవంతుని సాన్నిధ్యాన్ని అనుభవించగలరు.
3. లీల వల్ల భగవంతుని సాహచర్య సౌఖ్యం లభిస్తుంది.
4. లీల భక్తుల హృదయాలను రంజింపజేస్తుంది.
5. లీల సృజన అవడం వల్ల లీల కళాత్మకమైనది.
6. ఈ కళ నాటకానికి దగ్గరైనది. నాటకం సమాహార కళారూపం. అందువల్ల లీలలో సర్వకళల సమాహారత్వం భాసిస్తుంది.
7. లీల నుండి భక్తి విధానం నిరూపించబడుతుంది.
8. లీల ఆధ్యాత్మిక బోధ కలగడానికి సహాయకారి అవుతుంది. లీలలోని ఆధ్యాత్మిక తత్త్వం పూర్తిగా అర్థం కానంత వరకు లీలలలోని సౌందర్యం అనుభవానికి రాదు.
9. లీల తనే స్వతహాగా క్రీడ. అనగా ఆట. ఇందువల్ల క్రీడ ఆడేవారికే కాక చూసేవారికి కూడ రంజకత్వాన్ని (ఆనందాన్ని) ఇస్తుంది.

భక్త కవులు/వాగ్గేయకారులు తమ రచనలలో భగవత్ లీలలకు విశేష ప్రాధాన్యాన్ని ఇచ్చి అనేక విధాలుగా కీర్తించారు. ఈ లీలాతత్త్వం ఆధారంగా అనేక లీలా కావ్యాలు, లీలా సంకీర్తనలు వెలిశాయి.

5.1 లీలా వర్ణన :

అన్నమయ్య లీలా వర్ణనలో ముఖ్యంగా బాల, కౌమార, పౌగండ, కిశోరావస్థలలోని శ్రీకృష్ణుని లీలలను వర్ణన చేశాడు. వాటిని శ్రీవేంకటేశ్వర పరంగా అనుశీలించాడు. యవ్వనావస్థలో ప్రధానంగా వేంకటేశ్వరుని, తరువాత కృష్ణుని, నరసింహుని లీలావర్ణన చేశాడు.

5.2 బాల లీలలు :

శ్రీకృష్ణుని లీలావతరణ మొదలు మధురభక్తికి ఇరవైన యవ్వనం వరకు అన్నింటినీ అన్నమయ్య వర్ణించాడు.

5.2.1 జననం :

దేవకి యింట అవతరణం జరుగుతోంది. ఆ అవతరణానికి స్వాగతం పలకడానికి ముంగిట బ్రహ్మాది దేవతలు నిలబడ్డారు.

"పరమపురుషుడే బాలుడట
హర విరించులు మొక్కేరిదివో వాకిటను"[9] (2-509)

అని అంటాడు అన్నమయ్య. దేవకి దగ్గరనుండి యశోద ఒడిలోకి చేరాడు.

చేరి యశోదకు శిశు వితఁడు
ధారుణి బ్రహ్మకు తండ్రియు నితఁడు
సొలసి చూచిన సూర్యచంద్రులను
లలి వెదచల్లెడు లక్ష్మణుఁడు
నిలిచిన నిలువున నిఖిల దేవతల
కలిగించు సురల గనివో యితఁడు."[10] (3-485)

అటువంటి పరబ్రహ్మ చేరి యశోదకు శిశువైనాడు. "జానీత పరమంతత్త్వం యశోదోత్సంగ లాలితమ్"[11] యశోద ఒడిలో ఆడుకొనిన ఆ శ్రీకృష్ణుడే పరమతత్త్వం, అతని అవతరణలోని ప్రతి అంశమూ లీలావిలాసమే.

"కావిరి బ్రహ్మాండము కడుపులోనున్న వాని
దేవకి గర్భమున నద్దిర మోచెను.
దేవత లెల్ల వెదకి తెలిసి కానని వాని
యీవల వసుదేవుడు యెట్టు గనెనమ్మా"[12] (3-17)

అఖిల బ్రహ్మాండాలు అతని గర్భంలో ఉన్నాయి. అటువంటి వాడు దేవకి గర్భంలో చేరాడు. వసుదేవునికి పుత్రుడై వాసుదేవుడైనాడు.

"రేపల్లె కెమున దాఁటి రేతిరే తెచ్చి తండ్రి
పాపని యశోద వద్ద బండఁగ బెట్టి
ఆ పొద్దే మధురలోని కాడు బాప దెచ్చుకొని
కోపగించి కంసుని మార్కొనె నందనందని."[13] (3-509)

శ్రీ కృష్ణుని జన్మ వృత్తాంతాన్ని వాగ్గేయకారులు పదే పదే వర్ణిస్తారు. భాగవతంలోని సప్తమ స్కంధంలో లీలాకీర్తనానికి కారణం ఈ విధంగా చెబుతారు.

> "నృసింహా! నీదాసుడనగునేను నీపాద పద్మముల యందు నివసించు భాగవత పరమహంసల సాంగత్యముచే రాగాది గుణముక్తుడనై ప్రియుడవు, సుహృదుడవు, పరదేవతవు నగు నిన్ను గూర్చి బ్రహ్మ వర్ణించిన లీలా కథలను కీర్తించుచు సులభముగా దాట శక్యముకాని దుఃఖ రాశిని కూడ తరింతును".[14]

5.2.2 నామకరణం :

ఆ పరబ్రహ్మకు నామకరణం జరిగింది.

> "ఏమని చెప్పగవచ్చు నీ సంతోషపు సుద్ది
> నామము శ్రీకృష్ణుడట నారాయణునికి".[15] (3-253)
> "అదే చంద్రోదయమాయ హరి యవతారమందె
> మొదల జాత కర్మములు సేయరో
> అదన పుత్రోత్సవమట పుణ్యాహము చేసి
> కదిసియిట్టె నామకరణము చేయరో".[16] (3-461)

'హరి' కృష్ణావతారం పొందాడు.

> "నారాయణుఁడు భువి నరుఁడు దా గాఁగానే
> మేర బాంధవు లెచ్చిరి మేన వావిని
> కౌరవుల పని దీరె కమ్మి శ్రీ వేంకటేశుడు."[17] (3-258)

శ్రీ కృష్ణుడు నరజన్మను పొందగానే వావి వరసలు మొదలయ్యాయి. దుష్టశిక్షకుడుగా భావింపబడ్డాడు.

5.2.3 ఉగ్గు పెట్టడం :

లీలావర్ణనలో ముఖ్యమైనది. భగవంతుని మానవ రూపంగా తలచి సేవలు చేయుడం. బాల్యావస్థలో ఉన్న కృష్ణునికి ఉగ్గు పెడుతున్నారు.

"ఉగ్గు పెట్టరే వోయమ్మా చే
య్యొగ్గినిదే శిశువోయమ్మా."[18] (12-97)

సగుణ బ్రహ్మ తత్త్వా న్నుండి నిర్గుణ తత్త్వాన్ని దర్శించడం ఈ లీలల్లో భాగమే. యశోద ఒడిలోని శిశువుతో సాన్నిహిత్యం ఉంది. కానీ అతడు పరమపురుషుడనే స్ఫురణ వెంట నంటే ఉంటుంది.

"పరమ పురుషుడు గోపాల బాలుడై నాఁడు
మురహరుఁడు యెదుట ముద్దుగారీ నిదవో
వేదపురాణాలలో విహరించే దేవుఁడు
ఆది మూలమైనట్టి అలపరబ్రహ్మము
శ్రీదేవి పాలిట జెలగే నిదానము
సేద దేరి యశోదకు శిశువాయనిదివో."[19] (18-17)

వాగ్గేయకారుడైన అన్నమయ్య 'ముద్దుగారే బాలుని'గా ఆది మూలాన్ని చాలా ఆత్మీయంగా వర్ణించడం కనిపిస్తుంది. అందుకే-

"పాల దొంగ వద్ద వచ్చి పాడేరు తమ
పాలిటి దైవమని బ్రహ్మాదులు."[20] (11-99)

అని ఆ బాలుడికి పరబ్రహ్మకు అభేదాన్ని పాటించారు. ఇక్కడ కనిపిస్తున్న లీలలో బాలుడు పాలదొంగే - కానీ అతనినే దైవంగా బ్రహ్మాదులు తలుస్తున్నారు.

5.3 కౌమారలీల - వాత్సల్యం :

శ్రీకృష్ణుని కౌమారం వాత్సల్యానికి నెలవైనది. ఇదే భావాన్ని -

"కౌమారం వత్సలే తత: సంక్షిప్య లిఖితే".[21] (3-3-59)

కౌమార వయస్సు వత్సల రసంలోనే ఉపయుక్తమని ఇచ్చట సంక్షిప్తంగా చెప్పడమైంది అని రూపగోస్వామి రసానుగుణంగా చేసిన వర్గీకరణలో తెలిపాడు.

"చిన్ని శిశువూ చిన్ని శిశువూ
యెన్న డూ జూడ మమ్మ యిటువంటి శిశువూ

తోయఁపుంగురులతోడ దూగేటి శిరసు, చింత
కాయల వంటి జడలగముల తోడ
మ్రోయు చున్న కనకంపు మువ్వల పాదాల తోడ
పాయక యశోద వెంట బారాడు శిశువు."[22] (4-1)

తోయంపు కురులలో ఉన్న శిరసు, చింతకాయలు కట్టిన జడలు, బంగారు గజ్జలు ధరించిన ఆ చిన్న బాలుడు అంటూ ఆవిష్కరించడమే కాక 'పాయక యశోద వెంట పారాడు శిశువు' అంటూ తల్లీ బిడ్డల వాత్సల్యానికి పదరూపం ఇస్తాడు అన్నమయ్య.

"నోరు నిండా జొల్లుగార నూఁగి ధూళి మేనితో
పారేటి బిడ్డని వద్ద బాడేరు
ముద్దులు మోమున గార మూలమూలల దాగే
బుద్దుల బాలుని వద్ద బాడేరు."[23] (11-99)

నోటినిండా జల్లు, ధూళిమేనితో, మూలదాగే ఆ బాలుడి దగ్గరకు నారద శేష సనకాదులు వచ్చి స్తుతిస్తున్నారు. పరమాత్మ తత్త్వాన్ని బాలునిలో చొప్పించి వేరులేని వేదాదులు వెంట వెంట దాపుచూ' అంటూ అటు జ్ఞానమార్గాన్ని గౌణం చేసి వాత్సల్యాన్ని అద్భుతంగా ఆవిష్కరిస్తాడు అన్నమయ్య.

"ముద్దులు మోమున ముంచ గను
సిద్దపు గూరిమి నించీని
మోల చిరుఘంటలు మువ్వలు గజ్జలు
ఘల ఘలమనగా గదల గను
ఎలనవ్వులతో నీతఁడు వచ్చి
జలజపు చేతులు చా చీని."[24]

పరతత్త్వాన్ని బాలునిగా భావించడం ద్వారా అతడే మనవైపు చేతులు చాచుతున్నాడు. మొలలో ఉన్న గంటలు, గజ్జలు, మువ్వలు ఘలఘలమని శబ్దం చేస్తున్నాయి. ఆ శబ్దాలు, ఎలనవ్వులు శ్రీకృష్ణుని రూప మాధుర్యాన్ని చవి చూపిస్తాయి.

5.3.1. కౌమార చేష్టలు - మాధుర్యం :

లీల అన్నది ఒక క్రీడ. ఈ క్రీడలో ఆడేవారే కాదు చూసేవారు కూడ ఆనందాన్ని పొందుతారు. యశోదాకృష్ణుల వాత్సల్య మాధుర్య లీలలను చూసి ఆనందిస్తాడు భక్తుడు.

'మొత్తకురే యమ్మలాల ముద్దు లాఁడు వీఁడె
ముత్తెము వలె నున్నాఁడు ముద్దులాఁడు
చక్కని యశోదఁదన్ను సలిగతో మొత్తరా గా
మొక్క బోయీఁగాళ్లకు ముద్దులాఁడు
వెక్కసాన రేపల్లె వెన్నలెల్లా మాపుదాకా
ముక్కున వయ్యంగ దిన్న ముద్దులాఁడు.[25] (4-142)

యశోద కృష్ణుని కొట్టడానికి 'సలిగ' తో వస్తోంది. కాళ్లపై పడుతున్నాడు. కారణం రేపల్లెలోని వెన్నలు తినడమే. ఆ సన్నివేశాన్ని తిరిగి సృష్టించిన అన్నమయ్య దానిలో భాగమై పోయాడు. ముద్దుగారుతున్న ముత్యంలా ఉన్న బాలుని కొట్టొద్దని అడ్డం పడతాడు.

లీలామాధుర్యం అక్కడే అనుభవ సాధ్యం అవుతుంది. భక్తుడు లీలను చూచి ఆనందించడమే కాదు లీలలో తాదాత్మ్యం పొంది ఆ ఆనందాన్ని పొందగలుగుతాడు.

5.4 పౌగండలీల - వాత్సల్యం :

ఐదు నుండి పది సంవత్సరాల మధ్య వయస్సును పౌగండం అంటారు. ఈ వయస్సులో అనేక శైశవ చాపల్యాలను ప్రదర్శిస్తాడు శ్రీకృష్ణుడు. పాలు తాగిన గిన్నెలను విరగగొట్టడం, పాలు పెరుగు మీగడలను పాడు చేయటం, అల్లరి పనులు చేయటం వల్ల తల్లికి ప్రమోదం చేకూరుస్తాడు.[26]

అమ్మా ఆకలంటూ వేకువ నే లేచిన బిడ్డ తల్లి వెంటవెంట తిరుగుతున్నాడు. ఏ తల్లి ఎత్తుకోకుండా ఉంటుంది.

'వేకువ జామున లేచి వేడుక క్రిష్ణుడు తల్లి
ఆకలయ్యీ నను చు వొయ్యనె మంచము దిగి
కాకలతో పసివాడి కన్నులు పులుముకొంటూ

యే కరుచు నున్న వాఁడు యెత్తుకోరే బిడ్డని
బాలులతో వూరనెల్ల బరువులు వెట్టి వెట్టి
చాలుకొని యాడియాడి జామెక్క గా వచ్చి
కేలు చాఁచి వెన్నడిగి కిందుపడీ యంతలో
బేలలై వుండగ నేల పెట్టరే బిడ్డనికి".[27] (30-160)

లీలావిలాసానికే కాదు, తల్లీ బిడ్డల వాత్సల్య బంధానికి అద్భుతమైన అక్షర చిత్రీకరణపై సంకీర్తన.

"గామి డై పారితెంచి కా గెడె వెన్నలలోన
చేమపూవు కడియాల చేయి పెట్టి
చీమ గుట్టెనని తన చెక్కిట గన్నీరు జార
వేమరు వాపోయే వాని వెట్టు వెట్టరే"[28] (11-20)

కాగేటి వెన్నలో చేయి పెట్టాడు. కాలిందని తెలీదు. చీమ కుట్టిందని ఏడుస్తున్నాడు. రెండూ చురుక్కుమనేవే. చెక్కిట కన్నీరు కారుతోంది. ఆ భగవంతుని ఊరడించాలి.

లీలామాధుర్యంలో తేలే భక్తుడు బాల్య చేష్టల నన్నింటినీ ఊహించుకుని ఆనందిస్తాడు. రూప మాధుర్యానికి ఆకర్షితుడై ముట్టుకోబోయాడు. శ్రీకృష్ణుని శైశవ చేష్టను అనుభవిస్తున్న అన్నమయ్య ఎలాంటి బాలుడమ్మా అని ఆశ్చర్యపోతాడు.

"కొట్టలేదు తిట్టలేదు కూరిమితో దన చెక్కు
ముట్టితేనే యేడిచీని మొఱలు వెట్టి
యెట్టి చిన్న బిడ్డ డమ్మ యెంత యెత్తుకున్నా మాన
డట్టెయంత కంతకు నగ్గలమయ్యీని
అద్దలించ జేయ దన యంగ ధూళి దుడిచిన
పొద్దువోక నేల బడి పొరలాడీని
వుద్దండీఁడు గదవమ్మ పుట్టి పాలలోన పాద
మద్దకు మంటేనే యుగ్గల మయ్యీని."[29]

శ్రీకృష్ణుని ఆలంబనగా పిల్లల మనస్తత్వం చక్కగా వర్ణిస్తాడు అన్నమయ్య. ముట్టి ముద్దుపెట్టనీయరు. అల్లరి పనులు మానమన్నందుకే అగ్గలమవుతారు.

5.5 కిశోర లీలలు - మాధుర్యం :

కిశోరలీలల్లో ముఖ్యమైనది వెన్న దొంగతనం. ఉట్లు కొట్టడం, రేపల్లెలో గోపాలుర తో కూడి ఆటలాడటం తోపాటు దుష్టవధ కూడ ముఖ్యమైనదే.

5.5.1 వెన్నల దొంగతనం :

"ఘన యజ్ఞములకుఁగర్తగు దేవుడు
కనిసి వెన్న దొంగిలె వీఁడే
మునుల చిత్తముల మూలపు దేవుఁడు
యెనసీ గొల్లెతల యింటింట వీఁడే"[30] (3-36)

రేపల్లెలోని లీలల్లో 'వెన్న' ముఖ్యమైనది. యజ్ఞ ఫలభోక్త అయిన హరి వెన్నను దొంగిలిస్తాడు. గోపాలురతోను, బలరామునితోను కలిసి చేసే ఈ లీలావిన్యాసం కృష్ణ భక్తుల భక్తికి గొప్ప ఉద్దీపన విభావం. ఈ ఘట్టాన్ని ఎంతో రసవంతంగా అనేక మంది కవులు, వాగ్గేయకారులు రచించారు.

ఈ ఘట్టాన్ని కళ్లకు కట్టినట్లుగా వర్ణిస్తారు అన్నమయ్య. అందని ఉట్లను 'ఎగసి నిక్కి' అందుకుంటున్నాడు.

"పాలకడవలను బానల వెన్నలును
ఓలింబెట్టి వుట్లపై నుండ తాను
నేల నుండి యెగిసి నిక్కి తీసెసిదివో
పాలు గ్లాసు సేయ విడిపడ బోయె బిడ్డఁడు."[31] (4-114)

ఊరివాళ్ల ఉట్లను కొట్టి వెన్నను దొంగలించడమే కాదు, బాలురను వెంటేసుకొని అల్లరి చేస్తున్నాడు. కోపంగా ఎత్తుకున్న వారికి ముద్దులు, నవ్వులు పంచిపెడుతున్నాడు.

"అక్కజపు రోళ్లెక్కి అట్టుగపై దాఁచిన
చక్కిలాలు నురుఁగులు జవిగొనీని
వెక్కసాన బట్టరాక వీదుం బారాడుతాను
మొక్కలాన నెత్తుకొంటే ముద్దులు పెట్టీని
పన్నారు దొంతులెక్కి బానల పెరుగు నేయి
చెన్ను మీద నారగించి చేరినవ్వీని."[32] (30-267)

"వుట్ల మీదటనున్న పాలు వెన్నా
చట్లతోడనే సాధించీ
కొట్లు గొట్టుచు గోపాళులు దాను
అట్లు తోడనే యారగించీని."[33] (29-330)

వెన్నలు, తినుభండారాలు అన్నీ మాయమౌతున్నాయి. కోపంగా యశోదకు ఫిర్యాదులు చేయడానికి గోపికలందరూ వెళ్లారు.

"వినవమ్మ యశోద గోవింద కృష్ణుడు
చెనకి యెన్ని పనులు చేసినమ్మ కృష్ణుడు" [34] (15-173)

రేపల్లె మొత్తం శ్రీకృష్ణుని విహారస్థలంగా భావించిన అన్నమయ్య కిశోరంలోని వయః చాపల్యాలను కళ్లకు కట్టినట్లు వర్ణిస్తాడు. యశోదకు చేసే ఫిర్యాదులు నిజానికి ఆరోపణలు కావు. లీలా చర్వణ ఆనందాన్ని గొల్లెతల ముఖత: అన్నమయ్య అనుభవించి పంచిపెడతాడు. "పెన్న వాడు నిద్ర వోఁగ పెనచి కూకట తోడ పన్ని లేఁగ తోఁక గూడ బంధించి కట్టే వున్నతి 'దొంగ మని వొళ్లెల్లా దోఁగిపోయి కన్నెలార యీ కృష్ణు గంటిరటరమ్మా".[35] (2-165)

"ఆవుల వెళ్ల విడిచెనవి నే దోలి తేఁబోతే
నీవల దూడల దెచ్చి యింటిలో గట్టె."[36] (2-166)

తన బిడ్డను అందరూ దూషించడం ఇష్టపడని యశోద కృష్ణుని రోటికి బంధించినది.

"విడుమనవో రోలు విడుమనవో వేగ
విడుమనవో తల్లి వెఱచీ నీ బాలుడు."[37] (1-57)

అని అంటూ యశోద కోపాన్ని ఉపశమింప చేస్తున్నాడు. కృష్ణుని పక్షాన వకాల్తా పుచ్చుకున్నాడు అన్నమయ్య-

"యెన్నఁడు గొల్లెతల యిండ్లు వేమారు జొచ్చి
వెన్నలు బాలును వెఱఁజఁడు
వన్నెల నీ కోప మింత వద్దు నీకు నీయాన
కన్నుల నవ్వుల ముద్దుగారీ నీ బాలుడు

సారెకు పెరుగుల చాడెలూ నేఁడు మొదలూ
గోరమై కోలల బగుల మొత్తఁడు"

అంటూ 'కూరిమి లేక నీవు కోపగించగా గన్నీరు జోరుగా రాలఁగా నిన్నే చూచీ చూచీ నీ బాలుడు".[38] (1-57)

అనగానే యశోదలో మాతృవాత్సల్యం పెల్లుబికింది. తన బిడ్డ తప్పు కనిపించలేదు.

"కానరటే పెంచరటె కటాకటా బిడ్డలను
నేను మీ వలెనే కంటి నెయ్యమైన బిడ్డను
బాయిట బార వేసిన పాలు వెన్నలును
చేయి పెట్ట కుందురా చిన్ని బిడ్డలు
మీ యిండ్ల జతనాలు మీరు సేసి కొనక
పాయక దూరేరే ప్రతి లేని బిడ్డని."[39] (12-252)

అంటూ వెనకేసుకొచ్చింది. చిన్న పిల్లలు ఉన్నచోట వస్తువులు భద్రపరచుకొనే బాధ్యత పెద్దవారిదే. అది చేతకాక తన బిడ్డను కోప్పడటం వారిదే తప్పు. ఈ సన్ని వేశ వర్ణనలో ఎవ్వరు ఒదిగిపోరు?

కొడుకైన వాడు తన ఎదుట ఒక్క క్షణం కనిపించక పోతే ఆ తల్లి ఎంత తల్లడిల్లిపోతుంది.

"వెదకరే చెలులాల వీధి వీధులను వీని
కలిసి ముద్దాడిన దాఁకా గలగీ జిత్తము.
యెవ్వరెత్తుకున్న వారో, ఇంతక ముంగిట నుంటే
చివ్వన నగుచు నా చేయి పట్టును
నివ్వటంట్ల గృష్ణు డెందు నేడు పరాకైనాడో
ఇవ్వల నుంటే గన్న వెల్లా నడుగును".[40] (30-185)

5.5.2 రక్షణ - మాధుర్యం :

శ్రీకృష్ణుని లీలల్లో అసుర వధ కూడ ఒకటి. మధురాపతి, వ్రజవాసి అను రెండు రకాలుగా శ్రీకృష్ణుని అవతారాన్ని వల్లభాచార్యులు వర్ణిస్తాడు. మధురాపతి

మర్యాదా పురుషోత్తముడు. ఈ రూపంలో వ్రజభూమిలో కూడ శ్రీకృష్ణుడు అసుర సంహారం చేస్తాడు.

"చన్నుదాగి పూతనను సగ్గుడుగా జప్పరించే
మిన్ను దాఁకే సుడిగాలి మెడదొక్కెను
వెన్న ముచ్చిరించి గొల్ల వెలదులనెల్ల మెచ్చి
పిన్ననాఁడే యింత సేసి బెద్దయైన నెట్టో.
మద్ది మాకుఁలు విరిచె మామ యింటికేఁగి పెద్ద
యెద్దుల బీచమణచె నేమి సెప్పరు (సెప్పను?)
చద్దికూటి ముద్దలోనే జలజాసనుని మాయ
వద్దనక పతిసేసె వాడివో నేఁడెట్టో
కొండ వంటి పాము నోరు కొచ్చి కొచ్చి చంపిచంపి
మెండుకొని పుక్కిణించె మేనమామను
కొండల వేంకటపతి కోనేటి రాయఁడు
నిండు కృప మము గాచేనేరు పిఁక నెట్టో."[41] (11-76)

దుష్ట వధకు సంబంధించి అన్నమయ్య పై కీర్తన వలనే అన్ని సంహారాలను కలిపి సమాహారంగా పెక్కు సంకీర్తనలలో పేర్కొన్నాడు.

4-149, 11-76, 11, 234, 15-257, 1-166. 2-65, 3-235, 3-277, సంకీర్తనలలో కూడ పూతన, శకటాశురుడు, తృణావర్తుడు, చాణూరుడు, కాళీయుడు వంటి అసురుల సంహరణాన్నే కాక, మద్దులను కూల్చటం, గోవర్ధనాన్ని మోయటం వంటి మహిమలను వర్ణించాడు అన్నమయ్య.

5.5.3 కిశోర క్రీడలు - మాధుర్యం :

శ్రీ కృష్ణుని కిశోర చేష్టలు మాధుర్యానికి ఇరవైనది ఉట్లు కొట్టడం. ఈ ఉట్లు కొట్టడమనే వేడుక పండగగా మారింది. ఆ ఉత్సవాన్ని తిరిగి సృష్టించుకోవడం వల్ల ఆ లీలామాధుర్యాన్ని భక్తుడు చర్వణ చేసుకొని ఆనందించ గలుగుతాడు.

'రేపల్లె పుణ్యము సేసె' కనుక అక్కడ శ్రీకృష్ణుడు అవతరించాడు. బలరాముడు, శ్రీకృష్ణుడు అన్న దమ్ములు. వీరు గోపాలురతో కలిసి అనేక ఆటలు ఆడుతున్నారు.

వారి సంబంధంలో సఖ్యం, ప్రీతి, వాత్సల్యాలున్నాయి. ఈ భావాలను ప్రత్యక్షీకరించు కోవడానికి వారి చేష్టలను, ఆటలను, కలహాలను, సరదాలను కళ్లకు కట్టినట్లు వర్ణిస్తాడు అన్నమయ్య.

5.5.4 బలరాముడు - గోపాలుడు :

బలరాముడు శ్రీకృష్ణుడు అన్నదమ్ములు. అమ్మా తమ్ముడు మన్ను తిన్నాడని చెప్పె అన్న, నేనేమన్నా వెర్రినా అనే తమ్ముడి గిల్లికజ్జాలను మనోహరంగా వర్ణిస్తాడు అన్నమయ్య.

> "కాటుకరైు బాయువాడు కప్పురపు వన్నె వాడు
> కూటము గుడుక జోడు కోడెలైనారు."[42] (3-178)

వారు కవలల వలె ఆడుతున్నారు. ఆ ఆటలలోని లీలకు బ్రహ్మాదులు మొక్కుతున్నారు. చిన్న పిల్లల వలె పోట్లాడుకుంటున్నారు- నాకు ఒక పండంటే నాకు రెండంటే అని. 'ప్రేమపు తమ్ముఁడనుగాన్' నాకు రెండు ఇవ్వమంటాడు కృష్ణుడు. ఈ మాట మార్చవద్దు ఇస్తానంటాడు రాముడు.

> "యెవ్వరు వోడవో సరినిటు నిలువుమురా వోరి
> నివ్వటిల్ల నీవింత నిక్కవొద్దురా
> రవ్వల శ్రీవేంకటాద్రి రాముఁడనేరు అయితే
> యివ్వల నీకంటే బెద్ద యిదిసీ వెఱఁగవా."[43] (2-14)

ఎవరు ఎక్కువ పొడువో తేల్చుకోడానికి సరినిలబడ్డారు. కొంటెకృష్ణుడు నిక్కుతున్నాడు. మళ్లీ మాటపై మాట పెరుగుతుంది.

సాధారణ పసిపిల్ల లాడే దోబూచులు, బిల్ల దీపులు, చెట్టాపట్టాలు, దాగిలి మూచ్చాలు అన్నీ ఆడారు. అవేకాక శ్రీకృష్ణుని కేళులలో భాగమైన కాళింగునిపై నాట్యాలు, యశోదతో ముద్దు గునిసీటి యాటలు, బండి విరిచేయటాలు, గోపికలతో రాసక్రీడలు[44] (3-179) అన్ని అన్నమయ్య ఆడించి ఆనందాన్ని పొంది, భక్తులకు అందించాడు. ఇవన్నీ ఒక ఎత్తు, శ్రీకృష్ణుని బాల్య క్రీడల్లో ఉట్లు కొట్టడం ఒక ఎత్తు.

5.5.5 ఉట్లు కొట్టడం - మాధుర్యం :

గోపాలురతో, బలరామునితో కలిసి కృష్ణుడు అనేక రకాల ఉట్లు కొడతాడు. పాలవుట్టి, వెన్నవుట్టి, తేనెవుట్టి, చక్కిలాల వుట్టి, పెరుగువుట్టి, చారపప్పు ఉట్టి, నారికడుపు వక్కలు, నానిన సెనగలు, నానబియ్యాలు, సనిగెపప్పులు, చెక్కిన మెత్తని తూడ చెఱకులు, చిమ్మిలులు, చిన్న నురుగులు అన్నీ (27-137), (1-256), (3-149) ఉట్ల కెక్కించి కొట్టించాడు అన్నమయ్య. ఉట్టికొట్టి వెన్న తిన్న కృష్ణుడు అనే లీలను మనోహరమైన ఊహాపోహలతో విస్తరించి అనేక రకాలవుట్ల రూపకల్పన చేయడం లీలమాధుర్యంలో ఒక భాగం.

ఆ వుట్లు కొట్టే సంబరం అద్భుతంగా వర్ణిస్తాడు అన్నమయ్య. గోపాలురతో కూడిన కృష్ణుడు వీధుల్లో కోలాహలంగా తిరుగుతున్నాడు. ఉట్లను పడవేస్తున్నాడు. ఆ సన్నివేశాన్ని ఆ కలకలాన్ని కళ్లకు చెవులకు కట్టినట్లు వర్ణిస్తాడు.

"ఊళ్ల వీధులవుట్లు కృష్ణుఁడు
తాళ్లు దెగిపడ దన్ను చును
పెళ్లుకఠిల్లు పెఠిల్లు చిఠిల్లు ని
పెళ్లుగ బ్రోసే పెనురవము."[45] (12-57)

(27-386), (3-4), (3-142) సంకీర్తనలలో కూడ ఉట్ల పండగ విన్యాసాలు వర్ణించారు.

కిశోరం తరువాతది యవ్వనం. యవ్వనంలోని కృష్ణుడు కూడ ఉట్ల పండుగ ఆడుతున్నాడు. నేతి చారలు, పాలచారలు పడుతున్నాయి. కానీ కొడుతున్న ఉట్లు ఏవి?

"పీతాంబరము మీద పెద్ద కిరీటము మీద
నేతిపాల చారలెల్ల నిండెనిదివో
జాతి గొల్లెతలవుట్లు సారె గోలలెత్తి కొట్టి
చేతులు చాఁచారగించి చిమ్మిరేఁగగాను."
అరుదుగ వీధులను అందరి వుట్లు గొట్టి
దొరతనములతోడ దొమ్మి సేయ గాను."[46] (3-150)

గొల్లెతలఉట్లు కొడుతున్నాడు. ఈ కృష్ణునికి (వేంకటేశునికి) తోడైనది రాముడు కాదు; గోపాలురు గాదు; గొల్లెతలు, అలమేలు మంగ. వీరు వెంటరాగా వీధి వీధుల ఉట్లు కొడుతున్నాడు. అలా కొట్టిన వారిపైన తేనెలు తెట్టలు కట్టాయి.

"పూని శ్రీవేంకటేశుపై పొందెల వేలుమంగపై
తేనెలును జక్కెరలు దెట్లె గట్టెను".[47] (3-150)

అంటూ సంబరంగా వర్ణిస్తాడు అన్నమయ్య. యవ్వనంలోకి ప్రవేశించిన శ్రీకృష్ణుని రూపం మాధుర్యానికి పరాకాష్ఠ నందినది. ఈ మధుర రూపానికి మాధుర్య రస భక్తి భావుకులైన వ్రజ భామినులు కూడారు. రాసక్రీడకు వేదికలైనారు.

5.6 యవ్వన లీలలు - మాధుర్యం :

"జగతి నీ శృంగార సంకీర్తనముల
కగపడి మంచి ప్రాయ పు వాఁడనయితి."[48]

అని అన్న శ్రీవేంకటేశ్వర స్వామి స్వంత పలుకుల కన్నా మించిన అర్హతా పత్రం అన్నమయ్య శృంగార సంకీర్తనలకు అవసరం లేదు. మధుర భక్తికి ఆలవాలమైనవి శృంగార సంకీర్తనలు. శ్రీకృష్ణుని లీలామాధుర్యంతో అనుబంధా భక్తిని కౌమార, పౌగండ, కిశోరాలకు అన్వయిస్తే, యవ్వనంలో అనుసరించినది కామాభక్తి. ఈభక్తితో యవ్వనంలోని శ్రీకృష్ణుని లీలామాధుర్యాన్ని గ్రోలిన వారు వ్రజభామినులు.

శ్రీ వేంకటేశ్వరుని పరతత్త్వంగా భావించిన అన్నమయ్య కిశోర లీలల వరకు శ్రీకృష్ణుని లీలలను వర్ణించినా, యవ్వన లీలావర్ణనలో ప్రధానంగా అలమేలుమంగా వేంకటేశ్వరుల ప్రణయాన్నే వర్ణించాడు. అక్కడక్కడ రేపల్లె వాసి అయిన శ్రీకృష్ణునితో అనుసంధానించినా, నాయికగా అలమేలు మంగను, చెలికత్తెలను ఎక్కువగా వర్ణించాడు. శ్రీకృష్ణుని, గొల్లెతలను కలిపిన సంకీర్తనలు సంఖ్యాపరంగా తక్కువగానే కనిపిస్తాయి. రాధ పేరు ఒకటో రెండో సంకీర్తనలలో మాత్రమే ఉంది. వైదీభక్తిలోనే ఎక్కువగా శ్రీరాముని వర్ణన కనిపిస్తుంది. లక్ష్మీ, నృసింహ స్వాముల వర్ణన అహోబల క్షేత్ర స్పర్శ ఉన్నచోటనే కనిపిస్తుంది.

అయితే శ్రీకృష్ణునికి, వేంకటేశ్వరునికి అభేదం పాటించి అతని అన్ని గుణాలను వేంకటేశ్వరుని పరంగా అనుసరించాడు అన్నమయ్య. శ్రీకృష్ణునికి కాక మరే స్వరూపానికి

లేని నాలుగు మాధుర్య గుణాలు వేంకటేశ్వరుని పరంగా వర్ణించాడు అన్నమయ్య. ఆ నాలుగు గుణాలు-

> "1. అందరికీ చమత్కారమును కలిగించు లీలా రూప తరంగములకు సముద్రమువంటి వాడు. 2. సాటిలేని మాధుర్యముతో కూడిన మహాభావములు గల సమస్త ప్రేమ ద్వారా భక్తులను అలంకరించువాడు. 3. మురళి యొక్క అవ్యక్త మధుర నినాదముచే ముల్లోకముల మనస్సు ఆకర్షించువాడు. 4. అనన్య సాధారణమైన రూప మాధుర్యముచే స్థావర జంగమాత్మకమగు విశ్వమునకు విస్మయమును కలిగించువాడు."[49]

సంక్షిప్తంగా చెప్పాలంటే లీలామాధుర్యం, ప్రియజనులతో కూడి విరాజిల్లడం, వేణుమాధుర్యం, రూపమాధుర్యం, లీలాతత్త్వంలో సగుణోపాసనకు అత్యంత ప్రాధాన్యం ఉంది. రూపమాధుర్యానికి పరాకాష్ట యవ్వనంలో ఉన్న శ్రీకృష్ణుడు. శ్రీకృష్ణునికి, వేంకటేశ్వరునికి అభేదం పాటించిన అన్నమయ్య, భగవంతుని రూప మాధుర్యాన్ని అద్భుతంగా వర్ణించి ఆనందించాడు.

5.6.1 రూప మాధుర్యం :

> "సౌందర్యం, కాంతి మున్నగు వాని సమవాయ విశేషము వలన అలంకారములు కూడ గొప్పగా శోభిల్లుటను 'రూప' మందురు."[50]

అవయవాలు తగిన విధంగా ఉండటాన్ని 'సౌందర్యం' అంటారు.[51] శ్రీకృష్ణుని రూపమాధుర్యానికి పరవశులై ఆకర్షితులైన వ్రజభామినులు కారణజన్ములు. వీరి జన్మ వృత్తాంతం గురించిన కథ ఒకటి ఉంది. అది- "దండకారణ్యంలో నున్న మహర్షులు సుందర శరీరుడైన రాముని రూపుడగు విష్ణువును చూచి మోహించి అనుభవించదలచారు. అందువలన వారందరూ స్త్రీత్వమును పొంది గోకులంలో జన్మించి కామం ద్వారా హరిని పొందారు"[52] శ్రీకృష్ణుని రూపమాధుర్యాన్ని గురించి భాగవత తృతీయ స్కంధంలో చక్కగా వర్ణింపబడింది.

> "భగవానుడు తన యోగ మాయయనుచిచ్ఛక్తి యొక్క ప్రభావమును చూపుటకై మర్త్యలీలకుపయోగపడు వివిధములైన ఆశ్చర్య మాధుర్యాదులతో పూరితము, పరమ మనోహరము, ద్విభుజము నగు మురళీధర

రూపమును ధరించెను. ఆహా! ఆ రూపము ఎంత మనోహరమైనది. దానియందు శ్రీకృష్ణునికీ విస్మయము కలుగుచున్నది. మహాశ్చర్యమైన సౌందర్య పరమావధి గూడ ఎల్లప్పుడు ఉత్కర్షను కలుగజేయుచున్నది. ఆ మూర్తి యొక్క అవయవములు, కౌస్తుభమణి, కుండలములు మున్నగు భూషణములకు కూడ భూషణము వంటి దైయున్నది."[53]

స్వయంగా ఆ రూపమాధుర్యాన్ని చూచి శ్రీకృష్ణుడే విస్మితుడు కాగా, ఇక కృష్ణభక్తుల మాట చెప్పాలా? ఆ రూపమాధుర్యంలో తేలియాడారు.

5.6.1.1 శ్రీ వేంకటేశ్వరుడు - రూప మాధుర్యం :

"అదె చూడరే మోహన రూపం
పదికోట్లు గల భావజరూపం
వెలయగ బదారు వేలు మగువలను
అలసిన ఘన మోహన రూపం
వలచిన నంద వ్రజము గొల్లెతల
కులుకు జూపులకు గురియగు రూపం
యిందిరా వనిత నెప్పుడు దనవుర
మందునిలిపిన మోహన రూపం
కందువ భూసతి కౌగిటి సొంపుల
విందులు మరిగిన వేడుక రూపం."[54] (30-208)

అంటూ ఆ అపురూప మోహన రూపాన్ని వర్ణించాడు అన్నమయ్య. అందరిని వలపింప జేసుకున్న ఆ మాధుర్య రూపాన్ని పొందాలని తపించిన భక్తుడు వెదకుతున్నాడు.

"చెందమ్మి కన్నుల వాడు చేతి పిల్ల గోవివాడు
యిందు వచ్చెగంటిరా యేమిరేయమ్మా
మందల పసువుల వాఁడు మకరాంకములవాఁడు
.....
నెమలి పించము వాడు నీల మేఘ కాంతివాడు
రమణు డాతడు, మొక్కే రమ్మనరమ్మ
జమళి చేతుల వాఁడు సంకు జక్రముల వాఁడు."[55] (24-14)

శ్రీకృష్ణుని ఆనవాళ్లు తెలుపుతూ ఆ రూపమాధుర్యాన్ని స్మరించుకుంటూ వెతుకుతున్నట్లుగా భావిస్తూ ఆనందిస్తూ అన్నమయ్య ఆ రూపమాధుర్యాన్ని పంచుతున్నాడు.

అన్నింటికీ మూలం అతని రూపమే అంటూ,

"ఇన్నిటికి మూలము యీతని రూపు
యెన్నుల నుపములకు నిరవైనట్లుండే"[56] (31-281)

ఆ రూపాన్ని అన్నింటిలో ఉపమించి ఆనందిస్తున్నాడు. ఋతువులన్నీ అతనిలోనే ఉన్నట్లుగా ఉన్నాయి.

"హేమంత కాలము నేఁడు యిటు నీ తిరుమేన
ఆముకొని జనియించి నట్లుండెను
భూమి గన కప్పురము పొడిసేసి నలువెల్లా."[57] (29-142)

కర్పూరం అలదిన మేను హేమంతంగాను, పుణుగు అలదినమేను చిత్తడి వానాకాలంగాను, అలమేలు మంగను ఉరాన పెట్టగానే వసంతంగాను వేంకటేశ్వరుని శరీరం మారింది. కాలంతోనే కాదు, పక్షులతో కూడ అన్నమయ్య వేంకటేశ్వరుని పోలుస్తాడు.

"బగ్గాలి వాఁడు గదె వోయమ్మా
సిగ్గున నాకగపడె చిలుక చందమునా
గోమున నోయని యంటే గొచ్చున నోయనునమ్మా
కోమలపు వసంతపు కోవిల రీతి
కామించి మమ్ము్మను శ్రీవేంకట నాథుడు గూడె
రామలలోఁ బాయలేని రాయంచ వలెను"[58] (16-115)

ప్రత్యక్షంగా వేంకటేశ్వరుని పరంగా కన్నా అలమేలుమంగ పరంగా చేసే రూపలావణ్య వర్ణనకు అన్నమయ్య ఎక్కువ ప్రాధాన్యం ఇచ్చాడు. మధుర భక్తిలో నాయికా భావం ద్వారా నాయకుని పొందడమే పరమావధి. కనుక ఇటువంటి రూప వర్ణన అన్నమయ్య అద్భుతంగా చేశాడు.

"అదె నీ చక్క దనాన కద్దము చూపినట్లు
పొదిగొని మెరసీని పొలతి మోము
కదిసి నీలాల బంతి కానుకగా బట్టినట్లు
యెదుట నాకె తురుము యెక్కుడై కాన్పించెను.
బడి నీ సింగారానకు పైడి కుండ లెత్తినట్లు
కుడుమించీ నివిగో కాంత గుబ్బలు"[59] (24-454)

శృంగార లీలలో ఉన్న అలవేలుమంగ వేంకటేశ్వరునికి అద్దం వలె ఉంది. అతని చక్కదనానికి ఆమె మోము అద్దం. శృంగారానికి ఆమె కుచాలు పైడి కుండలెత్తినట్లున్నాయి. వారి ఒకరి అలంకరణలు మరొకరికి అలంకారాలవుతున్నాయి.

"చెలియ నుదుటి మీది చిన్నారికస్తూరి బొట్టు
చెలవు మీరగ నీ చెక్కుల నంటె
నిలువు నామము నీది నెలత నుదుట నంటే
తలకొన్న గురుతులు తారుమారులాయెను."[60] (24-477)

తారుమారవుతున్న వారి అలంకరణల రూప మాధుర్యాన్ని ఊహించుకొంటూ ఆనందిస్తాడు భక్తుడైన అన్నమయ్య.

మధుర భక్తుడైన అన్నమయ్య అలమేలు మంగకు శ్రీవేంకటేశుని భావమే భోగంగా మలుస్తాడు. అంగనకు ఆ శృంగార రాయడే అఖిల సామ్రాజ్యమయ్యాడు.

"కమలాల పానుపు కాంతకు నీవురము
ప్రమదవు నీ మనసు పాలజలధి
అమరు నీ భుజాంతర మట్టె తీగ పొదరిల్లు
సతికి నీ మెడ రతిసామానే నే కంబము
ప్రతిలేని వయ్యాళి బయలు నీవు
మతించిన కౌస్తుభమణి నిలువుటద్దము
మితిలేని శ్రీవత్సము మించు బండారు ముద్ర

సంభోగంలోని రూపమే కాదు, అటుపై అలసిన అతని రూపమూ మాధుర్యమే.

"కరుగు జెమటలతో గంధపు చేంట్ల తోడ
బరిణి పవ్వళించున్నా జొత్త గిల్లి

సరసపు మాటలతో చాచిన పాదములతో
గురియైన సతులతో గోవిందరాజ
తెల్లని కన్నులతోడ తేనెగారు మోవితోడ
చెల్లుబడి పవ్వళించి శేషుని మీఁద
వెలిగొన్న పూర్పులతో వెన్నెల నవ్వులతోడ
కొల్ల వలపులతోడ గోవిందరాజ."[62] (12-141)

ఒరిగి పవ్వళించి ఒత్తిడిల్లిన ఆ రూపులో కూడ సౌందర్యాన్ని చూసి ఆనందిస్తున్నాడు అన్నమయ్య. పరకాంతతో సంభోగించి వచ్చిన దేవుని శృంగార గుర్తులు కూడ అన్నమయ్య దృష్టిని దాటిపోలేదు. ఖండితంగా వాటిని ప్రశ్నిస్తున్నా సౌందర్య వర్ణనే అంతర్వాహినిగా సాగుతుంది.

"పచ్చడాన జవ్వాది పరిమళ మేడదిరా
పచ్చి సేఁతలు చెక్కిళ్లపై నీ కేడవిరా
గచ్చు మోవి మీద నున్న కసిగాటు లేడవిరా
యిచ్చకుఁడ కను గెంపులేడవి గలిగెరా
ముద్దుల చక్కని నీదు మోము కళ లేడవిరా
కొద్దిగాని సందొత్తు గొరేడదిరా
గద్దరీడ యీచిట్లు గంధము నీకేడదిరా
లిద్దెను గస్తూరిబొట్టు దిమ్మరాయెవ్వతేరా."[63] (12-221)

స్త్రీ పురుషులందరూ అతనివైపు ఆకర్షించబడడానికి కారణం రెంటిలోని గొప్పదనం అతనిలో ఉన్నాయి.

"మగరూపు నాఁడు రూపు మక్కళించి ఇట్టె తన్ను ।
దగలిన వారికెల్ల తమిరేచీ నితఁడు."[64] (29-224)

ఇందులో దోషం ఏమీ లేదంటాడు అన్నమయ్య.

"వలచి యిందిరా దేవి వన్నెలు జక్కదనాలు
తలపులో నేపొద్దూ దలపోయగా

సలిగె తోడుతో నాపె సారూప్య మందినట్లు
నలునై గోవిందుడే నారాయణి యాయను.[65]

యెడియకింతులతో మెలెల్లా తెలియబూని
కడగి యాడు రూపము గైకొని చూచి
బడినె తనకు చెందు బతి లేని వాడుగాన్
కడ గొవిందుడే శ్రీ వేంకటనాథుడాయెను."

అని కారణం చూపుతాడు. కౌమారాదులలో వాత్సల్యానికి శ్రీకృష్ణుడు ప్రధాన ఆలంబనగా ఉన్నా, మాధుర్యానికి యవ్వనంలోని శ్రీకృష్ణుడు, వ్రజ భామినులు ఇద్దరూ ఆలంబన విభావాలే. మధుర రస పరంగా చెబుతూ రూపగోస్వామి 'భక్తి రసామృత సింధు'లో శ్రీకృష్ణుడు ప్రియురాళ్ల ఆలంబనగా నిరూపిస్తాడు[66] కనుక నాయికలు కూడ మాధుర్యానికి ఆలంబన అయ్యారు. వారి చేష్టలు, రూపం కూడ లీలామాధుర్యానికి ఉద్దీపనగా ఉంటాయి. అలమేలుమంగ, ఇతర నాయికలను కూడ ఇదే భావనతో వర్ణించాడు అన్నమయ్య.

5.6.1.2. అలమేలు మంగ - రూప మాధుర్యం :

అన్నమయ్య సంకీర్తనలలో వేంకటేశ్వరుని రూప వర్ణన కన్నా నాయిక రూపవర్ణనే ఎక్కువగా చేసినట్లు తోస్తుంది. నాయికా వర్ణనలో అటు సంప్రదాయ కవిసమయాలే కాక, ఉపమలను కూడ ఒక్కటికూడ వదలకుండ రచించాడు అనిపిస్తుంది. వాటి రాశిని చూస్తే-

"పలచని కెమ్మోవి బలువరుసల కెంపు
దొలక మాటాలాడి దొయ్యలి
కలువరేకు గమ్మల దళుకులు మెరవగా
సొలసి నిన్ను జూచి సొబగులు దేరును."[67] (24-1)

పలువరసల కెంపులు, పసిడి వన్నెల గుబ్బ పాలిండ్లు, సోగ కరాల గోళ్లు అని వర్ణించడమేకాదు, చెంచెతల అడవి అలంకారాలను కూడ అంతే సహజంగా వర్ణిస్తాడు అన్నమయ్య.

"కమ్మని మామయి పూత గదరక బిల్లుల గబ్బు
యెమ్మల మాపట్టుచీర యేహానార
సొమ్ములు బెంచవు కన్ను జాపుల యమ్ములనె
వొమ్మదు నీ పొందు నాకు నొల్లమయ్యా
కొప్పుకే దగులు మాకు కొన నమలీకలు
గొప్ప ముత్యాలివి మాకు గురిగింజలు
కప్పురంబు మాలేల యిచ్చే వొల్లము నేమయ్యా."[68] (12-119)

నెమలీకలు, గురిగింజలు చెట్ల దగ్గరి తెల్లని మన్ను, (పుణుగు)పిల్లుల గొబ్బు వారి అలంకరణలో ఉన్నా వాటి అసలు అర్థాలతో వారిమేనిని అలంకరిస్తాడు అన్నమయ్య. అడవి అలంకరణలే కాదు, రకరకాల అడవులను ఆమె మేనితోను, సింగారాలతోను, ఉపమిస్తున్నాడు.

"గనిమైన నెరుల చీఁకటి పెనుయడవి
ఘనమైన జఘన కందకములడవి
ననుపు నడపుల యేనుక పెద్దయడవి
చెనకు నట్టనడిమి సింహపుటడవి "[69] (12-152)

అన్నమయ్య నాయిక జగదేక మోహిని. కనుక 'ఆమె' అన్ని జాతుల లక్షణాలు సంతరించుకొంది. శంకిణి, చిత్రిణి, హస్తిని, పద్మిని జాతులన్నీ తానే అయి వున్నది.[70] సర్వేశ్వరుడైన శ్రీకృష్ణుని కలవడానికి ఏర్పడిన నాయికలో సకల లక్షణాలనూ ఆరోపించాడు అన్నమయ్య. అన్ని రాశుల గుణాలు ఆమె శరీర లావణ్యాలలో కలిసిపోయాయి.

"ఇన్ని రాసుల యునికి యింతి చెలువపురాశి
కన్నె నీరాశి కూటమి గలిగిన రాశి" [71] (12-143)

అన్ని అందాలు ఆమెలో కలిగి ఉండడానికి కారణాలు కూడ ఊహిస్తున్నాడు అన్నమయ్య. ఆమె గుణాలు సముద్రునితోను, పాదాలు కల్పతరువు జిగురుతోను, కన్నులు మీనాలతోను పోలిక కలిగి ఉండటానికి కారణం అవన్నీ ఆమెకి తోబుట్టువులు కావడమే.

"తగిన పుట్టి యింటి ధనమే కనుక" [72] (26-197)

ఇన్నింటి వల్ల ఆమె సహజ సౌందర్యవతి. సంభోగంలో అలిసిన ఆమె రూపం సహజ సింగారాలను సంతరించుకుంది.

"అమరిన ముత్యాల హారములు వెట్టబోయి
చెమటముత్యాలు చూచి చెలినవ్వెను
కొమరె యరవిరులు కొప్పున ముడువ బోయి
తమి బులక విరులు తా జూచి కొంకెను." [73] (15-90)

సౌందర్య వర్ణనతో పాటు శృంగారమూర్తిగా ఉన్న అలిమేలు మంగను కూడ వర్ణిస్తున్నాడు అన్నమయ్య. ఆ వర్ణనలో కదలిక ఉంది. అలిమేలు మంగలో కలిగిన సాత్విక భావాలను కూడ వర్ణిస్తున్నాడు. జారిన పయ్యెద, తొరిగేటి చెమట, మొక్కి మొక్కి విన్నవించడం వంటి వర్ణన ఉంది.

"జక్కువ చన్నుల మీఁద జారిన పయ్యెదవోడ
చక్కుల పై దొరిగేటి చెమట తోడ
మొక్కి మొక్కి నీకుఁదన మోహమెల్లా విన్నవించ
అక్కర గల చెలియ నాదరించరాదా" [74] (24-335)

వీటి ద్వారా నాయికలోని లేదా రూపంలోని చైతన్యాన్ని కూడ అన్నమయ్య వర్ణించాడు.

5.6.2 క్రీడా మాధుర్యం :

"చేష్టా రాసాది లీలా : స్యుస్తథా దుష్ట వధావయః" [75] (2-2-343)

రాసాదిలీలలు, దుష్టవధాదులను యవ్వన కృష్ణుని చేష్టలుగా వర్ణించారు. అన్నమయ్య దుష్టవధలలోనూ, అవతార వర్ణనలోనూ కూడ శృంగారాన్ని అన్వయించి వర్ణించాడు. దశావతార వర్ణనతో సమన్వయించే శృంగార వర్ణన (ఇక్కడ వామన, రామ, రామకృష్ణులు)

"ఇంతి చెప్పితేచాలు యెంతైన గొంచెపడేవు
అంతలో బగర జంపుమన్నా జంపేవు
చెంత నా పై తపములు నేయుమన్నా జేసివు
కొంత దన పసులను గావు మన్నా గాసేవు" [76] (16-75)

యవ్వనంలోని శ్రీకృష్ణుని క్రీడలలో రాసక్రీడలో మిళితమైన శృంగార లీలయే పరమార్థమైనది. ఈ క్రీడలోనున్న నాయికా నాయకుల చేష్టామాధుర్యాన్ని గ్రోలుతున్నాడు భక్తుడైన అన్నమయ్య. సంభోగం, విరహం, సంభోగానంతర స్థితి అన్నింటిని వర్ణించి మాధుర్యానందాన్ని పొందుతాడు మధుర భక్తుడు.

5.7 సంయోగలీల : మాధుర్యం :

"దయోర్మితిత యేర్భోగః సంభోగ ఇంతి కీర్త్యతే" [77]

ప్రేయసీ ప్రియుల కలయికచే కలుగు భోగం 'సంభోగం' అని రూపగోస్వామి 'భక్తి రసామృత సింధు'లో నిర్వచించాడు. అయితే అన్నమయ్య మధుర భక్తిలో ప్రధానమయినది దాంపత్యం. చాలామంది వాగ్గేయకారులు రాధాకృష్ణుల ప్రణయాన్ని వర్ణిస్తే అన్నమయ్య అలుమేలుమంగా వేంకటేశ్వరులకు కళ్యాణం చేసి వారి దాంపత్యంలోని మాధుర్యాన్ని చవి చూపించాడు. పరకాంత అయిన రాధ వల్ల ప్రేమాకర్షణ ఎక్కువగా ఉంటుంది అనేవాదాన్ని ఖండించి, శృంగారానికి, మాధుర్యానికి దాంపత్య జీవనాన్ని నెలవుగా చూపించి సామాజిక ఆమోదాన్నికూడా పొందాడు. ఇది అన్నమయ్య అభిప్రాయమైన కావచ్చు. లేక ఇటువంటి సిద్ధాంతాన్ని ప్రచారం చేసిన వల్లభాచార్యుల ప్రభావమైనా కావచ్చు.

5.7.1. దాంపత్య మాధుర్యం :

చాలామంది భక్తకవులు రాధాకృష్ణుల సంభోగాన్ని అద్భుతంగా వర్ణించారు. కానీ దాంపత్యాన్ని, పెండ్లి వేడుకలను శృంగారపరంగా వర్ణించగలగడం ఒక్క అన్నమయ్యకే చెల్లింది.

"పచ్చని మోవిచిగురు పందిలివెట్టె మాటల
దిచ్చరి సిగ్గుల నింతి తెరగట్టెను
పెచ్చువలపుల దానె పెండ్లి కూతురైవున్నది
రచ్చ చేసేవెందుకు రావయ్య లోనికి.
పెలుచు దమకమున పెండ్లిపీట వెట్టుకొని
నెలవి నవ్వుల నించెసేసపాలు
కలికి కన్నుల......"

నెగడె కాటుక వెట్టెను చలువగా నీకరుణ చల్లవయ్య సతికి పానుపు మీదికి,
దీనె పాణిగ్రహణమున నానారతుల జేసే నాగవెల్లి మోనాన శ్రీ వేంకటేశ
మోవి బువ్వాలు దొడికె అనిన వేడుకలనే అందవయ్య వియ్యము. [78]
(14-259)

(15-55), (18-61, 153), (26-412) సంకీర్తనలలో కూడ ఇటువంటి అద్భుత వర్ణనే కనిపిస్తుంది. పై సంకీర్తనలోని వర్ణనలను వాఖ్యానించడం కన్న ఒదిగి వదిలేయటం మేలు. పెండ్లైన ఇల్లాండ్లు చేసే పనులన్నీ అన్నమయ్య అలమేలు మంగ చేసింది. వంటలు వండింది. ముగ్గులు తీర్చింది. కానీ ఎలా? "చూతువు రావయ్య సుదతి కాపురం" అని పిలిచి చూపిస్తున్నాడు. ఆమె వలపు పొంగళ్ళు వండుతోంది.

"తీపుమోవిలోని తేనెలు గరఁచీ
చూపుల కాకల చురుకులను
దాపగు చెక్కుటద్దములు దోమి
పూపల నవ్వు గప్పురానను
పులక బియ్యాల బొంగలివెట్టో
చలి వలపుల చన్నులను
పొలుపు నెరుల పోరులు వావి
ములువాఁడి గోళ్ళు ముచ్చటను" [79] (14-10)

వేంకటపతికి విందు చేయడానికి ఆమె వండిన వలపు గుజ్జన గూళ్ళను (16-101) మరో సంకీర్తనలో కూడ వర్ణించాడు అన్నమయ్య. అంతేకాదు ఆమె యిల్లాలు మొనని సిగ్గులనే ముగ్గులు[80] పెడుతున్నది, నోములు నోమింది.

"చెదురుగంధంబునకు చిట్టిబొట్లు నోమె
కదియు వలపులకలకు మొలకల నోమే నోమె
ముదిత మాటాడకిదే మౌనదాగెలునోమె
పొదలు చెమటలకు నినుపుల నోమెనోమె" [81] (12-126)

అలమేలు మంగ పరంగా చేసిన ప్రతి పనీ మధురంగా, శృంగారమయంగా భావన చేశాడు అన్నమయ్య. ఆమె దేవునికి చేసిన పూజలూ అటువంటివే.

"కలిగి నీ కనుచూపు కలువరేకుల పూజ
లలన నీ నగవు మొల్లల పూజ
తలపోఁత చింత చిత్తపూగములపు పూజ
చలివేడి వూర్పు నీ సంపంగి పూజ [82] (12-95)

ఇన్ని యింటి పనులు చేసిన కొత్త పెండ్లికూతురు మగని చేష్టలను రట్టు చేస్తోంది. వారి కొత్త కాపురంపైనే దృష్టి ఉంచిన అన్నమయ్య ఊరుకుంటాడా? బుద్ధి చెబుతున్నాడు.

"పంతమాడి యాతఁడు నీ పాదముఁదొక్కినంతాను
చెంతనున్న చెలులతో చెప్పుదురటే
మంతనాన నీచన్నులు మళ్ళీమళ్ళీ చూచినంటా
నింతలో సాకిరి వెట్టే విదియే మే నీవు" [83]

సంసారం గుట్టు రట్టు చేసుకోవద్దని వారిస్తున్నాడు. అతడిని గెలవాలనేదే ఆమె పంతం. 'పంతమాడి గెలిచితే బంటయ్యేవా' అని పందెం కాసింది.

"కానీ లేరా పాడుపుఁగతలు వాడువుమని
ఆనవెట్టి నన్నేల అడ్డగిం చేవు
పూనినా కతలు నీకుబొందుగా తెలియకుంటే
పానిపట్టి నీవె నా బంటువయ్యేవా" [84] (16-88)

దాంపత్య జీవనంలో ఆలిమగని సంధికి నడ్డమున్నదా' (24-432) అని ప్రతి అంశాన్ని సల్లాపాలను వర్ణించాడు అన్నమయ్య.

దాంపత్యంలోని సంభోగ శృంగారాన్ని వర్ణిస్తున్నప్పుడు పచ్చిదనం కనిపిస్తూ ఉంటుంది. అంతలోనే సున్నితమైన భావ వీచికను వేసి దానిని తొలగిస్తాడు అన్నమయ్య. ఈ క్రింది సంకీర్తనలో సాగిన శృంగార వర్ణన చివరి రెండు పంక్తులతో మాధుర్యంగా మలుస్తాడు.

"మురిపెపు జవ్వనము మొనచన్నుల గారగా
శిరసేల వంచేవే చెల్ల బో నీవు
నిరతపుటాసలు నిలువెల్లాఁగార గాను

నెరపేని సరసాలు నీరమణుడు
పిలుపు నీ మాటలలో ప్రియమెల్లా గారగాను
అలమేలు మంగవు యేమ సేవే నీవు
ఇల శ్రీ వేంకటేశుఁడు ఇదే నిన్నురము మీఁద
నిలిపె ముద్దుగారఁగా నీ రమణుడు"[85] (31-277)

అంతటి వలపుల యిల్లాలు ఉన్నా, ఉరము మీద ఆమెను నిలిపినా అతడు గోపికా లోలుడు అతని ఆ బుద్ధిని నిలవేస్తున్నది అలవేలుమంగ.

"ఆసపెట్టి మగనాండ్లు అట్టె కానుక లంపగా
సెసవెట్టినాండ్లపై జిత్తమ్మున్నదా."[86] (24-514)

కానీ దాంపత్య శృంగారాన్ని ప్రముఖంగా పేర్కొన్న అన్నమయ్య దృక్పథం గోపికల అందరితో వివాహం జరిపిస్తుంది.

"చిఱుతవాడవై నీవు చీరలు దొంగిలు కొని
కొఱతలు మాన్పితివి గోవిందరాజ
యెఱింగి శ్రీవేంకటాద్రి నిందరినిఁబెండ్లాడి
గుఱిగా నిలిచితివి గోవిందరాజ."[87] (24-526)

5.7.2 శృంగార మాధుర్యం :

కామానుగా భక్తిలోని మాధుర్యం గురించి రూపగోస్వామి భక్తి రసామృత సింధులో వివరించారు.

"ఈ కామా రూప భక్తి వ్రజస్త్రీల యందు సుప్రసిద్ధమై విరాజిల్లుచున్నది. వీరి యీ ప్రేమ విశేషము ఒకానొక అనిర్వచనీయ మగు మాధుర్యమును పొంది ఆయా క్రీడలకు కారణమగుటచే పండితులు ఈ ప్రేమ విశేషమునే కామశబ్దముతో పిలుచుచున్నారు.[88] (1-2-284)

అయితే అన్నమయ్య ఈ భక్తికి ఆలంబనగా అలమేలు మంగ, గొల్లెతలు, చెంచెతలు, చెలకత్తెల పరంగా వ్యక్తీకరించాడు. మధుర భక్తి రసావిష్కరణకు వీరు కృష్ణునితో కలిసి ఆలంబనగా మారారు.

అన్నమయ్య శృంగార వర్ణనలో నవ్వులు, పలుకులు, చూపులు, హావభావాలు

మొదలైన వాటికి అక్షర రూపం ఇచ్చి వాటిని సాక్షాత్కరింప జేస్తాడు. రకరకాలైన చూపులను వర్ణించాడు అన్నమయ్య. వాటిలో రెండు మూడు ఉదాహరణలు:

"సాన బట్టకు చూపులు సాధించే నంటా నాపై."[89] (31-349)

చూపులకు సానపెట్టడమే, కాదు వాలు చూపులనుకూడా పంచుతోంది.

"వాలుక చూపుల యంపె వంచవంచి మాటాడగా
నాలిసేసి నీ వేల నవ్వే వీడ."[90] (31-409)

అలాగే

"సోయగపు చూపు చూచి సుదతి నిన్ను జొక్కించె."[91] (31-424)

ఇంతేకాదు 'చల్లని నవ్వు' లను నవ్విస్తాడు. మెల్లని మాటలను మాటాడిస్తాడు అన్నమయ్య.

"మెల్లని మాట లాడి యెలుత నిన్ను భ్రమించె
చల్లని నవ్వులు నవ్వి సాధించెను."[92]

నవ్వులను నానపెట్టడం ఆయనకే సాధ్యమైంది.

"నానబెట్ట కంతేసి నవ్వులు నా మోము చూచి."[93] (31-349)

అని అంటాడు వారి పలుకులు తేనెలు కురుస్తుంటాయి.

"తేనె గారే పెదవుల తేటమాట లాడీ నాపె."[94] (31-426)

"చిగురాకు మోమి మీద జెలియాడే మాటలు
మిగులా దేనెల కంటే మించు దీపులు
జగిమించ నీ తోడ జేసేటి చెలములు
జిగురు గుండెల కంటె జిక్కించే బంధనము."[95] (24-80)

వీటితో పాటు ఒరగినిలుచోవడం, సరసాలాడటం, నిట్టూర్పులు విడవటం, చన్నుల నొత్తడం, కౌగిలించడం, సన్నలు చేయడం అన్నమయ్య రచనలలో సర్వ సాధారణం.

"ఉన్నతి పతిపై నొరగి నిలుచు తన
సన్నపు నడిమికి చాఁగుబళా."[96] (12-107)

అలవేలు మంగ భర్త వద్ద ఊరకే నిలుచో లేదు. 'ఒరిగి' నిలుచుంది.

"చనుమొనలు చూపుచు సరసము లాడ గాను
నినుపు నిట్టూర్పులేల నించే వీడ".[97] (31-409)

వియోగంతో, సరసాలను తలచుకొని, నినుపు నిట్టూర్పులు నించుతోంది. సంభోగంలో నున్నపుడు

"సోయగపు చూపు చూచిసుదతి నిన్ను జొక్కించె
ఆ యాలు చన్నులు నొత్తి ఆసరే చెను
పాయపు మదము చిమ్మి భావమెల్ల గరగించె."[98] (31-424)

చన్నుల నొత్తడం, కౌగిలించడం వంటివే కాక మదము చిమ్మడం వంటి ప్రయోగాలు కూడ అద్భుతంగా చూపిస్తాడు అన్నమయ్య. సిగ్గులు పడటం నాయికానాయకుల కిద్దరికీ నేర్పుతాడు అన్నమయ్య.

"తమకించి ఆపె నిన్ను దగిలి కాగిలించఁగా
చెమట మేని తోడ సిగ్గులు వడేవు."[99] (31-635)

చేతులు చాచడం, సన్నలు చేయడం వంటి చేష్టలను కళ్లకు కట్టినట్లు వర్ణించి చిత్రించాడు అన్నమయ్య.

"పువ్వులు ముడుచుకోఁగా పొంచి చేయేల చా చీనే
నవ్వగా నేమిటికి సన్నలు సేసీనే."[100] (31-354)
"ముప్పరి నవ్వుల తోడ ముంజేతి కంకణముతో
చిప్పిలనీ యెదుటను సిగ్గువడీని."[101] (24-53)

ఇంచుమించు ప్రతి సంకీర్తన లోనూ హావభావాలకు సంబంధించిన పదాలు మనకు కనబడతాయి. లీలను ఊహిస్తాడు. తన కన్నుల ఎదుట భౌతికంగా దానిని భావిస్తాడు. అందులో జరుగుతున్న లీలను అనుభవించి మాటలతో వర్ణిస్తాడు. కనుక ఇటువంటి చేష్టలకు సంబంధించిన మాటలు మనకు చాలా సాధారణంగా ఇంచుమించు ప్రతి సంకీర్తనలోనూకనిపిస్తాయి.

అన్నమయ్య రచనలో కనిపించే పచ్చిదనాన్ని గురించి శ్రీరామసుబ్బశర్మ ఇలా అంటారు.

> "తన ఎదుటనున్న వేంకటేశ్వర ప్రతిమయే సజీవ పురుషోత్తమ నాయకుడుగా చరించడంవల్ల, ఈయన రచనలో కొంత స్వాతంత్ర్యభావము, పచ్చిదనము, దుందుడుకుదనము, సొల్లుంతగవు మాటలు ఎక్కువగా కనిపించుచున్నవి."[102]

అన్నమయ్య శృంగార వర్ణనలనుండి బహుశ ఏ ఒక్క అంశం తప్పించుకోలేదనే చెప్పవచ్చు. సున్నితత్వం, మొరటుతనం, విరహం, సంయోగం మాత్రమే కాక సంయోగానంతర స్థితులనుకూడ అన్నమయ్య వదల్లేదు. ప్రతి భావననీ సంకీర్తనబద్ధం చేశాడు.

"వేళలు గాచితి నీకు వేగించితి నిందాఁక
మూలమైన దేవరకు మొక్కుకుంటిని
యీలీల శ్రీ వేంకటేశ యిటునన్నుఁ గూడితివి
బాలకి నన్నిట్టే చేపట్టుదువు గాక."[103] (14-17)

అంటూ చాలా సున్నితంగా శృంగార భావాలను చెప్పుకొన్న నాయిక వర్ణనచేశాడు. నాయకుని రెచ్చగొట్టి సమరతుల కూడమనే నాయిక మాటలనూ వర్ణించాడు.

"బత్తైతే నేమిఁ గాదు పరులిందరూ మెచ్చ
యెత్తై నచేత సేయి యిత వెరిఁగి
సత్తైన గొల్లెతలలో సాముల సేసిసేసి
కొత్తరతులు నేర్చితి గుఱుతుగా నీవు."[104] (31-225)

కొత్త రతులలో తేలే నాయికా నాయకులను ఇలా వర్ణిస్తాడు అన్నమయ్య

"పరిమళములందుతా పై దొడవే సీ నాపె
కరఁగీ జెమటల గక్కన నాతఁడు
యెరవుల యాతనికి యేమి విడెమిచ్చేవే
మరగించు కొంటేను మరి నీవే సతివి."[105] (31-445)

సంయోగం పొందిన వారి సంతోషాలను చెబుతూ

"చేరె నీకు దమకము సిగ్గులు లోలోననణఁగి
కూరిమి నాపె నిన్నుఁగూడఁగాను
యీరీతి శ్రీ వేంకటేశ ఇంపు లాయరతులెల్లా
గారవించి యాపె నిన్నుఁగైకొనఁగాను."[106]

అంటాడు అన్నమయ్య. రతి భోగంలో తేలిన నాయికా నాయకుల స్థితిని కూడ అన్నమయ్య ఊహిస్తాడు. నాయికను వేళాకోళం పట్టిస్తున్న చెలులు ఇలా అంటున్నారు.

"ముద్దియ చెక్కుల కెలకుల ముత్యపు జల్లుల చేర్పుల
వొద్దికలాగు లివేమో వూహింపరె చెలులు
గద్దరి తిరు వేంకటపతి కామిని వదనాంబుజమున
అద్దిన సురతపు జెమటల అందము గాదు గదా."[107] (12-82)

ఆమె చెక్కులపై చమర్చిన ముత్యాలు ఆమెవా? లేక వేంకటపతి వదనంపై వెలసిన సురతపు చెమటలా? ఎవరి అందాలు ఎవరిపై వాలాయి?

గొల్లవాడలలో కొల్లరతులు సలిపిన వేంకటపతి అలసిన రతి అందాలు పచ్చి సరసాల గాటులు కూడ అన్నమయ్య వర్ణించాడు.

"పచ్చడాన జవ్వాది పరిమళమేడదిరా
పచ్చిసేతలు చెక్కిళ్లపై నీకేడవిరా
గచ్చు మోవి మీఁదనున్న కసిగాటులేడవిరా
యిచ్చకుఁడ కనుకెంపు లేడవి గలిగెరా."[108] (12-221)

రతిలో అలసిన వారికి అప్పుడే మేలుకొలుపులు తెలిపి విన్నపాలు తెలిపేవేళ కాలేదు అంటూ సంయోగానంతర బడలికను వర్ణిస్తాడు అన్నమయ్య.

"తెల్లని కన్నుల నిద్రదేరఁగాను
చిల్లరై గంధపు బేఁట్లు చిట్లఁగాను
వొల్లనె కొప్పున విరు లొలుకఁగాను
వుల్లసాన నరవిరై వున్నాడు దేవుఁడూ."[109] (5-93)

అరవిరైన దేవుడినీ సొలసిన దేవినీ పవ్వళింపు నుండీ కదల్చనీయడు అన్నమయ్య. అంతటి సంయోగానందంలో ముంచిన దేవుడు విరహంలో ముంచితే ఆ నాయిక పరిస్థితి ఏమిటి?

"సామాన్యమా వలపు సతులు బతులను భవన
లేమరినఁ బ్రాణంబులేరీతి నుండు."[110] (12-101)

అతడు ప్రాణవిభుడు అతని నెడబాసితే ప్రాణాలుంటాయా సతికి.

"ప్రాణవల్లభునిఁ బెడబాసి మరుబాణముల
ప్రాణబాధల నెగులుపడుటేఁటి వలపే
ప్రాణేశ్వరుఁడు నన్ను బాయజూచిన యపుడు
ప్రాణంబు మేనిలోఁ బాయంగ వలదా."[111] (12-229)

తన బాధను చెలులకు చెబుతుంది నాయిక.

"చెలులాల కలికి తొయ్యలు లాలవో
యెలజవ్వనముల మోహినులాల
చెలువంపు హరి దలచిన నాకు నే (?)
నులుకుఁగన్నీరాపకుండలేనిఁకను."[112] (12-99)

ఆమె కన్నీటిని చూడలేని చెలులు శైత్యోపచారాలు చేయపూనారు.

"కాంతుని చూపుల జిక్కినంత వియోగాగ్నికిఁ దగ
శాంతికిఁ జెంగలువలు పైఁ జల్లిరి నెచ్చెలులు
కాంతుడుచూచిని తొల్లి కనుచూపులే బహుళములై
కాంత శరీరంబంతయుఁ గప్పిన తెఅగాయ."[113] (12-144)

చెలులు కలువలను చల్లవచ్చారు. కాంతుడు చూచిన చూపులే కలువలై ఆమె శరీరాన్ని కప్పివుంచాయి. ఇక తరుణోపాయం కనుపించలేదు. అందుకే అతని దగ్గరికి వెళ్ళారు.

"తలపులో నీరూపు తలపోసి మదిరాక్షి
సొలసి మాటలాడి చొక్కుచునుండు

వలపు లూరకే చల్లు వాడికలు చేసుకొని
వులివచ్చి రతులలో నోలలాడును"[114] (24-33)

ఆమె పడుతున్న వేదనను వివరించారు. అందుకే అన్నమయ్య సంకీర్తనలలో విరహం ఉన్నా కలయిక వెంటనే ఉంటుంది. దీనిని వివరిస్తూ శ్రీరామ సుబ్బశర్మ ఇలా అంటారు.

> "అన్నమయ్య నాయికగా శ్రీ వేంకటేశ్వరుఁడు నాయకుడుగా సాగిన విరహ వర్ణనమంతా మూడవ చరణము వరకే. మూడవచరణములో ఏదో ఒక విధముగ సంయోగముతో ముగియవలసినదే. రెండు చరణములవరకు సాగిన వియోగమే అన్నమయ్యకు భరింపరానిది".[115]

ఈ విషయాన్ని స్పష్టీకరిస్తూ వారు అన్నమయ్య ఒక సంకీర్తనలో తెలిపిన భావాన్ని ఉదహరించారు.

"ముద్దుల నీ మోము చూచి మొక్క కుండలేను నీతో
గద్దించి నేనలుగ గలనా
పొద్దు పొద్దు నే దలచి పులకించ కుండలేను
వద్దని నీ గుణములు వారించగలనా."[116] (30-75)

5.8 లీల : ద్రష్టృత్వం - మాధుర్యం :

లీలా మాధుర్యాన్ని సూక్ష్మంగా పరిశీలించి, భక్తుని పరంగా అనుశీలించి చూస్తే లీలామాధుర్యం రెండు విధాలుగా ఉంటుంది. అవి-

1.లీల జరుగుతోంది అన్న స్పృహతో దానిని వర్ణించడం

2.లీలలో భాగంగా మారి కీర్తించటం.

దీనిని విశ్లేషించడానికి ఆ సందర్భాన్ని సంకీర్తన పరంగా చూసి తిరిగి నిర్మించాల్సి ఉంటుంది.

భక్తుని ఎదురుగా కొన్ని సన్నివేశాలు కదలాడుతున్నాయి. వాటిని వర్ణిస్తున్నాడు. లీల అన్నది నాటక లక్షణాలను కలిగి ఉంటుందని రాజ్‌మల్ బోరా పేర్కొన్నారు. అలాగే లీల క్రీడవంటిది, అది ఆడే వానికే కాక చూసేవారికి కూడ ఆనందాన్ని కలిగిస్తుంది. ఒక లీలను చూస్తున్న వానిగా అన్నమయ్య కొన్ని సన్నివేశాలను వర్ణించారు.

"ఎట్టు ధరింపనగు భువినిట్టు వియోగావస్థల
నట్టును నిట్టును విధి దమునారడించఁబెట్టగను
రమణుని మాటలఁ దగిలిన రమణికి నంగజతాపం
బమరగ మకరందముపై నలికిరి నెచ్చెలులు
రమణుని తీయ్యని మాటల రచనలె కడునగ్గలమై
కమల దళాక్షికి బైపై గట్టిన తెలుగాయ".[117] (12-144)

లీల లోని సన్నివేశంలో విరహంతో ఉన్న నాయిక ఉంది. శైత్యోపచారాలు చేస్తున్న చెలులున్నారు. దీనినంతా చూస్తున్న అన్నమయ్య ఆ సన్నివేశాన్ని వర్ణిస్తున్నాడు.

"పొదిగా నేఁడతనికి పొలిఁతి మానము గావ
సేద దేరఁజెమటలు చికిలించెఁజూడరే
కుంతలపు నెరుల చిక్కుల చీఁకటులఁజిక్కి
యింతలోనే ముఖచంద్రుడింతికి నేడు
చెంతవాయఁబరి వచ్చి జిగిచన్నుఁ గొండలపై
వింతచందురుల దండు విడియించెఁ జూడరే"[118] (12-108)

వేంకటపతి, అలమేలుమంగల శృంగారలీలను భక్తుడయిన అన్నమయ్య చూస్తున్నాడు. సన్నివేశంలో ఉన్నది నాయిక, నాయకులిద్దరే. వారి లీల అన్నమయ్య వర్ణిస్తున్నాడు. కొన్ని సంకీర్తనలలో నాయికా నాయకులిద్దరూ ఉన్నా ఒక్కరినే ప్రధానంగా వర్ణించడం కూడ ఉంది.

"చక్కని తల్లికి చాఁగుబళా తన
చక్కెర మోవికి చాఁగుబళా
కలికేటి మురిపెపుఁ గుమ్మరింపుఁ దన
సళుపుఁ జలాపులకు చాఁగుబళా
పలుకుల సొలపులఁబలితోఁ గసరెడి
చలముల యలుకకు చాఁగుబళా."[119] (12-107)

పతిని గూడిన అలమేలుమంగ సన్నివేశంలో ఉన్నారు. వారి శృంగార లీలను వర్ణించడమే ప్రధానం. అయితే దానిలో అలమేలుమంగ చేష్టలు అన్నమయ్యను ఎక్కువగా

ఆకర్షించాయి. ఆమె అలుకను వర్ణిస్తున్నాడు. ఇక్కడ చెలులు లేరు. వర్ణిస్తున్నది ఎవరు? అన్నదానికి అన్నమయ్య అని మాత్రమే సమాధానం చెప్పగలం. వేంకటేశ్వరునితో ప్రత్యక్షంగా మాట్లాడే అన్నమయ్య అంతకుమునుపు జరిగిన శృంగారలీలను స్మరణకు తెచ్చుకొని వేంకటపతికి బుద్ధిమాటలు చెబుతున్నాడు.

> "కొలువు సేయించుకొనే గోవిందరాజా
> అలరి వోరుచుకుంటే నందమయ్యా
> చిగురు మోవులవారు చేరి నీతో మాటాడితే
> వొగరు వేయకుండును వొక కొంతైనా
> వెగటున విని నీవు వెంగెముల సేసుకొనేవు
> నగవు సేసుకొనేదే నయమయ్య."[120] (29-132)

పై సంకీర్తనలోమనకు కనపడేది వేంకటేశ్వరుడు, పక్కనున్న అన్నమయ్య. అన్నమయ్య గొంతుక గానే ఈ పాట వినిపిస్తుంది. ఆ లీలను కనుగొనడం వల్ల తనకు కలుగుతున్న భాగ్యాన్ని ఇలా చెబుతాడు.

> "వావరిలో మోవితేనె లొకరొక రిచ్చుకోగా
> మీ వద్దనే కూచుండి మెచ్చనా నేను."[121] (31-26)

మోవి తేనెలు పంచుకుంటే ఆ లీలను చూచి ఆనందిస్తాడు భక్తుడు. దానినే వాచ్యం చేశాడు అన్నమయ్య. తానేకాదు ఆ లీల అందరికీ ఆనందదాయకమైనదే అంటాడు.

> "వింటిమి మీ కతలెల్లా వీనుల పండుగగాను
> ఇంటింటా మీ గుణాలెన్ను కొనేరందరూ
> మనసు గరఁగ నీతో మాటలాడ నేర్చునాపె
> ననుసుసేసుక మరినవ్వనోపును
> పనికిమాలిన పనికి భ్రమతువు నీవును
> అనిశము మీ సుద్దులే ఆడుకొనే రిందరు."[122] (31-79)

అంటూ వారి లీలామాధుర్యాన్ని అందరూ పంచుకుంటారని చెప్తాడు అన్నమయ్య. లీలామాధుర్యాన్ని చూసి, చాటి ఆనందించిన భక్తుడు దానిలో లీనం కాకుండా

ఉండలేదు. కనుకనే ఆ లీలలో భాగంగా మారిన అన్నమయ్య అనేక సంకీర్తనలను రాశాడు. ఇవే వీరి రచనలలో ఎక్కువ శాతాన్ని ఆక్రమించాయి.

5.9 లీల : అనుభావనామాధుర్యం :

లీలలో భాగమైన అన్నమయ్య రెండు రకాల పాత్రలను పోషించాడు. ఒకటి- నాయికకు చెలికత్తెగానో, దూతిగానో ఉండి వారికి కావలసిన రకరకాల సేవలుచేయడం. రెండవది- తానే నాయికగా మారడం. దీనిని రూపగోస్వామి 'భక్తిరసామృత సింధు' లో ఇలా వివరించారు.

> "అది (కామానుగా భక్తి) సంభోగేచ్ఛామయము, తత్తద్భావేచ్ఛాత్మకము అని రెండు విధముల ఉంటుంది".[123]

కామానుగా భక్తిలోని ఈ రెంటిని తిరిగి నిర్వచించాడు.

> "సంభోగేచ్ఛామయి తాత్పర్యము ముఖ్యముగా కేళీక్రీడయందే ఉండును, త్తద్భావేచ్ఛాత్మకము ఆవ్రజ గోపికల ప్రేమమాధుర్యమును పొందగోరునట్టి దగును".[124]

నాయికాభావాన్ని పొంది సంభోగేచ్ఛను కలిగి ఉండటం, వ్రజగోపికలు పొందిన మాధుర్యాన్ని తలచుకొని వారికి సహాయం చేస్తూ వానియందే అభిలాషను కలిగి ఉండటం తత్తద్భావేచ్ఛాత్మకము.

కామానుగా భక్తిలోని సంభోగేచ్ఛామయం, తత్తద్భావేచ్ఛాత్మకం అనే రెండు ఛాయలతోనూ అన్నమయ్య మధుర భక్తి లీలను గ్రోలాడు.

చెలిగా మారిన అన్నమయ్య నాయిక లాలిత్యాన్ని పొగుడుతూ హెచ్చరిస్తున్నాడు.

> "కులుకక నడవరో కొమ్మలాలా
> జల జల రాలీని జాజులు మాయమ్మకు."[125] (12-73)

సౌకుమార్యానికి నెలవైన అమ్మవారు పల్లకిలో ఉంది, చెలులు బోయలైనారు. అయినా ఇంకా జాగ్రత్తలుచెబుతున్నాడు వారిలో ఒకడైన అన్నమయ్య. వారి నుద్దేశించి అమ్మవారు మౌనంగానో, మందస్మితంగానో వింటూ ఉండాలి.

సముఖంలోనే ఉన్న నాయికా నాయకులు పెడమరలి ఉన్నారు. వారికి సయోధ్య కుదర్చాల్సిన బాధ్యత తనపైనే ఉంది అంటాడు చెలియైన అన్నమయ్య. ఒక్కసారి ఆ భావచిత్రాన్ని కళ్లకు కడతాడు.

"చెలికత్తె గనక నే జెప్పకపోదు
కలవంటిది వలపు కడమలు సేతురా."[126] (31-81)

అంటూ ఒక్కసారిగా ఆ సన్నివేశంలో దూరిపోతాడు. నాయికా నాయకులిద్దరూ ఉన్నారు. మొదటి పల్లవి ఒక 'వ్యాఖ్య' లా ఉన్నా, తరువాత చరణంలో వేంకట పతినే ఉద్దేశించి పలుకుతూ వారిని కలపాలని చూస్తారు అన్నమయ్య.

"అంగవించి నీతో మాటలాడక యిట్టె వున్నది
అంగన చిత్తము దెలియఁగఁ గలవా
యెంగిలి మోవితోడ నేమి మాటలాడినాను
పంగించె యెంతైనా నంటు పాయదంటాఁ జుమ్మీ."[127] (14-249)

నాయికకు చెలిగామారాడు. తరుణి మాట్లాడకుండా ఉండడానికి కారణం తెలుసుకో అంటూ 'ఎంగిలిమోవి తోడ మాట్లాడడం అంటు కాదా అని, ఆమె భావిస్తోంది, అని అద్భుతంగా వారి మౌన లీలను భావిస్తాడు అన్నమయ్య.

నాయికా నాయకుల కలయికలోనే కాదు, ఏకాంతాలలో కూడా వారిని కలుస్తాడు చెలియైన అన్నమయ్య. ప్రణయ కోపంతో ఉన్న నాయికను బుజ్జగించి సంధి కుదురుస్తున్నాడు. సన్నివేశంలో అలమేలు మంగ అన్నమయ్య మాత్రమే ఉన్నారు. ఆమెనుద్దేశించి పాడుతున్నాడు.

"అలిగిన విభుఁడు నిన్నట్టె వేడుకొనవచ్చె
చలమో ఫలమో సతినీకు
వెలలేని కోపములు వేగినంతా జేసినాను
కలయిక మానేరు కాకలెల్ల దీరను."[128] (14-1)

ఇక ఇద్దరినీ ఉద్దేశించి తాను పెద్దరికం వహించి బుద్ధిమాటలు చెప్పి ప్రణయ కలహాలు తీరుస్తున్నాడు చెలియైన అన్నమయ్య.

"కొంగుపట్టి తీసితేను కోపగింతురాయేమి
అంగవించి అందుకు లోనౌదురుగాక
అంగనల చేతలకు అంగీకరించవలదా
సంగతితో నీరాజనము చూపవలెనా."[129] (14-98)

వారి శృంగార లీలను చూసి వారిని ఆటపట్టిస్తూ ఆనందిస్తున్నాడు.

"మెలచినదిగదవే మోవినే చిరునగవు
తలచిన పని యేదో తరుణి నీవు
చెలువుడంతటిలోనె సిగ్గుపడీ నీయెదుట
యెలమి దెలియవు ముకిటమీది పనులు."[130]

అన్నమయ్య వేంకటేశ్వరునితో కూడిన అలమేలు మంగ, చెంచెత, గొల్లెతలనే కాక వారి మధ్య బావామరదలు సల్లాపాలను కూడ ఊహించి కీర్తించాడు.

"దేవుడవు నీవూ దేవుల నేను
వావుల గూడ గాను వడిసేసవెట్టితి."[131] (29-129)

అలమేలుమంగ తన పతితో పాడుతున్న సన్నివేశాన్ని ఊహించి ప్రత్యక్షీకరించి తత్ సంయోగ మాధుర్యాన్ని పొందుతున్నాడు అన్నమయ్య.

వేంకటేశ్వరుడు గొల్లెతతో కూడుతున్నాడు. అప్పుడు గొల్లెతతో పొందిన మాధుర్యంతో సహా అనుభూతిని పొందుతున్నాడు అన్నమయ్య. నాయకుని ఆట పట్టిస్తున్నాడు.

"గొల్ల చల్లంటానే యక్కున బోయుమనేవు
చెల్లఁబో గొల్లవారింత చెడఁబోయిరా
గొల్లు వేసి యలకల కొప్పున నేముడిచిన
మల్లెపూవులేల నీకు మనసాయనిపుడు."[132]

వేంకటేశ్వరుని గొల్లెతల సంవాదాన్ని కూడ హృద్యంగా వర్ణిస్తాడు అన్నమయ్య.

"యేలే యేలే యేలే గొల్లెత
నాలాగెఱగవా నన్ను నేఁచేవు

చాలుఁజాలు నీఁకఁజాలు నీరచనలు
పోలవు బొంకులు పోవయ్యా."[133] (12-61)

నాయికైన చెంచెత తమవద్దకు వేంకటేశ్వరున్ని రావద్దని వారిస్తోంది.

"చెంపల యేరు ముండ్ల చెంచువారము నీకు
నింపు గాని మా పొందులేలయ్యా."[134] (12-121)

"మా పొందు నీకేమి యింపులు" అని తన మనసులోని ఇష్టాన్ని పక్కకు పెట్టి వారిస్తోంది. తెలుగుదేశంలో బావామరదలు సరసాలు వాసికెక్కినవి, నాయికా నాయకులకు ఆ వరసలు అంటగట్టి పాటలు పాడిస్తున్నాడు అన్నమయ్య.

"గాఁటపు గుబ్బలు గదలఁగఁగులికేవు
మాటలఁదేటల మరదఁలా
చీటికి మాటికిఁ జెనకేవే వట్టి
బూటకాలు మానిపోవే బావ"[135] (12-162)

లీలను భావిస్తూ భాగమైన అన్నమయ్య చెలికత్తెగానో లేక నాయికలైన అలమేలుమంగ, చెంచెత, గొల్లెతల సంభోగానందాన్ని వర్ణించి తత్ మాధుర్యాన్ని పొందాడు.

మధురభక్తిలో మరింత ముందుకు సాగిన అన్నమయ్య తనకు కూడా ఆ సంభోగం మాధుర్యాన్ని కోరుకున్నాడు.

"నా దిక్కు చూచి నాపె నవ్వి తలవంచేవు
యీదెస నీ జాణతన మేఁటిదయ్యా
అదిగో నాపె దూతిక నైవచ్చితి నీ వద్దకి
పాదుగా నన్నింత సేసి పరాకైతివేమయ్యా"[136] (14-232)

అన్నమయ్య నిజానికి దూతికగా వచ్చాడు. కాని స్వామి సౌందర్యానికి దాసుడైనాడు. చనవు చేశాడు నాయకుడు. మధురభక్తి రసానికి ఆలంబనగా మారిపోయాడు అన్నమయ్య.

"పలుమారు నీతో నవ్వి పరాకై వుండిన నీతో
పలుకగ సిగ్గుపడి భావింపుచునున్న దాన

కలగన్నట్లా వచ్చి కందువలంటేవు నన్ను
బలిమి యేమున్నది నా బతుకు నీ చేతిది"[137] (14-35)

నాయికగా మారినా అన్నమయ్యలో ఇంకా ఉన్న బెరుకులను ఈ సంకీర్తనలో గుర్తింపవచ్చు. వేడుకోలు కనిపిస్తుంది. కారణం కూడ చూపుతున్నాడు.

"వొలసితే నొకతెను వురమెక్కించుకొందువు
పిలిచె వొకతె నెత్తిఁ బెట్టుకొందువు
తలపుఁ దెఱచితేను దండ నెల్ల గొల్లెతలే
యిల నిన్ను గెలువలే మేము నేము నిన్నును"[138] (29-332)

నాయికలనేకమంది ఉన్నారు- అతని కోసం వేచి వేచి. కానీ తనను కూడిన ఆ భాగ్యమిచ్చినందుకు ఆనందపడుతున్నది అన్నమయ్య నాయిక మనసు. సంభోగేచ్ఛామయమైన మధురభక్తుడు నాయికగా మారాడు. తాను పొందిన ఆనందాన్ని తనకు భగవంతునిపై వచ్చిన అధికారాన్ని చెలులకు వర్ణిస్తూంది ఆ నాయిక.

"కంటి లేవే యిట్టితన్ను కాఁగిలించి కూడితేను
జంటతో తనపాలికి జాణనైతిని
యింటిలో శ్రీ వేంకటేశ్వరుఁడితనినే సోదించి
దంట తనవు నేతల తరుణి నేను"[139] (29-175)

సాన్నిహిత్యాన్ని, చనువును సాధించిన మధురభక్తి నాయిక భగవంతునితో పోట్లాడుతుంది, అలుగుతుంది. చివరకు తన పంతాలను పక్కకు పెట్టి అతని ఆదరణను గుర్తిస్తుంది.

"ఆదరించి కూడితివి అన్నటా శ్రీ వేంకటేశ
ఆదిగొని పంతాలు నేనాడితిఁగాని
నీదయెల్లా నించితివి నిండానాపై నిట్టె
సాధించి వేడుక నిన్ను జట్టి గొంటిగాని"[140] (31-322)

నాయికగా మారిన అన్నమయ్యకు అలమేలుమంగకు వావివరసలు కుదిరాయి.

"అక్కచెల్లెండ్ల మిద్దరమైతే నైతిమి గాక
చక్కగా జాణతనాలు సరి దూఁచ వచ్చును"

....

అద్దుక శ్రీ వేంకటేశుఁడలమె నిన్నును నన్ను
గద్దించి నేరుపు లెల్లా గాదెఁ బోయవచ్చునా."[141] (31-138)

శ్రీ వేంకటేశ్వరుడు నిన్ను నన్ను ఇద్దరినీ అలమినాడు. కనుక అలమేలుమంగతో సామ్యాన్ని సూచిస్తుంది ఈ నాయిక. దీని వెనకనున్న భావాన్ని శ్రీ రామసుబ్బశర్మ వివరిస్తూ ఇలా ఉంటారు.

"అలమేలుమంగ వలెనటు శ్రీ వేంకటేశ్వరు
గలయఁగ వలెగాక కామినికిని" (30-447)

అని చెప్పడంతో "అలమేలు మంగ సారూప్యమును తాను కోరుకున్నట్లు వ్యక్తమగుచున్నది. ఆయన జీవితములో సగభాగమునకు పైగా శృంగార సంకీర్తనలే రచించి, అందులో నాయికగా, ప్రతినాయికగా, దూతిగా, చెలికత్తెగా తానే బహు రూపములు ధరించి, వేంకటేశ్వరుని శృంగార సర్వస్వముగా తానే నిలిచిన అన్నమయ్య, తన శృంగారారాధనకు ప్రతిఫలముగా అలమేల్మంగా సారూప్యమును కోరుకొనుట అసంభావ్యమేమీ కాదు. అందువల్లనే ప్రతి సంపుటమునందును అలమేలుమంగకు సంబంధించిన పాటలు కనీసము ఇరువదియైన యుండుట కన్పడుచున్నది. ఇట్లు అన్నమయ్య కోరుకొనుట అలమేల్మంగను త్రోసి తనచట నిలువవలెనను భావము కాదు. ఆమెకు వలె తనకు కూడ శ్రీ వేంకటేశ్వర మనోహరాంగ సంబంధము శాశ్వతముగ ఉండకోరుట మాత్రమే అని దీని పరమార్థముగ మనమూహింప వచ్చును."[42]

మధురభక్తిలోని నాయిక సంభోగేచ్ఛ లోని తత్త్వాన్ని, నాయికతో సారూప్యాన్ని పొందడంలోని లీలాతత్త్వాన్ని సులభమైన మాటలలో తెలిపారు శ్రీరామసుబ్బశర్మ.

మధురభక్తితో లీలామాధుర్యాన్ని పూర్తిగా అర్థంచేసుకున్న భక్తుడు మాత్రమే చేరుకోగల స్థితిని అన్నమయ్య చేరుకున్నాడు. కనుకనే తాను అలమేలుమంగను అంటాడు.

"నముపైన నీవలపు నాకునాకే యెటిఁగితి
యొనసి తలపించఁగ లా నీకు

అనుగు శ్రీ వేంకటేశ అలమేల్మంగను నేను
ఘనత నన్నేలితివి కల్లలాడేవా."[143] (24-515)

"పెనఁగితే నంతలోనే బెరసిన వాఁడాయ
గనముగా మొక్కితేను కాఁగిలించీని
మనసిచ్చి యలమేలు మంగను నేనే కనక
యెనసె శ్రీ వేంకటేశు డెన్నఁడు నేరిచెనే"[144] (31-273)

అంటూ అలమేలుమంగగా మారిపోయాడు అన్నమయ్య. మధురభక్తికి పరాకాష్ట వ్రజసీమలోని లీలామాధుర్యం. దానినే పొందాలి. అసలు ఆ కామినులకు కాని శ్రీకృష్ణుడు లేక వేంకటేశ్వరుడు లొంగడు. అందుకే తాను కూడా అలాగే మారతానంటుంది ఈ నాయిక.

"యే పొద్దును నీరూపే యెగదిగ జూడగాను
నా పొంత నేవుండి నీకు నగవు రాదా
చేపట్టి మానాలు చూడ చెట్టెక్కించి వేళలు
కాపించే గొల్లెతలకు గాని నీవు లోగవు"[145] (14-209)

తాను ఎదురుచూస్తూ ముగ్ధగా ఉండటం అతనికి నచ్చదనీ; రాసక్రీడలు, పచ్చిదనాలు అతనికి దగ్గరవడానికి మార్గాలని తెలుసుకున్నాను అంటుంది అన్నమయ్యలోని నాయిక. శ్రీకృష్ణుని రాసక్రీడే మాధుర్యానికి, మధురభక్తికి భూమికైనది. దానిని తలచుకుంటూనే ఆనందాన్ని పొందుదామని అన్నమయ్య చెబుతాడు.

"వెన్న లారగించే నాటి వేడి వేడి పొందులూ
చన్నుల కొనల నొత్తే చద్దిపొందులూ
అన్నిటా రాసక్రీడ యమునలో పొందులూ
ము న్నిటివి దలఁచుకో ముచ్చటల పొందులూ
చల్లలమ్మే చోట్ల సరసపు పొందులూ
పిల్లఁగోవిరాగాల పెను పొందులు
తొల్లినీవు గాచుకున్న దొడ్డి పొంతపొందులూ
వెల్లవిరి దలచుకో వేడుక నీ పొందులు

తవులఁబితికే చోటి ఆనవాల పొందులూ
కావరపు మందల పొంగటి పొందులూ
యీ వేళ శ్రీవేంకటేశ యిట్టెనన్నుఁ గూడితివి
గోపాళుడ తలచుకో గొల్లవారి పొందులూ"[146] (29-114)

5.10 క్షేత్రప్రాధాన్యం : మధురభావనం :

"స్మితాజ్ఞ సౌరభే వంశ శృంగ నూపురకంబవః
పదాంకః క్షేత్రతులసీ భక్తతన్యా సరుదయః॥"[147]

శ్రీకృష్ణ విషయక భక్తిని ఉద్దీపించే వాటిలో క్షేత్రం ఒకటి. రూపగోస్వామి తన భక్తిరసామృత సింధు'లో శ్రీకృష్ణుడు పొరాడిన మధురక్షేత్రం గురించి ఇలా చెబుతాడు.

"ఆహా! సుదుర్లభమగు శోభతో గూడిన హరి యొక్క క్రీడాస్థానములను
చూచుట అట్లుండనీయుము - 'మధుర' యను శబ్దము చెవిన
పడినంతనే నామనస్సు చంచలమగుచున్నది."[148] (2-2-380)

సగుణోపాసనను సాకారాన్ని కీర్తించిన మధురభక్తి వాగ్గేయకారులు క్షేత్రానికి కూడ ప్రాధాన్యమిచ్చారు. క్షేత్రాన్ని, అందులో విగ్రహరూపంలో ఉండే భగవంతుని, స్థలమాహాత్మ్యాన్ని, ఉత్సవ విశేషాలను కీర్తించారు. పరతత్త్వాన్ని మూర్తిలో దర్శించారు. అన్నమయ్య తిరుపతిలోని శ్రీవేంకటేశ్వరుని పరతత్త్వంగా, ఆమూర్తిలో అనుసంధానించుకుని, వేంకటేశ్వరుని ఆస్థాన కవిగా మారాడు. ఆ దివ్య విగ్రహాన్ని స్తుతించాడు.

"మొక్కు మొక్కు వాఁడె వాఁడె ముందరనే వున్నాడు
చెక్కులవే నగవులోఁ జిగిమోమదే
పుక్కిట లోకములవె భుజకీర్తులునునవె
చక్కనమ్మ అలమేలు జవరాలదె"[149] (1-133)

ఆ దివ్యమంగళ రూపాన్ని సాక్షాత్కరించుకొని, ఎదురుగానున్న వేంకటేశ్వర ప్రతిమతో సమన్వయించుకున్నాడు అన్నమయ్య. షోడశోపచారాలు చేసినా అతడి అంతర్యామి తత్త్వాన్ని సూచిస్తూనే ఉన్నాడు.

"అంతర్యామి వైన మీకు నా వాహనమిదివో
అంతటా విష్ణుడ మీకు నాసనము వేసినది

పంతపు కోనేరే మీకు బలుమారునర్ఘ్యము
చెంతనే గంగాజలము చల్లేమీకుఁ బాద్యమయి"[150] (2-272)

అంటూ షోడశోపచారాలు సమర్పయామి అంటాడు అన్నమయ్య. అతడు చేసే నిత్య పూజలూ అటువంటివే.

"పలుకే మంత్రమట పాడైన నాలికే
కలకలమను పిడిఘంటయట
నలువైన రుచులే నైవేద్యములట
తలఁపు లోపల నున్న దైవమునకు"[151]

పరమాత్మునికి మేలుకొలుపులు పాడాడు అన్నమయ్య.

"ఎందాక నిద్రనీకిదె తెల్లవారెఁగదె
యిందిరారమణ నీవిటు మేలుకొనవే"
కమలనాభుఁడ నీకు గంగాదినదులెల్ల
నమర మొకమజ్జనం బాయితము సేసె
తమి తోడ గనకాద్రి తానే సింహాసనము
విమలమై యొప్పె నదే విచ్చేయవే"[152] (2-436)

అని సమస్త నదులను తీసుకొని వస్తూనే కనకాద్రి అంటూ తిరుమల కొండపైకి ఎక్కించాడు అన్నమయ్య. అతడికి చేసే ఆరగింపు సేవ చిత్రమైనది.

"అతి బ్రహ్మాండాలు కుక్షినటు ధరించినయట్టి
అతనికిఁ జేయరో ఆరగింపులు
ప్రతిలేని క్షీరాబ్ది బవళించి లేచినట్టి
చతురినికిఁ జేయరో చవినారగింపులు"[153] (3-298)

భగవంతుని మాధుర్య రూపాన్ని కొలిచే అన్నమయ్యలో ఆరూపానికి ప్రత్యేకంగా ఆరగింపులు పెడుతున్నాడు.

"యేడు దినముల దాకా నెత్తెను గోవర్ధనము
ఆడివచ్చే బాలునికి నారగింపులు

మేడపు గోపికలతో మిక్కిలి బెనగినట్టి
వేడుక కానికిఁదేరో విందులారగింపులు"[154] (3-298)

పవళింపు సేవలు చేశాడు, దోమతెర కట్టాడు, ఊయలలో ఊపుతున్నాడు.

"సరగున యోగనిద్ర చాలించి లోకమెల్ల
కరుణించ దలచి వేంకట గిరిపై
అరుదుగ సకల లోకారాధ్యుడాయె మించి
విరివి నాలవట్టాలు విసరరే సతులు"[155] (11-39)

తిరుపతిలో జరిగే బ్రహ్మోత్సవాలలోని గరుడ వాహనం, శేషవాహనం, రథము మొదలైన వాహనాలన్నింటిని అద్భుతంగా వర్ణిస్తాడు అన్నమయ్య.

"గరుడుని మీద నెక్కి గమనించితివి నాఁడు
అరుదైన పారిజాత హరణానకు
గరిమలో రథమెక్కి కదలితివల్లనాడు
సారిది బ్రాహ్మణ పడుచుల నుద్ధరించను"[156] (26-105)

అంటూ వాహనవేడుకలో కూడ లీలలను వర్ణించాడు అన్నమయ్య.

తిరుపతి ఉత్సవాలలో ప్రధానమైనది రథోత్సవం. దీనిని అన్నమయ్య ఎంతో మధురభావనతో వర్ణిస్తాడు. నాయిక తనువే రథమైంది.

"తరుణి దేహమే నీకు తగుదివ్య రథము
గరుడధ్వజంబాపె కప్పు పయ్యెద
తురగములు రతులు దోలెడు కోరికెలు
సరినెక్కి వలపులు జయించవయ్యా"[157] (14-90)

అంటూ నాయికా పరంగా ఉత్సవవైభవాన్ని వర్ణిస్తాడు మధురభక్తుడైన అన్నమయ్య. పురాణాలలోని కథలను కూడ తనకు అనువుగా మలచుకున్నాడు. కాంతునితో ప్రణయంలో పెట్టే ఆనలుకూడ చిత్రితమయ్యాయి.

"సుతుని నరకునిఁజంపఁజూచినాడవు సుమ్మీ
మతి నన్నుఁ దలఁచక మానిన నీకాన

సిరులమేనమరఁది శిశుపాలు నీవిట్టే
పొరిగొంటివి సుమ్మీ పోయితే నీవు
తిరువేంకటేశ నన్ను దివిరి కూడీవని
కరుణ బెట్టితి నీకు గపటాన నాన"[158]

అంటూ కంసుని హిరణ్య కశపులతో ఉన్న సంబంధం, విధించిన శిక్ష రెంటినీ పేర్కొన్నాడు. దశావతార వర్ణనలో కూడ ఈ మాధుర్య భావన కనిపిస్తుంది.

"భ్రమయించే విట్టే పదిమారులు
నిమిష మేడాయె నీ చేతనాకు
....
అలవిగాని మోహపుటాసకాఁడనీ
వలుగకురా వెఱపయ్యీ ని
అలరి నీటఁ గొండలైన దేలించేవు
లలనపైనె నీలావింత వలెనా"[159] (4-103)

ఇక్కడ వామన, పరశురామ, రామ, కృష్ణ అవతారాల వర్ణనను శృంగార వర్ణనగా కూడ భావించవచ్చు. శ్రీ వేంకటేశ్వరుడు వెలసిన కొండను సగుణ నిర్గుణ బ్రహ్మల, జీవుల పరంగా వర్ణిస్తాడు.

"విశ్వరూప మిదివో విష్ణురూప విదివో
శాశ్వతులమైతిమింక జయము మా జన్మము.
కొండవంటి హరి రూపము గురులైన తిరుమల
పండిన వృక్షములే కల్పతరువులు
నిండిన మృగాదులెల్ల నిత్యముక్త జనములు
మెండుగ బ్రత్యక్షమాయ మేలువో నాజన్మము.

మేడవంటి హరిరూపు మించైన పైడిగోపుర
మాడనే వాలిన పక్షులమరులు
వాడలఁ గోనేటి చుట్ల వైకుంఠనగరము
యీడ మాకు బొడచూపె ఇహమే పో పరము

కోటిమదనులవంటి గుడిలో చక్కని మూర్తి
యీటులేని శ్రీ వేంకటేశు డితఁడు
వాఁటపు సొమ్ములు ముద్రవక్షపుటలమేల్మంగ
కూటువై నమ్మెలితి యెక్కువవో నాతపము."[160] (3-409)

పై సంకీర్తనలో అన్నమయ్య క్షేత్రాన్ని దాని ప్రాశస్త్యాన్ని, తత్మూర్తిని వాటి వెనుకనున్న దార్శనిక సిద్ధాంతాన్ని అంతా వ్యక్తీకరించాడు. ఆ తిరుమల కనిపిస్తున్న పరం. ఇహమైన పరం. పశుపక్ష్యాదులు ముక్తి పొందిన జీవులు. గుడియే కోటి మదనుల రూపు. అందులో చక్కని మూర్తి. తాననుసరించిన మార్గంలో దేవుని అనుగ్రహం పొందాడు. ఇదే తపం. వక్షస్థలంపై అలమేలుమంగ ముద్రను ధరించిన శ్రీవేంకటేశుడే పరతత్త్వం. శ్రీకృష్ణునికి గల దివ్యాకర్షణ శక్తిగల మోహనరూపం ఆ మూర్తికి వచ్చింది అంటాడు అన్నమయ్య.

"త్రిపుర సతుల బోధించి రమించిన
అపురూపపు మోహన రూపం
కపురుల శ్రీ వేంకటపతియై యిల
నుపమించగరాని వున్నత రూపం"[161] (30-208)

భగవంతుని ప్రతిరూపంగా భావించిన క్షేత్రాన్ని, అందులోని పశుపక్ష్యాదులను, మూర్తిని, ఆ మూర్తి అలంకారాలను, ఆయుధాలను, మహత్తులను, ఉత్సవాలను, సేవలను మధురభక్త కవులు తమ మధురభక్తి భావనకు ఆలంబనగా చేసుకొని వర్ణించి, తత్భావ మాధుర్యాన్ని కూడ పొంది ప్రశస్తిని కలిగించారు.

పాదసూచి :

1. *అవిగత-గతి ప్రభు కహాత్ న ఆవై ॥*
జ్యోఁ గూంగై మీఠే ఫల్ కౌరస్ అంతర్‌గత్ హీ భావై ॥
పరమ స్వాదు సు నిరంతర్ అమిత్ తోష్ ఉపజావై ॥
మన్ బానీకోఁ అగమ్ అగోచర్, సో జానై జో పావై ।
రూప్-రేఖ్ గును- జాతి-జుగతి బిను నిరాలంబ్ కిత్ ధావైఁ॥
సబ్ విధి అగమ్ బిచారహిఁ తాతే సూర్ సగుణ పద్ గావై ॥
పుట 15 - సూర్ వినయ్ పత్రికా-సుదర్శన్ సింగ్ - 194.

2. పుట 42, మాధవ్ గోపాల్ దేశముఖ్, 1985.

3. పుట 57, 58, శ్రీనివాస్ రాఘవన్, 1987.

4. పుట 293, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1981.

5. పు 23, అనంత కృష్ణశర్మ, రాళ్లపల్లి, 1955.

6. పుట 141, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986.

7. చూడుడు. "లీలా" - పుట 683, 684, వీరేంద్రవర్మ, 1958
(విక్రమసంపత్-2015)

8. 'భక్తి కావ్యకా సౌందర్య శాస్త్ర' అన్న జాతీయ సదస్సులో చదివిన వ్యాసం ఆధారంగా స్వేచ్ఛానువాదం చేయబడింది. (అముద్రితము) ఈ సదస్సు (22-26 ఫిబ్రవరి 1988) హైదరాబాదు విశ్వవిద్యాలయంలో ఏర్పాటు చేయబడింది

9. పుట 344 రామసుబ్బశర్మ, గౌరి పెద్ది, 1981.

10. పుట - 326 రామసుబ్బశర్మ, గౌరి పెద్ది. 1986.

11. పుట 133 సచ్చిదానందమూర్తి, కొత్త 1992.

12. పుట 12 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986

13. పుట 342 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986
సోహం ప్రియస్య సుహృదః పరదేవతాయా

14. లీలా కథాస్తవ నృసింహ విరించిగీతాః
అంజస్తి తర్త్య మృగృణన్ గుణవిప్రముక్తో
దుర్గాణి తే పదయుగాలయ హంస సంగః ॥ (1-2-147)

14. పుట 60 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

15. పుట 171 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986,

16. పుట 175 రామసుబ్బశర్మ గౌరిపెద్ది, 1986

18. పుట 65 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956

19. పుట 10 జగన్నాధరావు, పి.టి. 1964

20. పుట 283 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి 1955

21. పుట 500 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

22. పుట 1 ప్రభాకర శాస్త్రి, వేటూరి 1947

23. పుట 283 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1955.

24. పుట 202 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956

25. పుట 98 ప్రభాకర శాస్త్రి, వేటూరి 1947.

26. ఫారీర్బి న్దత్తినా కిరత్య జిధరే దధీని
సన్తానీకాం హరతి కృన్తతి మద్ధ దణ్ణమ్
వహ్నౌక్షిపత్య విరతం నవనీత విత్థం
మాతుః ప్రమోద భరమేవ హరిన్త నోతి". (3-3-39)

పుట 536 వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

27. పుట 108 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1983.

28. పుట 175 అనంత కృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1955.

29. పుట 41 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1983.

30. పుట 25 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986.

31. పుట 79 ప్రభాకర శాస్త్రి, వేటూరి, 1947.

32. పుట 179 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1983.

33. పుట 179 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1983.

34. పుట 100 శ్రీనివాసాచార్యులు ఎ.పి. 1961.

35. పుట 110 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1981.

36. పుట 112 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1981

37. పుట 38 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980

38. పుట 38 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980

39. పుట 169 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.

40. పుట రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1983.

41. పుట 214 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1955.

42. పుట 120 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986

43. పుట 10 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1981.

44. పుట 120 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986.

45. పుట 38 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.

46. పుట 101 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986.

47. పుట 101 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986

48. పుట 42 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1982.

49. సర్వాద్భుత చమత్కార లీలా కల్లోల వారిధి: ।
అతుల్య మధుర ప్రేమ మండిత ప్రియ మండల: ।।
త్రిజన్మాన సాకర్షిమురళీ కల కూజిత: ।
అసమానోర్ధ్వ రూపశ్రీ విస్మాపిత చరాబర: ।।
లీలా ప్రేమ్ణా ప్రియాధిక్యం మాధుర్యం వేణు రూపయో:
ఇత్య సాధారణం ప్రోక్తం గోవిన్దస్య చతుష్టయమ్ ।। (2-2-41-, 42, 43)

పుట 154, 155, వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

50. "విభూషణం విభూష్యం సాద్యేన తద్రూప ముచ్యతే"

పుట 244 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

51. "భవేత్సావర్యమంగా నాం సన్నివేశో యథోచితమ్" (2-2-336)

పుట 244 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

52. పురామహర్షయం సర్వే దణ్డకారణ్యవాసిన:
దృష్ట్వా రామం హరిం తత్ర భోక్తుమైచ్ఛన్ సువిగ్రహమ్ (1-2-301)
తే సర్వే స్త్రీ త్వమాపన్నా : సముద్భూతాశ్చగోకులే
హరిం సంప్రాప్య కామేన తతో ముక్తా భవార్ణవాత్ (1-2-302)
పుట 113 వాసుదేవ శాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985

53. "యన్మర్త్య లీలౌపయికం స్వయోగ
మాయాబలం దర్శయతా గృహీతమ్
విస్మాపనం స్వస్య చసౌభగర్ధే:
పరం పదం భూషణ భూషణాఙ్గమ్."
పుట 211 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల. 1985.

54. పుట 140 రామసుబ్బశర్మ గౌరిపెద్ది, 1983.

55. పుట 10 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977.

56. పుట 118 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984..

57. పుట 95 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.

58. పుట 66 శ్రీనివాసాచార్యులు. ఎ.పి., 1962.

59. పుట 304 రామసుబ్బశర్మ గౌరిపెద్ది, 1977.

60. పుట 319 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977.

61. పుట 172 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.

62. పుట 94, 172 శ్రీనివాసాచార్యులు, ఎ.పి. 1961.

63. పుట 149 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.

64. పుట 150 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980

65. పుట 69 శ్రీనివాసాచార్యులు, ఎ.పి., 1962.

66. "అన్నిన్మాలంబన: కృష్ణ: ప్రియాస్తస్యచ సుభ్రువ:"
పుట 551 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.

67. పుట 1 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977.

68. పుట 80 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి 1956.

69. పుట 101 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
70. పుట 82 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
71. పుట 95 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
72. పుట 132 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1979.
73. పుట 53 శ్రీనివాసాచార్యులు, ఎ.పి. 1961.
74. పుట 225 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977.
75. పుట 245 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.
76. పుట 43 శ్రీనివాసాచార్యులు, ఎ.పి. 1962.
77. పుట 560 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.
78. పుట 151 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1961.
79. పుట 7 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1961.
80. పుట 7 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1961.
81. పుట 85 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
82. పుట 64 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
83. పుట 178 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977.
84. పుట 51 శ్రీనివాసాచార్యులు, ఎ.పి. 1962.
85. పుట 186 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
86. పుట 514 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977.
87. పుట 346 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977.
88. పుట 106 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.
89. పుట 234 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984
90. పుట 274 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
91. పుట 284 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
92. పుట 284 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
93. పుట 234 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.

94. పుట 285 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
95. పుట 54 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977.
96. పుట 72 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
97. పుట 274 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
98. పుట 284 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
99. పుట 234 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
100. పుట 237రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
101. పుట 36 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977.
102. పుట 6 (పీఠిక) రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1983.
103. పుట 11 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1961.
104. పుట 151 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
105. పుట 298 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
106. పుట 192 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
107. పుట 55, అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
108. పుట 148 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
109. పుట 54 శ్రీనివాసాచార్యులు, ఎ.పి. 1961.
110. పుట 67, అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
111. పుట 154 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
112. పుట 67, అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956
113. పుట 96, అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
114. పుట 23, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977.
115. పుట 13, పీఠిక, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1983.
116. పుట 51, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1983.
117. పుట 96, అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
118. పుట 72, అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి 1956.
119. పుట 72, అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.

120. పుట 89, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980
121. పుట 18 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
122. పుట 53, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
123. 'సంభోగేచ్ఛమయీ, తత్తద్భావేచ్ఛాత్మేతి సాద్వి ధా (1-2-298)
పుట 110, వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985.
124. 'కేలితాత్పర్య వత్యేవ సంభోగేచ్ఛామయీ భవేత్
తద్భావేచ్ఛాత్మికా తాసాం భావమాధుర్య కామితా (1-2- 299)
పుట 111 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నుభట్ల, 1985.
125. పుట 48. అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి 1956.
126. పుట 55 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
127. పుట 145 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి 1961.
128. పుట 1 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1961.
129. పుట 59 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1961.
130. పుట 15 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1961.
131. పుట 87 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.
132. పుట 100 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
133. పుట 41 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
134. పుట 81 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.
135. పుట 107 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి 1956.
136. పుట 135 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1961.
137. పుట 22 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1961.
138. పుట 222 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.
139. పుట 118 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.
140. పుట 216 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
141. పుట 93 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.
142. పుట : పీఠిక 21-22 : రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1983.

143. పుట 345 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977.

144. పుట 183 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984.

145. పుట 122 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి 1961.

146. పుట 77 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.

147. పుట 234 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985.

148. పుట 256 వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల 1985.

హరికేలి భువాం విలోకనం
బతదూరే సుదుర్లభశ్రీయామ్ ।
మథురౌత్సపి కర్ణపద్ధీతిం
ప్రవిశన్నామ మనోధినోతినః ॥

149. పుట 91 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.

150. పుట 182 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1981.

151. పుట 56 ,రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1981.

152, పుట 294, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1981.

153. పుట 201, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986.

154. పుట 202, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986.

155. పుట 188 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి 1956.

156. పుట 71 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1979.

157. పుట 54 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1961.

158. పుట 44 అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1956.

159. పుట 72 ప్రభాకరశాస్త్రి, వేటూరి, 1947.

160. పుట 275 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986.

161. పుట 140 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1983.

ఉపసంహారం

మధుర భక్తిమార్గంలో భగవంతుని చేరవచ్చని పథ నిర్దేశం చేసినవాడు పదకవితా పితామహుడు తాళ్ళపాక అన్నమయ్య. తాను అనుసరించిన భక్తిమార్గాన్ని ప్రజలకు చేరువ చేయడానికి సంకీర్తనను మాధ్యమంగా వాడుకున్నాడు. 12-16 శతాబ్దులలో భారతదేశంలో జన్మించిన అనేకమంది వాగ్గేయకారులు ఇదే పనిచేశారు. సంగీత, భక్తి, నాట్య, రూపక, కావ్య ప్రక్రియలతో సంబంధం ఉన్న ఒక శక్తివంతమైన కొత్త ప్రక్రియకు రూపకల్పన చేశారు. అదే సంకీర్తన. ప్రజలకు సులభంగా దార్శనిక సిద్ధాంతాలు అర్థం కావడానికి ప్రాంతీయ వాడుక భాషలను ఉపయోగించారు. 'సంకీర్తన' భక్తివాఙ్మయ రూపాలన్నింటిలోకి ప్రచారంలో ప్రాముఖ్యాన్ని పొందింది.

తమ సిద్ధాంతాలను ప్రచారం చేయడానికి రచయితలు ఉపయోగించిన 'సంకీర్తన'లోని రసస్థానం గుర్తించాల్సిన అవసరం ఎంతైనా ఉంది. అప్పటికి ప్రచారంలో ఉన్నరూపక, కావ్య, భక్తివాఙ్మయ, సంగీత, నృత్య అంగాల ప్రభావం సంకీర్తనలో ఏ ఏ విధంగా ఉందో, సంకీర్తనలోని రసనిష్పత్తిలో వీటి భాగమెంతో పరిశీలించడమైనది. దీనివల్ల మధురభక్తి రస ఆవిష్కరణ జరగడాని సంకీర్తన ఎలా ఉపయోగపడుతుందో తెలుస్తుంది.

వైదిక దర్శనాలన్నీ పరబ్రహ్మ, జీవుడు, జగత్తుల స్వరూపాల గురించి, వాటి పరస్పర సంబంధాల గురించి చర్చించాయి. అయితే భగవంతుని నాయకునిగా, భక్తుని నాయికగా భావించే ఈ తత్త్వం ఎక్కడ పరికల్పించబడింది అనేది ముఖ్యాంశం. ఈ విషయం చర్చించడానికి అద్వైతం, ద్వైతం, ద్వైతాద్వైతం, అచింత్య భేదాభేదం, విశిష్టాద్వైతం, శుద్ధాద్వైతం దర్శనాలు స్థూలంగా పరిశీలించబడ్డాయి. మోక్షమార్గానికి ఒక్కో దర్శనం ఒక్కో మార్గాన్ని సూచించింది. ఇది తిరిగి భగవంతునికి జీవునికి మధ్య ఉన్న సంబంధం ఆ దర్శనం ఇచ్చిన నిర్వచనంపై ఆధారపడి ఉంటుంది. మోక్షమార్గంగా జ్ఞానాన్ని అద్వైతం సూచించగా, మిగిలిన దర్శనాలన్నీ భక్తిమార్గాన్ని ప్రముఖంగా పేర్కొన్నాయి. ఈ భక్తిలోకి అనేక ఛాయలుకలిసాయి. భగవంతుని సన్నిహిత పరచడానికి స్నేహం, ప్రేమ, వాత్సల్యం, మాధుర్యం మొదలైన భావాలు భక్తిలోకి వచ్చాయి.

మధుర భక్తి సంపూర్ణావిర్భావానికి దార్శనిక నేపథ్యాన్ని వెలయించిన వారు ఆంధ్రుడైన వల్లభాచార్యులు. వీరు అన్నమయ్య సమకాలీనులే. పుష్టి మార్గంలో 'సమర్పణ' ద్వారానే ముక్తి లేక భగవత్ప్రాప్తి సాధ్యమవుతుంది అని వక్కాణించాడు వల్లభాచార్యులు. ఈ భావనకు మూలం ఆళ్వారుల భక్తిభావన. ఈ మధుర భావనను పరాకాష్ఠకు తీసుకుపోయిన వారిలో అన్నమయ్య ఆద్యులు. విశిష్టాద్వైతంలో భగవంతునికృపే జీవునికి మోక్షహేతువు. కనుక వీరు భగవంతునికి జీవునిపై కృప కలిగించడానికి 'శ్రీతత్త్వాన్ని' ప్రవేశపెట్టారు. ద్వైతాద్వైతులు, అచింత్య భేదాభేద వాదులు శ్రీకృష్ణుని పరతత్త్వంగా, అతని శక్తిని రాధగా భావించి 'నారీభావన' చేశారు.

శ్రీకృష్ణుని లీలావిలాసునిగా, గోలోకవాసిగా, రాసలీలా ప్రియునిగా భావించి రూపకల్పన చేసిన వల్లభులు ఆలీలలో భాగంగా ఉన్న వ్రజభామినులను మోక్షమార్గానికి ఆలంబనగా చేశాడు. అలా భక్తిలో నారీతత్త్వం మొదలైంది. ఇక్కడనుంచే లీలలను భావించి ఆ మాధుర్యాన్ని భక్తులు అనుభవించడం మొదలైంది. వల్లభాచార్యులు లీలాతత్త్వాన్ని భాగవతం ఆధారంగా భాష్యీకరించారు.

నాలుగు వయోవస్థలలో రసరూపుడైన శ్రీకృష్ణుని లీలలను రూప, క్రీడామాధుర్యాలుగా వర్గీకరించారు. యవ్వన లీలలోని భాగమే రాసక్రీడ. అయితే క్రీడ సహజంగా ఆడేవారికే కాక చూసేవారికి కూడ ఆనందాన్ని కలిగిస్తుంది. ఈ రెండు రకాల ఆనందాన్నీ వర్ణించారు భక్తులు. కొన్ని సందర్భాలలో భక్తుడు రాసక్రీడ లేక శృంగార లీలను దర్శించి, ఊహించి తత్ మాధుర్యాన్ని పొందుతాడు. ఒక్కోసారి ఆ లీలలో తాను భాగమై ఆ మాధుర్యాన్ని పొందుతాడు.

ఈ లీలాతత్త్వం భూమికగా మధురభక్తి మార్గం భగవత్ప్రాప్తికి ఉజ్జ్వలమైన మార్గంగా ఏర్పడటంతో అన్నమయ్య ఈ మార్గాన్ని తనకు అంగీకారమైనదిగా భావించి వేల సంకీర్తనలలో ఈ భావాలను వ్యక్తీకరించాడు.

నిర్గుణతత్త్వాన్ని అంగీకరించినా భక్తి వాగ్గేయకారులందరూ సగుణతత్త్వాన్ని కూడా ప్రముఖంగా ప్రచారం చేశారు. దానికి వారు లీలాతత్త్వాన్ని జోడించారు.

అన్నమయ్య తిరుపతి క్షేత్రంలోని వేంకటేశ్వరుని పరతత్త్వంగా భావించి, రంజక అవతార రూపుడైన శ్రీకృష్ణునితో అభేదం కల్పించాడు. పరబ్రహ్మ, జీవుడు, ప్రకృతుల

స్వరూపాలను, పరస్పర సంబంధాలను వివరించిన అన్నమయ్య దార్శనికంగా రామానుజులు ప్రవచించిన విశిష్టాద్వైతానికి చెందినవారు. అయితే మోక్షమార్గంగా మాత్రం మధుర భక్తి మార్గాన్ని ఎన్నుకున్నాడు అన్నమయ్య.

మధుర భక్తి, లీలలను 'అనుభావన' చేయడం ద్వారా సాధింపబడుతుంది. సూరదాసు మొదలైన అష్టచాప్ కవులు, చండీదాసు, మీరా మొదలైనవారు అందరూ మధురభక్తి మార్గాన్ని అనుసరించారు. వీరితో తులనాత్మకంగా పరిశీలిస్తే అన్నమయ్యలో ప్రముఖంగా పేర్కొనవలసినది 'దాంపత్యలీల - మాధుర్యం'. సమాజంలోని కట్టుబాట్లను అనుసరించి అన్నమయ్య వేంకటేశ్వర అలమేలుమంగల దివ్య దాంపత్యాన్ని అద్భుతంగా మధుర భక్తిపరంగా వర్ణించాడు.

అన్నమయ్య బాల్య లీలలను వర్ణించడానికి శ్రీకృష్ణుని లీలలను ఆధారం చేసుకున్నా, యవ్వన లీలలను వర్ణించడానికి శ్రీ వేంకటేశ్వరుని ఆలంబన చేసుకున్నాడు. కొన్ని చోట్ల శ్రీకృష్ణుని, నరసింహుని వర్ణనలున్నా వానిని కూడ శ్రీ వేంకటేశ్వరుని తత్త్వపరంగా అనుశీలించాడు.

చిన్న కృష్ణుని చిలిపి చేష్టలు, వెన్న దొంగతనం, అసురమర్దనం, ఉట్లుకొట్టటం బాల్యలీలల్లో ప్రధానమైనవి. వాటిని పునః పునః సృష్టించడం ద్వారా వాగ్గేయకారులు ఆ లీలామాధుర్యాన్ని తిరిగి తిరిగి పొందుతారు. అన్నమయ్య అనేక సంకీర్తనలలో ఈ బాల్య లీలలను వర్ణించాడు. ఆ లీలల్లో గోపాలురు, బలరాముడు, యశోదలు పొందిన ఆనందాన్ని చూసి మాధుర్యాన్ని పొందాడు. అలాగే లీలలో భాగం పంచుకొన్న దశలో తానే యశోదగా, సఖుడుగా మారిన అన్నమయ్య ఆ మాధుర్యాన్ని పొందాడు.

సంయోగ లీలలో అలమేలుమంగ, వేంకటేశుల ప్రణయాన్ని సఖిగా, చెలికత్తెగా, దూతికగా లీలలో పాలుపంచుకుని వారి ఆనందాన్ని చూసి తద్భావాన్ని పొంది మాధుర్యాన్ని పొందడం, తానే చెలికత్తె లేక నాయికగా మారి భగవత్ సంయోగలీలలో భాగం పంచుకొని తత్మాధుర్యాన్ని పొందడం కూడ మధుర భక్తిలో భాగమే. ఇదే భగవంతుని నాయకునిగా, భక్తుని నాయికగా భావన చేయడం వెనుకనున్నతత్త్వం. ఇదే మధుర భక్తి మార్గంలో సమర్పణ ద్వారా భగవత్ప్రాప్తిని పొందడం. అన్నమయ్య తన సంకీర్తనల ద్వారా తాను పొందిన భావప్రాప్తిని ప్రవచించాడు.

అలమేలుమంగా వేంకటేశ్వరుల లీలా మాధుర్యాన్ని వర్ణించి తత్ లీలల్లో భాగం పంచుకొని తాను నాయికగా అన్నమయ్య మారాడు. బాల్య లీలలు వర్ణించినప్పుడు యశోదగానో, గోపికగానో మారినా, యవ్వన లీలలు వర్ణించినప్పుడు సఖిగానో, నాయికగానో మారినా భగవంతునితో ఏర్పరచుకున్న రాగానుగభక్తి లేక మధుర భక్తియే కారణం. ఈ స్థితికి అన్నమయ్య చేరుకున్నాడు. ఆ 'ప్రాప్తి'ని సంకీర్తనల రూపంలో వెలయిచడంలోనూ కృతకృత్యుడైనాడు.

మధురభక్తిని అనుసరించిన వాగ్గేయ కారులందరూ రెండు రకాల సంకీర్తనలను రాశారు. తమ ఆధ్యాత్మిక తత్త్వాన్ని తెలుపడానికి ఆధ్యాత్మిక సంకీర్తనలు, ఆ లక్షణానికి లక్ష్యాలుగా శృంగార సంకీర్తనలు రచించారు.

అన్నమయ్య సగుణోపాసనకే ప్రాముఖ్యం ఇచ్చినవాడు. కనుకనే తిరుపతి క్షేత్రదైవానికి నిత్యానుష్ఠానులను చేశాడు. రకరకాలైన ఆలయసేవలను కొనియాడాడు. ఉత్సవాలను వైభవంగా వర్ణించాడు. షోడశోపచారాలు, నిత్య పూజలు నిర్వహించాడు. క్షేత్రంలోని దివ్య ప్రదేశాలను స్తుతించాడు. విగ్రహంలో సజీవ తత్త్వాన్ని దర్శించగలిగాడు. నిర్గుణతత్త్వాన్ని అంగీకరించినా సగుణమే జీవుని చేతికి అందగల తత్త్వంగా భావించాడు. మధుర భక్తిలో విగ్రహ రూప వర్ణనలు, క్షేత్రవర్ణనలు, అవతార, పురాణాల ఆధారంగా వర్ణనలు కూడ అంగీకారమేనని స్థిరీకరించాడు. సామాన్య భక్తులు కూడ తత్ భావావేశాన్ని అందుకొని ఆనందించి మాధుర్యాన్ని పొందగలిగే విధంగా అన్నమయ్య తన సంకీర్తనలను మధుర భక్తి రసస్థావరాలుగా రచించాడు. అతని మధురభక్తి సంకీర్తనలలో స్థాయీభావాన్ని పొంది మధుర భక్తి రసాన్ని వెల్లివిరియింపజేసాయి. సామాన్య భక్తుని కూడ తత్ స్థాయికి తీసుకొని వెళ్ళడానికి మధుర భక్తి రసావిష్కరణ సత్వరమే జరగడానికి సమ్మిశ్రప్రక్రియ అయిన 'సంకీర్తన'ను నూతనంగా వెలయించి, మధురభక్తిద్వారా తానుపొందిన భగవత్ప్రాప్తిని, తన సంకీర్తనలద్వారా ప్రవచించాడు. అంతేకాక, మధురభక్తి రసానికి, రూపగోస్వామిలా లక్షణగ్రంథాన్ని రాయకపోయినా, లక్ష్యాలను వేల సంఖ్యలో చూపాడు. ఈ దృష్టితో లక్ష్యలక్షణ సమన్వయం చేస్తూ కూడా ఈ సంకీర్తనలోని మధురభక్తి రసాన్ని పరిశీలించవచ్చు.

అనుబంధాలు

అనుబంధం "అ"

అన్నమాచార్యుల జీవిత చరిత్ర

1. అన్నమాచార్యుల జీవిత చరిత్రం :

అన్నమయ్య శకసంవత్సరం 1346 క్రోధినామ సంవత్సరం వైశాఖమాసం, విశాఖనక్షత్రం (క్రీ.శ. 1424) నాడు జన్మించి, 79 సంవత్సరాలు జీవించి, శకసంవత్సరం 1424 దుందుభినామ సంవత్సరం ఫాల్గుణమాసం బహుళ ద్వాదశినాడు (క్రీ.శ. 1503) పరమపదించారు.

శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి "అన్నమాచార్యుల జీవితచరిత్రము" అనేగ్రంథ పీఠికలో అన్నమయ్య జీవిత విశేషాలను వివరించారు.

వీరు తాళ్ళపాక గ్రామస్థులు. అదే ఇంటిపేరుగా మారింది. నందవరీక శాఖలో భరద్వాజస గోత్రీకులు. వీరి వంశస్థులందరూ విష్ణుభక్తి పరాయణులు. దైవానుగ్రహం కలవారుగా వీరి తండ్రి జీవితాన్ని పరిశీలిస్తే తెలుస్తుంది. వీరి తండ్రిపేరు నారాయణుడు. చదువబ్బలేదు. గురువుగారు పెట్టే బాధలు పడలేక పాముల పుట్టలో చేయిపెట్టగా చింతాలమ్మ ప్రత్యక్షం కావడం, మూడవ తరం వరకు వీడని కీర్తి మీ వంశానికి లభిస్తుందనడం, పరమభాగవతుడు జన్మిస్తాడని చెప్పడం, సరస్వతీ కటాక్షంతో విద్యను అభ్యసించడం వంటివి వీరి తండ్రికి సంభవించిన దైవానుగ్రహం. కాగా తల్లి లక్కమాంబకు మాధవమూర్తి తోడునీడై ఆమెతో మాట్లాడడం, తల్లికి గల దైవభక్తిని నిరూపిస్తుంది. ఈ వివరాలన్నీ అన్నమయ్య చరిత్రలో చిన తిరువెంగళనాధుడు వివరించారు.

నారాయణ, లక్కమాంబలకు చాలాకాలం వరకు సంతానం కలుగలేదు. శ్రీవేంకటేశ్వరుని వేడుకొనగా

"బిరుదు గజ్జెయల ముప్పిడి కఠారంబు
కలలోన నొసంగ...."[3]

నందకము (స్వామి ఖడ్గము) అంశమున

"అనుపమ లగ్నంబునందు
వైశాఖమును విశాఖను జగంబున నుల్లసిల్ల"[4]

జన్మించెను. హేమాంబరుడు ఆనతిచ్చిన విధంగా అతనికి అన్నమయ్య అనిపేరు పెట్టారు. అన్నమయ్యకు విష్ణుభక్తి ఉగ్గుపాలతో అలవడింది.

"తల్లి జిడ్డు వెట్టరమ్మని యుగ్గువెట్ట బోయినను
పనిబూని తిరుమలప్పని ప్రసాదంబు
గొనుమని యనక లో గొనఁడు కేరుచును"[5]

భగవదనుగ్రహం వల్ల పిన్ననాడే

"విద్యలన్నియును నమితంబులగుచు
జిహ్వారంగసీమ తము దామె సొచ్చి నర్తనమాడదొడగె" [6]

సకల విద్యలు అభ్యసించాడు. ఉపనయనం అయింది. వదిన మాట ప్రకారం గడ్డికోసుకురావడానికి అడవికి వెళతాడు. గడ్డికోస్తుండగా చేయి తెగుతుంది. దానితో విరక్తిచెంది భక్తులగుంపులో కలిశాడు. తిరుపతి చేరుకున్నాడు.

తిరుమల కొండపైకి ఎక్కుతూ అలసిన అన్నమయ్యకి, అలమేలు మంగ సేద తీర్చింది. వేంకటేశ్వరుడు ప్రసన్నుడైనాడు, దర్శనానికి మూసిన తలుపులు తెరిచాడు. ఘన విష్ణుయతి ద్వారా ముద్రధారణ చేయించాడు.

దైవకీర్తనమా, రాజకీర్తనమా అన్న సంకట స్థితిని సాళ్వ నరసింహరాయని చెలిమి తెచ్చింది. దేవుని సన్నిధిని మిన్నగా భావించాడు. ఫలితం సంకెళ్ళు. తన భక్తుని రక్షణభారం ఆ వేంకటేశ్వరునిదే అని తలపోశాడు. సంకెళ్లు విడాయి, రాజు అహంకారం వదలింది, భక్తుడు స్వతంత్రుడు అన్నదే గెలిచింది.

పుల్లని మామిడి పండ్లు తీయనివిగా మారడం, విప్రునికి ధనం ఇవ్వడం మొదలైనవి అన్నమయ్య చూపించిన మహిమలలో కొన్ని. దేవుడే స్వయంగా

"జగతి నీ శృంగార సంకీర్తనముల
కగపడి మంచి ప్రాయపు వాడనయితినని"[7]

అని చెప్పడం, చివరికి ఆ దేవునిలో లీనం కావడం అన్నమయ్య జీవితంలో జరిగిన ముఖ్యమైన సంఘటనలు. ఆయన మనుమడు తాళ్ళపాక చినతిరువేంగళనాధుడు రచించిన "శ్రీ తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యుల జీవిత చరిత్రము" అన్న గ్రంథం ఆధారంగా ఈ విషయాలు క్రోడీకరించడమైనది.

2. మహాపురుషులు - జీవితకథలు - తులనాత్మక పరిశీలన :

అనేకమంది మహాపురుషుల జీవితగాథలను పరిశీలిస్తే వీరి కథలకు ఒక చట్రం ఉన్నట్లుగా గమనించవచ్చు. జయదేవుడు, లీలాశుకుడు, తులసీదాసు, కబీరు, నమ్మాళ్వారు, నారాయణతీర్థులు, వ్యాసరాయులు, పురందరదాసు, రామదాసు మొదలైన వారి జీవిత గాథలను తులనాత్మకంగా పరిశీలిస్తే వీరి గాథలలో కొన్ని సామ్యాలు కనిపిస్తుంటాయి.

2.1 జననం :

వీరి పుట్టుకకు ముందే వీరి ఆగమనవార్త తెలియపరచబడుతుంది. కలలో కనిపించడమో, ఎవరైనా మునులవంటివారు ముందుగా జోస్యం చెప్పటమో, అశరీరవాణులు, దైవాలు ముందుగా హెచ్చరించడమో జరుగుతుంది. సాధారణంగా వీరు ఎవరో ఒకరి అంశతో జన్మించి ఉంటారు.

2.2 బాల్యం :

వీరు బాల్యంనుండ అసాధారణంగా ఉంటారు. విపరీతమైన అల్లరిచిల్లరిగా (సిద్ధేంద్రయోగి) ఉండటమో లేక ప్రత్యేక శ్రద్ధ కలిగి అసాధారణ ప్రజ్ఞను (వ్యాసతీర్థులు, అన్నమయ్య) ప్రదర్శించడమో ఉంటుంది.

2.3 విద్యాభ్యాసం :

వారు ప్రవేశించిన రంగంలో ప్రావీణ్యం కలిగి ఉండటం (రత్నాలను విలువకట్టడంలో పురందరదాసు, సంగీతంలో త్యాగరాజు), ఆ రంగంలో గొప్పవారు విద్యాబోధన చేయటం (త్యాగరాజుకు నారదుడు, తులసీదాసుకు అనంతానందస్వామి) ఉంటుంది.

2.4 పరివర్తన :

వీరి సాధారణ జీవితంనుండి అసాధారణ జీవితంవైపుకు మారడానికి ఏదో ఒక

సంఘటన కారణం అవుతుంటుంది (అర్ధరాత్రి పొంగుతున్న యమునను దాటి భార్యను కలవటం - తులసీదాసు, వదిన గడ్డి కోసుకు రమ్మనడం - అన్నమయ్య).

2.5 ఉపదేశం :

ప్రతి ఒక్కరికి ఉపదేశ గురువుంటాడు (రామదాసుకు కబీరు, అన్నమయ్యకు శఠకోపముని).

2.6 పేరుమార్పు :

సాధారణంగా వీరందికీ పేరుమార్పు కనిపిస్తుంది (వ్యాసరాయలు - వ్యాసతీర్థులు, రామబోలా - తులసీదాసు, కంచర్ల గోపన్న - రామదాసు, లీలాశుకుడు - బిల్వమంగళుడు). కబీరు, అన్నమయ్యలకు మాత్రం ముందే పెద్దలు సూచించడం వల్ల మార్పు లేదు.

3.0 మహిమలు - గుణాలు :

ప్రాణదానం చేయటం, శత్రువునైనా రక్షించడం, ధనాన్ని అర్థించిన వారికి సమకూర్చటం, రాజుల ఆజ్ఞను, ధనాన్ని ధిక్కరించడం (అన్నమయ్య, కబీరు, త్యాగరాజు) వంటి గుణాలు వీరి జీవితాలలో ప్రస్ఫుటంగా కనిపిస్తాయి.

పై అంశాలతో కూడిన వీరి జీవితగాథలను ఒక క్రమంలో పరిశీలిస్తే ఈ సంఘటనలకు ఒక క్రమం ఉంది అని తెలుస్తుంది. వీరి జననం సాధారణంగా ఉండదు. పుట్టుక నుండి ఏదో ఒక విశేషాన్ని కలిగి ఉంటారు. వీరి బాల్యం కూడ ఒక విపరీత ధోరణిలో ఉంటుంది. వారు పయనించబోయే మార్గంలో మంచి ఆసక్తి కలిగి ఉండడమో భరించలేనంత అల్లరి చిల్లరిగా ఉండడమో జరుగుతుంది. వీరు రాణించబోయే రంగంలో ప్రఖ్యాతులైన వారు వీరికి విద్యాభ్యాసం చేస్తారు. గురువుల ఆశీర్వాదం లభిస్తుంది. ప్రతి ఒక్కరికి ఉపదేశం ద్వారానే మార్గం నిర్దేశితమవుతుంది. ఏదైన ఒక గొప్ప కార్యం సాధించాలన్నా, అంతకు ముందున్న జీవితంనుండి రాబోయే జీవితానికి పరిణామం చెందాలన్న ఎక్కడో ఒక చోట ఒక బలవత్తరమైన సంఘటన జరగాలి. అది వారి జీవిత గమనాన్ని మార్చివేయాలి. అంత వరకున్న వ్యామోహం నుండి బయటపడాలి. ఇటువంటి సంఘటన దాదాపు ప్రతి ఒక్కరి జీవితంలోను ఉంది. ఒకసారి మలుపు తిరిగి ఉపదేశం పొందారంటే పునర్జన్మ కలిగినట్లే, పూర్వపు జీవితం అంతమౌతుంది, కొత్త జీవితం ప్రారంభమౌతుంది. కనుక ప్రజాదరణ పొందే ప్రజల

ఒప్పుదల పొందిన పేరుతో ఆపైన చలామణి అవుతారు. వారి ఆధ్యాత్మిక జీవితం మొదలౌతుంది. కొన్ని కొత్త శక్తులు అలవడతాయి. సామాన్యులకన్నా ఉన్నతులు కావడానికి ధనం, స్త్రీ, మరణాలను జయించగలగాలి. రాజుల ద్వారా కానీ మరేవిధంగా కానీ లభించిన ధనాన్ని వీరు సులభంగా నిరాకరిస్తారు. వ్యాధులను నయంచేయగలరు. అకాలమరణాలను నివారించగలరు. ఈ రెండు అంశాలు ప్రత్యేకించి ప్రతి ఒక్కరి కథలోనూ కనిపిస్తాయి.

ఈ కథలలో కొన్ని నిర్మాణులున్నాయని, వాటికి అనుగుణంగానే అవి తయారౌతాయని మనం చెప్పవచ్చు. అన్నమయ్య కథను దీనికి ఉదాహరణగా చూడవచ్చు.అయితే అన్నమయ్య సంకీర్తనలలో ఈ కథలు బయట పెట్టని అనేకాంశాలు చోటుచేసుకున్నాయి.

"కొసరేరు మసరేరు కోరిక దీర్చుమనేరు
పసలేని పనులకు బడలనే నోపను."[8]

అని నిష్కర్షగా పేర్కొన్నాడు. ఏవేవో కోరికలు అన్ని "బుడి బుడి సంగతాలు", కానీ అన్నమయ్య చరిత్రలో చిన్నన్న

"ఆ వార్తవిని జనులరు దంది కొనుచు
వావిరి దొడి వశావళికి గా బెగడి
చెలువొందు నాగురు శ్రీ పాద రక్ష
తలనిడి తమ యాపదలు వేడుకొనిరి."[9]

అని పేర్కొన్నారు.

అన్నమయ్య విద్యానగరానికి తరచు వెళ్లివస్తూ ఉండెడి వాడు. ఆ కాలములో అతనికి అక్కడి రాజుల దౌర్జన్యములు తెలిసినవి.[10]

రాజ్యాల కోసం రాజులు చేసిన భాతృ మాతృపితృ హత్యలను ధైర్యంగాను, సూటిగాను నిందించాడు.

"దేహమిచ్చిన వాని దివిరి చంపెడు వాడు
ద్రోహిగాక నేడు దొరయట

....

ఇంటి వేలుపు వేంకటేశ్వరుదనవెంట

వెంట దిప్పెడు వాడు విభుడటా

దంటనై యాతని దాసాను దాసినై

వొంటి నుండెద నేమి నొల్లనోయమ్మా."[11] (అ. అధ్యా.38.తేకు.)

అంటూ రాజ దౌష్ట్యాలను ఎండకట్టడం సామాన్య విషయం కాదు. అందుకే వేంకటేశ్వరుని "దాసానుదాసినై వొంటినుండెదనేల" అని నొక్కి వక్కాణించాడు. ఎవరికీ లొంగి కీర్తించను అని ధైర్యంగా చెప్పాడు. వారికు అర్హత కూడ లేదని తెగేసి చెప్పాడు. గ్రంథ చోరులను నిందించాడు.

"ఉమిసిన తమ్మలో నొక కొంత కప్రము

సమకూర్చి చవిగొని చప్పరించనేల

అమరగ ఛాయాపహారము చేసుక

తమ . ట గూర్చితే దైవము నగడా

....

ఎన్నగ శ్రీ వేంకటేశు దాళ్లపాక

అన్నమాచార్యులు అఖిల దిక్కులు మెచ్చ

నున్నతితో బాడి రొక్కడెవ్వ(డోతాను

సన్ననొరుసున సమ్మతాహరికి"[12]

అంటూ పది చరణాలలో తీవ్రంగా విమర్శించాడు. సమకాలీన విద్యగురించి, దాని భౌతికమైన లక్ష్యాల గురించి, తనను అవహేళన చేసిన వారి గురించి చాలా పదునుగా చెప్పాడు.

"ఎనయ నీతని నెఱుఁగుటకేపో

వెనుక వారు చదివిన చదువు

మనసున నీతని మఱుచుటకేపో

పనివడి యిప్పటి ప్రౌఢుల చదువు

కలిగిన యీతని గాదననేపో
కలియుగంబులో గలిగిన చదువు
సిరులనివని మఱచెడి కోరికేపో
విర్సపు జీవుల విద్యల చదువు."[13]

తన రచనా విధానాన్ని ఎందరు ఏ విధంగా విమర్శించినా తనదైన పద్ధతిపై అచంచలమైన విశ్వాసాన్ని ప్రకటించాడు. తన "వ్రాత" ను సమర్థించుకున్నాడు.

ఎవ్వరికైనను యీ వ్రాత నను
నవ్వులు సేసె బో నా వ్రాత
....
పామఱతనమున బహువేదనలను
నామన సెనసెఁబో నా వ్రాఁత
కామితఫలు వేంకట పతినిఁ గొలిచి
నా మతిఁదెలిపె బో నా వ్రాత"[14]

తన చుట్టూ ఉన్న సమాజంలోని కలిమి లేముల తారతమ్యాలను గమనించి ప్రశ్నించాడు.

"కొందరు సుఖులై కొదలేక మెల గఁగ
కొందరి దుఃఖపు కొరత మెవ్వరిది?"[15]

ఇన్ని అంతరాలున్న మానవ జన్మకన్నా జంతుజన్మయే విశిష్టమైనదని,

"తొలఁగక హేయజంతువుల యందుఁ బుట్టి
పలువేదనల నెల్లఁ బడలిగాని
కలిమియు లేమియుఁగా సేఁ డెఱిగి
నలఁగి తిరుగుకంటె నాఁడే మేలు."[16]

అంటూ మానవులలోని కలిమి లేములనే తారతమ్య హైన్యాన్ని నిరసించాడు. కులానికున్న ప్రాధాన్యాన్ని దుయ్యబడుతూ చదువుపై దానికి గల సంబంధాన్ని చాలా తార్కికంగా నిరూపించాడు.

"పదిలమగు కులముగల ఫలము తాఁజదువుట"[17]

వేంకటేశుని గిరిశిఖరం చూడటాన్నే మిక్కిలి గొప్పదైన పదవిగా భావించాడు.

"పట్టిచంపే వేళను పట్టము గట్టే వేళ
అటునిటు చలించని యాతడేసుఖి."[18]

అని తానునమ్మిన దానిని ప్రచారం చేసి

"చదివించి, కూడుబెట్టి, జారకుండనిల్లుగట్టి,
బెదురు లేని బుద్ధి పిన్ననాడే జెప్పి,
యెదిరిన డిగి, ద్రవ్యమిదిగొమ్మనుచు నిచ్చి
పదిలమై తమ్ము బాలించువాఁడు."[19]

అయిన ఆ వేంకటేశ్వరుని దేవస్థానాన్ని వదలక నిలిచాడు. సంకీర్తన ప్రక్రియను మాధ్యమంగా, వ్యావహారిక భాషను, జానపద బాణీలను యథేచ్ఛగా స్వీకరించి వైష్ణవాన్ని ప్రచారం చేసాడు. మధురభక్తిని తెలుగునాట వెలయించాడు. భాష, సంగీతం, సాహిత్య ప్రక్రియ లన్నీ నూతనంగా తీసుకొని ప్రజలకు చేరువైనాడు. 14వ శతాబ్దిలో పద కవితలకున్న స్థానాన్ని శ్రీనాథుని చాటువుగా చెప్పబడుతున్న ఈ పద్యం తెలుపుతుంది.

ముదివిటులు విధవ లంజెలు
పదకవితలు మారుబాసబాపన వారల్
చదువని పండితవర్యులు
కదనాస్థిర వీరవరులు కడిదిపురమునన్

అటువంటి సమయంతో సంకీర్తన వైశిష్ట్యాన్ని ఇలా చెప్పాడు.

"చాలదా బ్రహ్మమిది సంకీర్తనం మీకు
....
సామమున కెక్కుడీ సంకీర్తనం
సామీప్య మిందరికి సంకీర్తనం."
"సరిలేని దిదియపో సంకీర్తనం"[20]

అట్టి సంకీర్తనలను విని శ్రీవేంకటేశ్వరుడు స్వయంగా

"జగతి నీ శృంగార సంకీర్తనముల
కగపడి మంచి ప్రాయపు వాఁడనయితి."

అని పొగిడినట్లు ప్రశస్త్యాన్ని పొందిన ఈ సంకీర్తనలు ఎందుకు చీకటి భాండాగారంలో ఉండిపోయాయో అర్థం కావడంలేదు.

"మిగిలినవి నీ భాండాగారమున దాచి ఉండనీ"

అన్న మాట కాకతాళీయంగా అన్న మాటో లేక దానికి తగిన సందర్భం వచ్చిందో? చెప్పడం కష్టంకానీ ఆ భాండాగారం నేడు విద్వల్లోకానికి పెన్నిధి అయింది.

పాదసూచి :

1. *పుట 3. పీఠిక ప్రభాకరశాస్త్రి, వేటూరి, 1977.*
2. *పుట 5,6 ప్రభాకరశాస్త్రి, వేటూరి, 1977.*
3. *పుట 9, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1982.*
4. *పుట 9, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1982.*
5. *పుట 10, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1982.*
6. *పుట 11, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1982.*
7. *పుట 42, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1982.*
8. *పుట 220, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986. సం. 3*
9. *పుట 44, రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1982.*
10. *పుట. 44 అన్నమాచార్య చరిత్ర పీఠిక - వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రి*
11. *45 పుట, అన్నమాచార్య చరిత్ర పీఠిక - వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రి.*
12. *అ. అధ్యా.సం. తే 196 (సరిచేయాలి).*
13. *పుట 63. సం-1 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.*
14. *పుట 157 సం 1 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.*
15. *పుట 225-సం-1 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.*
16. *పుట 3-సం-1 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.*
17. *పుట 159-సం-1 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.*
18. *పుట 159-సం-1 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.*
19. *పుట 129-సం-1 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980.*
20. *పుట 119-సం-1 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980*

అనుబంధం "ఆ"

అన్నమయ్య రచనలు - వివరాలు

1. అన్నమయ్య రచనలు - వివరాలు :

తాళ్లపాక చిన్నన్న రచించిన 'అన్నమయ్య జీవిత చరిత్రము'లో అన్నమయ్య రచనలు ఈ విధంగా పేర్కొనబడ్డాయి.

1. యోగ సంకీర్తనలు
   శృంగార సంకీర్తనలు
   వైరాగ్య సంకీర్తనలు - 32 వేలు
2. ద్విపద రామాయణము
3. వేంకటాద్రి మాహాత్మ్యము (దివ్యభాషయందు)
4. శృంగార మంజరి
5. పంద్రెండు శతకములు

కాని ఇప్పటివరకు లభ్యమైన అన్నమయ్య రచనలు - 12 వేల శృంగార అధ్యాత్మ సంకీర్తనలు, శృంగార మంజరి, పంద్రెండు శతకములలో 'వేంకటేశ్వర శతకము' మాత్రమే. 'వేంకటాద్రి మాహాత్మ్యము'' అలభ్యం. ద్విపద రామాయణము కూడా పూర్తిగా లభించలేదు. కాని దానికై శ్రీ వేటూరి ఆనందమూర్తి కొంత పరిశ్రమించారు. తాళ్లపాక చిన తిరుమలాచార్యుడు పేర్కొనిన 1) సంకీర్తన లక్షణము (సంస్కృతము) లభించలేదు. అన్నమయ్య రచించిన సంకీర్తన లక్షణమునకు పెద్ద తిరుమలాచార్యుడు వ్యాఖ్య రాసినట్లు, దాని ననుసరించి చినతిరుమలాచార్యుడు తెలుగు చేసినట్లు చెప్పబడినా సంస్కృత రచన అలభ్యం. దీనిని చిన్నన్న 'అన్నమయ్య జీవిత చరిత్రము'లో పేర్కొనలేదు.

శృంగార మంజరి లభ్యమైన రచన, దీనిని చిన్నన్న 'అన్నమయ్య జీవిత చరిత్రము'లో కూడ పేర్కొన్నారు.

2. అన్నమయ్య - సంకీర్తనలు : వివరాలు :

తాళ్లపాక చిన్నన్న రాసిన జీవిత చరిత్రము ఆధారంగా అన్నమయ్య

"యోగమార్గంబున నొక కొన్ని బుధులు రాగిల్ల శృంగార
రసరీతి గొన్ని వైరాగ్య రచనతో వాసింప గొన్ని సారస
నేత్రుడై సంకీర్తనములు సరసత్వమున దాళ సముఖముల్
గాగ పరమతంత్రములు ముప్పది రెండు వేలు."[2]

సంకీర్తనలు రచించెను. ఇప్పుడు రాగిరేకుల ద్వారా, శ్రీ తాళ్లపాక వేంకట శేషాచార్యుల వారింటి వ్రాతప్రతి ద్వారా, తంజావూరు సరస్వతీ భండారపు వ్రాతప్రతి ద్వారా లభ్యమైన సంకీర్తనల సంఖ్య 12,000 పై చిలుకు.

ఇప్పటివరకు అన్నమాచార్యుల సంకీర్తనలు 32 సంపుటాలుగా వెలువడ్డాయి. తిరుపతి దేవస్థానంలో ఉన్న సంకీర్తన భాండాగారంలో లభ్యమైన రాగిరేకులలో అన్నమయ్య, పెదతిరుమలాచార్యులు, చినతిరుమలాచార్యుల అధ్యాత్మ, శృంగార సంకీర్తనలు లభించినవి.

2.1 రాగి రేకుల వివరాలు :

రచయిత పేరు / రాగిరేకుల వివరాలు	రాగిరేకుల సంఖ్య	లఘుకృతులు ఉన్న రాగి.రే.సంఖ్య	అ.సం. రాగి.రే.సంఖ్య	శృం.సం రాగి.రే.సంఖ్య
అన్నమయ్య	2,289	5	363	1921
పెదతిరుమలాచార్యులు	205	40	76	89
చినతిరుమలాచార్యులు	37	7	10	20

32 సంపుటాల ద్వారా వెలుగుచూసిన రాగి రేకుల సంఖ్య 1700. ఇక ముద్రణకు తయారుగా ఉండి ప్రకటన కోసం వేచి ఉన్నవి 300 రేకులు.

రాగి రేకులు నిడురేకులనీ, సాధారణ రేకులనీ రెండు పరిమాణాలలో ఉన్నాయి. శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రి[3] వాటి పరిమాణాలను ఈ కింది విధంగా తెలిపారు.

అన్నమాచార్యుల శృంగార సంకీర్తనలు - పొ. 15 1/2 అం. - వె. 7 అం.
పెదతిరుమలాచార్యుల శృంగార సంకీర్తనలు - పొ. 16 అం. - వె. 7 అం.
చినతిరుమలాచార్యుల శృంగార సంకీర్తనలు - పొ. 15 1/2 అం. - వె. 7.2 అం.
అన్నమాచార్యుల అధ్యాత్మ సంకీర్తనలు - పొ. 15 1/2 అం. - వె. 7 అం.

పెదతిరుమలాచార్యుల అధ్యాత్మ సంకీర్తనలు - పొ. 15 3/4 అం. - వె. 6 3/4 అం.
చిన తిరుమలాచార్యుల అధ్యాత్మ సంకీర్తనలు - పొ. 15 అం. - వె. 7 1/2 అం.

రేకుల మధ్యభాగంలో చతురస్రంగా, ఉబ్బెత్తుగా ఉన్న రంధ్రములున్నాయి. అయితే ఈ రేకుల కొలతల్లో కొంత వ్యత్యాసాలున్నాయని శ్రీ గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ తెలిపారు. ఇవికాక 33 అంగుళాల పొడవు. 2 1/2 అంగుళాల వెడల్పు ఉన్న రేకులు (తాళపత్రాలవలె) 120, తునకలు 5 ఉన్నాయని, వీటిలోని పాటలు తిరిగి లిఖించబడినాయని వీటి నాణ్యత దృష్ట్యా కొలతలు మార్చి ఉంటారని వేటూరివారు ఊహించారు. కొన్నిచోట్ల మినహాయింపులున్నా స్థూలంగా చెప్పాలంటే అధ్యాత్మ సంకీర్తనల రేకులపై 'అ' అన్న పొడి అక్షరం, శృంగార సంకీర్తనల రేకుపై 'శ్రీ' అన్న అక్షరం లిఖించబడింది. చిన్నన్న రేకులపై 'ముద్ర' సరిగా ఉండడం వల్ల సరిపోయిందని అన్నమయ్య, పెద తిరుమలాచార్యుల రేకుల మధ్య భేదాన్ని గుర్తించడం కష్టమైన పనిగా ఉందని అత్యధిక సంకీర్తనల పరిష్కర్త శ్రీ గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ పేర్కొన్నారు.[6] ఆయన 'రాగి రేకుల చరిత్ర' అన్న శీర్షికతో వానిని గురించిన వివరాలు, అందులో తాళ్లపాక కవుల వారీగా రేకుల వివరణ, అధ్యాత్మ శృంగార లఘు కృతుల పట్టికను పీఠికలో పొందుపరిచారు. దాని ప్రకారం...

1. అధ్యాత్మ, శృంగార సంకీర్తనలు లఘు కృతులు ఉన్న రాగి రేకులు	2531 సాధారణ రేకులు
2. కడియములు వేసినవి, వేయనివి (పొ 2 అం., వె. 16 అం)	36 రేకులు
3. శాననములు వగైరాదులు కలిగి కడియములు వేసినవి, వేయనివి (పొ. 11అం., వె. 8అం.)	10 రేకులు
4. తాళపత్ర ఆకృతిలోనివి (పొ. 33అం., వె. 2 1/2 అం.) (వే. ప్ర.శాస్త్రి లెక్కలో 120)	119 రేకులు
5. వీని తుంటలు	5 రేకులు
మొత్తం రేకులు :	2,701

2.2. రాగిరేకులు - పరిష్కర్తలు :

రాగి రేకులనుండి పుస్తక రూపంలోకి తేవడానికి అనేకమంది పరిష్కర్తలు పాటుబడ్డారు. 1922సం॥ నుండే ఈ పని ప్రారంభమైనట్లు మనం గుర్తించవచ్చు. అయితే అప్పుడది వేగాన్ని గానీ, వెలుగును గానీ పొందలేదు. శ్రీ సాదు సుబ్రహ్మాహ్మణ్యశాస్త్రి దేవస్థాన ఉద్యోగిగా ఈ పనిని ప్రారంభించారు. తరువాత 1935లో దేవస్థానంలో Epigraphist (శాసనపరిష్కర్త)గా పనిచేసిన పండిత పి. విజయరాఘవాచార్యులు తాళ్లపాక కవుల లఘు కృతులను మొదటి సంపుటంగాను, అధ్యాత్మ శృంగార సంకీర్తనలను II, III సంపుటాలుగాను వరుసగా 1936, 1937 సం. లలో ప్రచురించారు. అయితే వీటిలో రాగి రేకుల వివరాలుగాని, క్రమంగానీ లేకపోవడంతో మళ్లీ ముద్రించారు. తరువాత శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి 1940లో దేవస్థానంలో ఉద్యోగిగా చేరి పరిష్కరణకు ఒరవడిని దిద్దారు. ఇంచుమించు అదే దారిలో సాగినవారు శ్రీయుతులు రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ, ఉదయగిరి శ్రీనివాసాచార్యులు, పి.టి. జగన్నాధాచార్యులు, గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ, కామిసెట్టి శ్రీనివాసులు.

వారు పరిష్కరించిన రాగి రేకుల వివరాలు, ఎవరు ఎన్ని రేకులు పరిష్కరించారు. మొదలైన విషయాలను తెలిపే పట్టిక ఈ విధంగా ఉంది. లభించిన రాగి రేకుల క్రమ సంఖ్య అ.సం. రేకులు 391. శృసం రేకులు 2002 వరకు ఉన్నాయి. కానీ లభించిన రేకులు అ.సం. రేకులు అ.363 శృ. 1921. మధ్యలోని కొన్ని రేకులు పోయాయి. అధ్యాత్మ, శృంగార సంకీర్తనల రాగి రేకులకు వేరు వేరు క్రమ సంఖ్యలు ఇచ్చారు. రాగి రేకుల మొదటి రేకుపై "స్వస్తిశ్రీ జయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవరుషంబులు 1346 అగు నేటి క్రోధి సంవత్సర మందు తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యులు అవతరించిన పదారుయేండ్లకు తిరువేంగళనాథుడు ప్రత్యక్షమై తాను అది మొదలుగాను, శాలీవాహన శకవరుషంబున ౧౪౨౪ (1424) అగు నేటి దుందుభి సంవత్సర ఫాల్గుణ బహళ ౧౨ (12) నిరుధానకు తిరువేంగళ నాధుని మీదను అంకితముగాను తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యులు విన్నపము చేసిన శృంగార సంకీర్తనలు" అన్న ప్రారంభం కనిపిస్తుంది.

"వలచిపైగొనరాదు ...."

అన్నది మొదటి సంకీర్తన.

టము	రాగిరేకుల సంఖ్య	లని రాగి.రే. సంఖ్య	పరిష్కర్త	వెలువడిన సం॥	ఇతరాలు	సంకీర్తనల సంఖ్య
II	---	---	వి. విజయరాఘవాచార్య	1936	రాగిరేకుల వివరాలు ఇవ్వలేదు. (మొదటి వరుస రేకులు ఉన్నాయి) అంటే 1-80 లోపలివి	413
V	1-10, 21-30 37-50, 81-100	51-60 71-77	వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి	1950	---	331
VI	101-150	10	ఉదయగిరి శ్రీనివాసాచార్యులు	1951	---	234
VII	151-200	-	రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ ఉదయగిరి శ్రీనివాసాచార్యులు	1951	---	285

'ol VIII	200-250	---	ఉదయగిరి శ్రీనివాసాచారి	1952 15.4.52	---	289
'ol IX	250-300	300 (1)	రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ	1952 18.6.52	---	288
'ol X	301-350	---	రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ	1952	---	296
'ol XI	351-391, 4-121 (ని.రే.) 11-80	---	రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ	1955	సాదా. రే. లోని సం.లుని. రే. లభించినవి 77, Vol 1లోని సం. పున: పరిష్కరించి ముద్రించినవి.	236 77 173
o.1	1-100	---	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ	1980	పునర్ముద్రణ	506
o.2	101-200	121-130(10)	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ	1981	పునర్ముద్రణ	519
o.3	200-300	216 (1)	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ	1986	పునర్ముద్రణ	583

ఇవ్వలేదు				
31-60	-	179	1947	వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి
1-30	19 }(6)	379	1956	రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ
61-95	96-100			
101-200	-	596	1960	రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ
201-250	-	300	1961	రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ
251-300		300	1961	ఉదయగిరి శ్రీనివాసాచార్యులు
				రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ
301-400	-	600	1963	ఉదయగిరి శ్రీనివాసాచార్యులు
401-500	451-460 (10)	540	1964	పి.టి. జగన్నాథం

సంపుటము	రాగిరేకుల సంఖ్య	లేని కాగి రే. సం	సంకీర్తనల సంఖ్య	వెలువడిన సం॥	పరిష్కర్త
19.	501-600	521-530 (10)	538	1965	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ
20.	601-700	--	600	1970	రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ
22.	701-800	706 (1)	594	1975	రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ
24.	801-900	889 (1)	-	1977	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ
25.	901-1000	912, 915 } (2)	287	1977	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ

1101-1200	1105,1151-1160 (11)	534	1979	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ
1201-1300	1271-1280 (10)	540	1980	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ
1301-1400	-	600	1980	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ
1401-1500	-	600	1983	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ
1501-1600	1521-1530 1581-1590 (20)	479	1984	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ
1601-1700	-	599	1992	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ కామిసెట్టి శ్రీనివాసులు
1701-1800	-	-	-	గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ గారిచే
1801-1900	-	-	-	పరిష్కరింపబడి ముద్రణకు సిద్ధంగా
1901-2002	-	-	-	ఉన్నాయి. (పీ. 26 సం.3. 1986)

తాళ్లపాక వారి రచనలు ఎన్నో సంవత్సరాలు చీకటి భాండాగారంలో పడి ఉన్నా పరిష్కరణ మాత్రం సద్విమర్శకుల చేతిమీదుగా సాగింది. శ్రీసాధు సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రి 1922లో కొన్ని వ్రాతప్రతులను తయారు చేసి ఉంచగా శిధిలమైనవి పోగా పండిత వి. విజయరాఘవాచార్యులు ముద్రణ రూపంలోకి (1935-37) తీసుకొచ్చారు. ఇది తొలి ప్రయత్నం.

2.5 వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రి :

శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రి 1940-50 మధ్య కాలం తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానంలో ఉద్యోగిగా పనిచేశారు. ఈ కాలంలోనే ఆయన అన్నమాచార్య సంకీర్తనలను పరిష్కరించే బాధ్యతను వహించారు. తిరుపతికి చేరిన తరువాత పాఠపరిష్కరణను ఒక యజ్ఞంగా నిర్వహించి కళగా వెలువరించారు. 1. రంగనాథ రామాయణము (1942), 2. శ్రీ వేంకటేశ్వర వచనములు (1945), 3. అన్నమాచార్య సంకీర్తనలు 4,5 సంపుటాలు (1940), 4. అన్నమాచార్య చరిత్ర (1949), 5. ధనుర్విద్యావిలాసము, 6. శృంగారామరుకము (1949), 7. ఆంధ్రకామందకము (1950), 8. కాటమరాజు కథ (1980), 9. సుభద్రాకళ్యాణము (1950), 10. పావులూరి మల్లన - సారసంగ్రహ గణితము (1950) వంటి ప్రాచీన గ్రంథాలను పరిష్కరించి ప్రకటించారు. శ్రీ శాస్త్రి పరిష్కరణలో పాటించిన పద్దతులను వారి శిష్యులైన శ్రీ శేషగిరి రావు ఇలా వివరించారు.

ఆయన పరిష్కరణలో కొన్ని నియమాలను పాటించారు. అవి-

1. మూలగ్రంధాన్ని నిర్ధారణ చేయటం.
2. ప్రక్షిప్త భాగాలను అనుబంధంలో ఇవ్వటం.
3. భిన్న ప్రతులతో సంప్రదించటం
4. ప్రక్షిప్తాలను వేరుగా చూపడం వల్ల భావి పరిశోధకులకు అనుశీలనానికి అవకాశం ఒసగటం.
5. ప్రతి పుట అడుగునా పాఠ భేదాలతో మూలానుసరణలొసగటం.
6. శబ్ద విశేషాలు, సంప్రదాయాలు తెలపటం"[8].

ఇవేకాక తాళ్ళపాక వారి రచనలను వెలువరించేటప్పుడు భాషా పరమైన 'అవ్యాకరణ', 'అపశబ్దాలు'గా భాసించే వాటిని ఉన్నవి ఉన్నట్లుగానే ముద్రించారు. వాటిని సంస్కరించలేదు. ఇది ముఖ్యంగా చెప్పుకోవలసిన విషయం. ఇవే నియమాలను పరిష్కర్తలు అందరూ తరువాతి కాలంలో పాటించారు.

2.6 రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ :

వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారి అకాల మరణం తరువాత అప్పటి వరకు వారితో కలిసి పనిచేసిన శ్రీ అర్చకం ఉదయగిరి శ్రీనివాసాచార్యులు ఆరు, ఏడు సంపుటాలను వెలువరించారు.

ఏడవ సంపుటం ముద్రణ చివరి దశలో శ్రీ రాళ్ళపల్లి వారికి పరిష్కరణ బాధ్యత అప్పగించబడింది. వీరు పాఠ నిర్ణయం గురించి ఈ విధంగా తెలిపారు.

"IIవ సంపుట మందు వలె ఇందును సాధారణపు రేకులు (సా-రే), నిడురేకులు (ని-రే), పెద్ద రేకులు (పె-రే) తంజావూరి సరస్వతీ భండారపు వ్రాతపతి (తం-ప్ర) శ్రీ తాళ్లపాక వేంకట శేషాచార్యుల వారియింటి వ్రాతప్రతి (తా.వేం.) అనునైదు మూలములను పోల్చి పాఠములను నిర్ణయించితిని. పాఠభేదములు క్రింద సూచింపబడినవి' ' ఈ విధంగా శ్రీ రాళ్లపల్లి పాఠనిర్ణయానికి తాను అనుసరించిన విధానాన్ని తెలిపారు. అదే విధంగానే శ్రీ ఉదయగిరి శ్రీనివాసాచార్యులు కూడా నడిచారు.

2.7 శ్రీ గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ :

వీరు 1964లో రాళ్ళపల్లి వారితో కలిసి ఒక సం॥పాటు పనిచేశారు. తరువాత కొంతకాలం పాటు పరిష్కరణ కార్యక్రమం సాగలేదు. తిరిగి ఈ కార్యక్రమం తి.తి.దే. నిర్వాహక సంఘాధ్యక్షులుగా శ్రీ చెలికాని అన్నారావు రాకతో 1974లో మొదలైంది. అప్పుడు పరిష్కరణ బాధ్యత గౌరిపెద్ది వారికి అప్పగించబడింది.

శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి, శ్రీ రాళ్ళపల్లి అనంత కృష్ణశర్మ గురించి విద్వల్లోకానికి అన్నీ తెలిసిన విషయాలే. శ్రీ గౌరిపెద్ది గురించి రాళ్ళపల్లి వారి మాటల్లో చెప్పాలంటే-

"ఈ గొప్ప పనికి నాకు చేదోడు వాదోడుగా తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానం వారు శ్రీ వేంకటేశ్వర సంస్కృత కళాశాల యందలి ఆంధ్ర సంస్కృత సాహిత్యోపాధ్యాయులగు శ్రీ గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ శిరోమణి - విద్వాన్ గారిని

ఏర్పరచారు. నాయదృష్టము : శ్రీ శర్మగారు అష్టావధానము ఉభయ భాషలందును ఆశు కవిత, మంత్ర తంత్ర శాస్త్రములు, ఆయుర్వేదము మున్నగు పలు విషయములలో పరిణితులు, నిష్కల్మషమైన నిష్పక్షపాతమైన మేధ, ప్రామాణికమైన దృష్టి, ఆత్మార్థమైన సంచార సంపత్తి గలవారు. ఈ పల్లెపట్టులందలి దేశి తెలుగు నుడికారములు చక్కగా నెరిగినవారు.....[10]

సుమారు 15 వందల రాగి రేకులను పరిష్కరించిన శ్రీ గౌరిపెద్దివారు పరిష్కరణ గురించి చెప్పిన మాటలు వారికి పాఠపరిష్కరణపై గల సూక్ష్మ పరిశీలన, పరిష్కర్త బాధ్యతలను తెలుపుతాయి.

పరిష్కరణ గురించి సారంగధర చరిత్ర పీఠికలో శ్రీదీపాల పిచ్చయ్య శాస్త్రి చెప్పిన ఈ మాటలను వీరు ఉటంకించారు. "శివ కవులుగానీ, వేంకట కవిగానీ, భారత భాష యెఱుఁగని వారు కారు. ఎఱిగియు, తద్భిన్నముగా ప్రయోగములేల చేసిరనగా, వారు వ్యవహార సిద్ధభాషా ప్రవర్తకులు. కాలక్రమమున భాషయు, దాని మర్యాదలును మారుచుండుననియు, కవియైనవాడు తన కాలమున వ్యవహార సిద్ధమైన భాషను యధోచితముగ నుపయోగించుననుట సంభావ్యమనియు, కావ్యములోని భాష వ్యవహారమున కెంత సరూపముగా ఉంటే, పఠితల కంత ఆనందదాయకమనియు భావించి, వారు భారతమున కెక్కని భాషను సంతరించియు, భారత కాలమునందలి నియమ బంధములను కొంత వరకు సడలించుయు వాడుకొన్నారు. అది యొక మార్గము. దానినే దేశి అంటారు. ఆ తత్త్వము లెఱుగని పెద్దలు పరిష్కర్తలై, వారి ప్రయోగములు దుష్టములని, తమ ఇష్టప్రకారము ఆయా కవుల ప్రయోగములను మార్చి వేశారు. ముందటి కవుల ప్రయోగములుండిన్నవే గాని, భాషా పరిణామ చరిత్రను తెలిసికొనుటకు వెనుకటి వారి కాధరముండదు. కాబట్టి వాటిని మార్చకూడదు. అని యట్లుండగా కవి యిష్టపడి వాడుకున్న భాషను మార్చుటకు పరిష్కర్తకెమధికారము? అట్లు మార్చుట 'లిటరరీ ఫోర్జరీ' అనిపించుకొనును."[11] అన్న శ్రీ పిచ్చయ్య శాస్త్ర భావాలతో ఏకీభవించిన శ్రీ గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ 'యధాలిఖితముగా ముద్రింపించుటయే ఉత్తమమని భావించారు. "ఈ పద కవిత్వమున కవులే పనిబూని వ్యావహారిక పదములను వాడినారు. అవి వారి ఉద్దేశము, అభిమానము, హక్కులకు సంబంధించినది"[12]. కనుక ఈ పరిష్కర్తలు కవి హృదయము తెలిసి పరిష్కరించారు.

రాగి రేకుల పాఠం ముద్రిత పాఠం ఎక్కువ తేడా లేనిదిగా మనం గ్రహించవచ్చు. ఎక్కడైనా పాఠబేధం ఉన్నా, మరీ తప్పుగా తోచినా 'పాదదీపిక'ల్లో సూచించారు.

3. పరిష్కర్తలు - పీఠికలు :

తాళ్ళపాక వారి రచనలను పరిష్కరించిన వారందరు ప్రతి సంపుటం వెలువరించేటప్పుడు ఏదో ఒక అంశాన్ని గూర్చిన చర్చ సాగించారు. వాటిలో అనేక విషయాలు దొర్లినాయి. వాటిని సంపుటాల క్రమంలో లఘు వివరణ-

సంపుటము I :

తాళ్ళపాక కవుల వివిధ నామములు, జాబితా (List of various names of tallapakam Poets), వంశాను క్రమణిక (The genealogy of The Tallapakam Poets), కవులు - రచనలు (The authors of the various works) గురించిన పట్టికలు ఇచ్చారు.

సంపుటము II :

సంపుటము I లో ఇచ్చిన వివరాలే ఇందులోనూ పొందుపరచారు.

సంపుటము III :

సంపుటము I లో ఇచ్చిన వివరాలే పునర్ముద్రించారు.

సంపుటము IV :

ఇది శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రి పరిష్కరణలోని మొదటి సంపుటం. పరిష్కరణ గురించిన వివరాలు, రాగిరేకుల పరిమాణ వివరాలు, ముద్రణలో తొలి ప్రయత్నాలు వివరించారు.

సంపుటము V :

II వ సంపుటంలో కలగాపులగంగా ముద్రణ పొందిన సంకీర్తనలు ఈ సంపుటంలో సజావుగా ముద్రించిన తీరును శాస్త్రిగారు పేర్కొన్నారు.

సంపుటము VI :

క్రొత్తగా వెలుగు చూసిన సంకీర్తనల ప్రచారం, ఆదరణ గౌరవాలను గురించి శ్రీ ఉదయగిరి శ్రీనివాసాచార్యులు తెలిపారు.

సంపుటము VII :

అప్పుడే పరిష్కరణ బాధ్యత స్వీకరించిన రాళ్ళపల్లి వారి కృతజ్ఞతలు తెలపడం పీఠికగా ఉంది

సంపుటము VIII :

దీనిలో రెండు సంకీర్తనలు 126, 183 అన్నమయ్యది కావని తత్ వంశకర్తలవని చెప్పారు.

సంపుటము IX :

ఇందులోని 184 సంకీర్తనము అన్నమయ్యది కాదని పుత్రపౌత్రులదని వివరించారు.

సంపుటము X :

(ఈ సంపుటము నాకు ఎక్కడా లభించలేదు)

సంపుటము XI :

పాఠ పరిష్కరణకు సంప్రదించిన ప్రతుల వివరాలు ఇచ్చారు.

సంపుటము XII :

రాగిరేకులపై లేఖనం గురించిన వ్యాఖ్య ఉంది.

సంపుటము XIII :

ముందుమాట తప్పమరేం లేదు

సంపుటము XIV :

అప్పటివరకు జరిగిన తాళ్ళపాక వారి రచనల ముద్రణ కార్యక్రమము, రాగి రేకుల అస్తవ్యస్త లభ్యాల గురించి వివరించారు.

సంపుటము XV :

తాళ్ళపాక వారి రచనలు ఇతర ప్రదేశాలు - శాసనాలలో లభించిన వాటి గురించిన వివరాలు పొందుపరచారు.

సంపుటము XVI :

అన్నమయ్య - జీవితచరిత్ర, గురువు, కవిత్వం, మహిమలు, పురందరదాసు తాళ్ళపాక వంశస్థులు, వారి రచనలు, వంశ వృక్షము, శిలాఫలక జిరాక్స్‌ప్రతి ఇచ్చారు.

సంపుటము XVII :

మంగళగిరిలోని శాసన వివరాలు, అన్నమయ్య కీర్తించిన వేల్పులు గురించి వివరించారు.

సంపుటము XVIII :

తాళ్ళపాక కవుల రచనల ముద్రణ ఆగిన కారణాలు, వారి భక్తి, భాషా సంబంధిత విశేషాలు వివరించారు. కొన్ని పదాలకు అర్థాలను కూడ ఇచ్చారు.

సంపుటము XIX :

చిన్నన్న - పదకర్త : పాటల స్వరాల లేఖన పద్ధతి, సంకుసాల నరసింహ కవి తాళ్ళపాక వాడా? తిరుమలలో దివ్య ప్రబంధాల పారాయణం, అనుబంధంలో సందిగ్ధపద సమీక్ష ఇచ్చారు.

సంపుటము XX :

ప్రాచీనమైన తమిళ - ఇంగ్లీషు నిఘంటువు లభించిందని, అది సందిగ్ధ పద సమీక్షకు ఉపకరించిందని పేర్కొన్నారు.

సంపుటము 21 :

పెద తిరుమలాచార్యుల రచనల పరిష్కరణ, వారు వాడిన భాష శ్రీరంగంలో లభించిన రాగిరేకులు, వాటి వివరాలు, తాళ్ళపాక వారి అధ్యాత్మ తత్త్వము, అన్నమయ్య పురందరదాసు, భాష జడ్డక్కరాలు విఱుపులు, భావసామ్యం మొదలైన విషయాల గురించి చర్చించారు.

సంపుటము 22 :

రాగిరేకుల చరిత్ర, తాళ్ళపాక కవుల రాగిరేకుల వివరణ, లఘు కృతుల రేకుల వివరణ, కవుల వారీగా రేకుల లెక్క, వ్రాతలు-ముద్రణలు, రాగి రేకులలోని భాష, లిపి, లేఖనముల గురించి రాశారు.

సంపుటము - 23

1. కొన్ని విశేష పద ప్రయోగములు 2. మారుమూల పదములు 3. లిపి రూపములు 4. రాగి రేకుల లిపి. అనుబంధంలో తాళ్ళపాక వారి శృంగార రసపోషణము. అన్నమయ్య, క్షేత్రయ్య నాయికా వర్ణనము, అన్నమయ్య అనుప్రాసలు, ఛందస్సు, వ్యాకరణం : పరుష సరళ అక్షర వ్యత్యయ రూపములు: ఆలర్‌మేల్‌మలై: అనే అంశములను గురించి చర్చించారు.

సంపుటము 24 :

అన్నమాచార్యునికి వ్యావహారిక భాషా వాదన గురించిన విపులమైన పీఠిక ఉంది.

సంపుటము - 25 :

ఈ సంపుటంలో 1. అనుస్వారం 2. రాగిరేకుల వ్రాతలో కొన్ని విశేషములను గురించి చర్చించారు. అనుబంధంలో సందిగ్ధ పద సమీక్షచేశారు.

సంపుటము - 26 :

'భక్తి శృంగారము-అన్నమయ్య' అన్న అంశాన్ని పూర్వపక్ష సిద్ధాంతాలతో చర్చించారు.

సంపుటము - 27 :

అన్నమయ్య భాషలోని సమాస నిర్మాణాల గురించి చర్చసాగింది. అనుబంధంలో సందిగ్ధపద సమీక్ష చేశారు.

సంపుటము - 28 :

కృత్తద్ధితముల గురించి, నామధాతువుల గురించి చర్చించారు. అనుబంధంలో సందిగ్ధపద సమీక్ష చేశారు.

సంపుటము - 29 :

అన్నమయ్య గుణాలంకార సరణిని గురించి చర్చించారు. సందిగ్ధ పదాలను సమీక్షించి అనుబంధంలో ఇచ్చారు.

సంపుటము - 30:

అన్నమాచార్య శృంగార భండారము - అన్నమయ్య మనస్తత్వము అన్న అంశమును స్పృశించారు.

సంపుటము - 31 :

భావ గాంభీర్యాలు గల సంకీర్తనలను సవిమర్శకంగా చర్చించారు.

సంపుటము - 32 :

శ్రీ వేంకటేశ ముద్రాంకితాలైన సంకీర్తనలు తిరుపతి రాగిరేకులలో లేనివి పదింటిని పొందుపరచారు. తాళ్ళపాక కవుల ప్రయోగాలకు ప్రత్యేక నిఘంటువు అవసరాన్నిపేర్కొన్నారు. ఇతర సమాచారాలతో 55 పేజీల పీఠిక ఇది.

సంపుటము - 1 (పునర్ముద్రణ) :

పరిష్కర్త బాధ్యత, పరిశ్రమ, రాగిరేకుల గజిబిజి, అన్నమయ్య వేదాంతం-అద్వైతవాసన, నవ నరసింహులు, దశావతారాలు,శబ్ద-అర్థ-వ్యాకరణ చర్చ నరసింహకవి ? మొదలైన అంశాలు చర్చించారు.

సంపుటము -2 (పునర్ముద్రణ) :

శరణాగతి-ప్రపత్తి-పంచ సంస్కారాలు మొదలైన వైష్ణవ భక్తి అంశాలు చర్చించారు.

సంపుటము -3 (పునర్ముద్రణ) :

అన్నమయ్యలోని వైష్ణవం గురించి వివరించారు. ఇవేకాక సంపుటాల పరిష్కరణల పట్టిక కూడ ఇచ్చారు.

4. సంకీర్తనలు - స్వరకల్పన :

"సారసనేత్రుఁడై సంకీర్తనములు
సరస్వమున దాళ సముఖముల్ గాఁగ"[13]

అని అన్నమాచార్యుల జీవిత చరిత్రలో చిన్నన్న పేర్కొన్నారు. తాళ్ళపాక వారి రచనలను ప్రచారం చేయడానికి దేవస్థానం వారు పూనుకున్నారు. దానిలో భాగంగా రాగాల పేర్లు మాత్రం సూచించి వదలిన సంకీర్తనలకు స్వరకల్పన చేయించారు. పాటల

స్వరాల లేఖన పద్ధతిని వివరిస్తూ శ్రీరాళ్ళపల్లి వారు "స్వర సాహిత్య లేఖనమును గూర్చిన నాయభిప్రాయమును కొంత యిక్కడ వివరింపవలసియున్నాను. పాట స్వరములను సరిగమపదని అను సంజ్ఞలచే గుర్తుగా వ్రాసిపెట్టుకొనుట చాలా ప్రాచీన సంప్రదాయమే. మరియు సహజముగా ఆవశ్యమైన పద్ధతియే. 13వ శతాబ్దికి నిశ్శంక శారఙ్గ దేవుఁడే తనసంగీత రత్నాకరమున ప్రాచీనమైన పాటలుకొన్ని సుస్వరముగా నిలువచేసినాడు. అది నాకు పరిచితచరమైన విషయమే. కాని ఆ పద్ధతి, వేద ఋక్కులవలె ప్రత్యక్షరమునకును నియత్తమై వ్యాకరణ నిబద్ధమైన స్వర సంయోజనముగల్గి, మార్పులకే మాత్రమును అవకాశమియ్యరాదని నియమింపబడిన గీతముల విషయమున మాత్రమే కొంతకాలము వ్యాప్తిలో నుండినది. సంగీతరత్నాకరమున పై పాటలు బ్రహ్మ చేసిన శివస్తుతులని వానిని మార్చుట వేద స్వరములను మార్చినట్లే పాపహేతువు అగునని శాసింపబడినది. అది మార్గ సంగీత విధానము..... సాహిత్య ప్రధానమై, అర్థభావోద్రేకములకు తగినట్లు స్వరములను లొంగదీసి పాడవలసిన కీర్తనలు-పద వర్ణములు మొదలైనవి, వినువారి నాకర్షించుటకు వివిధరక మార్గములు కల్పించి పాడవలసినవి. నోటి పాఠముగానే ఇంకను సాగవలసియున్నవి."[14]

సంగీత చరిత్రను గమనించినట్లయితే 'ప్రబంధము' అన్న పదం 7వ శతాబ్దిలోని మాతంగముని వ్రాసిన బృహద్దేశిలో కనిపిస్తుంది. 12వ శతాబ్దాకి చెందిన శారఙ్గదేవుని సంగీత రత్నాకరంలో మళ్ళీ మనకీ పదం కనిపిస్తుంది. 260 రకాల ప్రబంధాలను గురించి వాటి సూక్ష్మ తేడాలతో సహా వివరించబడింది. ఇక్కడ ప్రబంధం అంటే 'ప్రబంధ్యేతి ప్రబంధః' అని నిర్వచించారు. అన్నమయ్య కాలానికి స్వరరచన ఉన్నా కూడ తన ప్రచారానికి అనువు కోసం అతడు దాన్ని నిర్దేశించలేదని ఊహించవచ్చు. సంగీత సాహిత్య నృత్య కళల ముప్పిరిని భక్తికి అనుశీలించిన అన్నమయ్య భక్తి ప్రచారం కోసం కష్టమైన శాస్త్రీయ సంగీతాన్ని ఉద్దేశపూర్వకంగానే తీసుకోలేదని ఊహించవచ్చు. 'పాడుకోవడానికి' స్వాతంత్ర్యం కూడ ఇచ్చినట్లు మనం భావించవచ్చు. తరువాత కాలంలోనే ముఖ్యంగా త్యాగయ్య కాలం 17వ శతాబ్దం నుండే "సంగతులు" వేయడం కూడ ప్రాముఖ్యాన్ని పొందింది.

అయితే ఇప్పటి అవసరాలను, సందర్భాలను గమనించినట్లైతే స్వరకల్పన అనివార్యమైంది. ప్రస్తుతం వినిపిస్తున్న విధంగా చెప్పాలంటే, శాస్త్రీయం, పాక్షిక శాస్త్రీయం

అన్న రెండు విభాగాలలోనూ తాళ్ళపాక వారి సంకీర్తనలు మనకు వినిపిస్తున్నాయి. తాళ్లపాక వారి రచనలకు, స్వరకల్పన చేసిన వారిలో శ్రీయుతులు రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ, నేదునూరి కృష్ణమూర్తి, వేంకట నారాయణాచార్యులు, మంచాళ జగన్నాథరావు ముఖ్యులు.

స్వరకల్పన కర్త	సంవత్సరం	సంకీర్తనల సంఖ్య	గ్రంథంపేరు
1. రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ	1952	54	తాళ్ళపాక పాటలు (స్వరసహితము)
2. తిరుమల నల్లాన్ చక్రవర్తి వేంకట నారాయణాచార్యులు	1960	108	అన్నమాచార్య సంకీర్తన స్వరకుసు- మాంజలి.
3. రాళ్ళపల్లి మరియు నేదునూరి	1976	30	తాళ్ళపాక అన్నమయ్య పాటలు
4. మంచాళ జగన్నాథరావు	1980	151	అన్నమాచార్యుల
మంచాళ జగన్నాథరావు	1980	160	ఆధ్యాత్మ శృంగార
మంచాళ జగన్నాథరావు	1980	167	సంకీర్తనలు 1,2,3
5. నేదునూరి కృష్ణమూర్తి	1994	30	అన్నమయ్య పదసౌరభం

4. రాళ్ళపల్లి అనంత కృష్ణశర్మ :

పండిత పరిశోధక విమర్శకులే కాక సంగీతజ్ఞులు కూడ అయిన శ్రీ శర్మ రాగి రేకుల నుండి సంకీర్తనలను పరిష్కరించి ప్రకటించడమే కాక, స్వరకల్పన కూడ చేశారు. వీరు స్వరపరచి ప్రకటించిన "తాళ్ళపాక పాటలు"లోని వీరి ఉపోద్ఘాతం విలువైనది.

తాళ్ళపాక వారి రచనలలో రాగం పేరు మాత్రమే పేర్కొనబడింది. స్వరకల్పనలేదు. సాహిత్యమే శ్రుత పాఠంగా నేర్చుకొనే ఆనాటి సంప్రదాయంలో గానకళను గురించి

ప్రత్యేకించి చెప్పవలసింది లేదు. లేఖనమన్నది కేవలం చిహ్నంగా మాత్రమే ఉపయోగించుకున్నారు. శిష్యప్రశిష్యుల పరంపర ద్వారానే ఈ సంప్రదాయం నడుస్తున్నది. తాళ్ళపాక వారి పాటల స్వరాలను గురించి చెబుతూ శ్రీరాళ్ళపల్లి-

"ఇక ఈ తాళ్ళపాక వారి పాటలు పాడు పరిపాటియేకారణముల చేతనైనా నేమి, చాలా నాళ్ళక్రిందనే క్షీణించినది. దక్షిణ దేశమందలి నిత్యభజన క్రమములో సంప్రదాయముగా 'దేవేశ గణారాధిత్', 'నారాయణతే నమోనమో' అను నిట్టి తాళ్ళపాక వారి పాటలొకటి రెండు పాడుపద్ధతి నేటికిని కలదని విన్నానుగాని నేనెఱుగను. తాళ్ళపాక వంశీయులలో కూడ ఆ పాటల పద్ధతిని నిలుపుకొన్నవారు గానరాలేదు." [16]

అని పరంపరను గూర్చి స్పష్టీకరించారు. ఏ సంగీత గ్రంథంలోను తాళ్ళపాక వారి గురించి రాయలేదు. శ్రీసుబ్బరామ దీక్షితులు తన 'సంగీత సంప్రదాయ ప్రదర్శిని' లో ఒకటి 'ప్రథమాభ్యాస పుస్తకము'లో, ఒక సంకీర్తనను పేర్కొన్నారని అవి రాగిరేకులో కానరాలేదని 'శ్రీపతిపాద' అన్నది మాత్రం వేం.శే. రాతప్రతిలో ఈషత్స్వార భేదంతో ఉన్నదని పై పీఠికలోనే శ్రీ రాళ్ళపల్లి తెలిపారు.

ఇంకా అనేక విశేషాలు గల ఈ పీఠికతో తాళ్ళపాక పాటలు(1952), తాళ్ళపాక అన్నమయ్య పాటలు (1976) అనే రెండు స్వరకల్పిత సంకలనాలు రచించారు. రెండవ పుస్తకంలో వీరి 15 సంకీర్తనలతోపాటు నేదునూరి 15 సంకీర్తనలు ఉన్నాయి.

సంకీర్తన పూర్తి పాఠం, లఘుటీక, తాత్పర్యం, స్వర కల్పన అనే విభాగాలతో ప్రతి సంకీర్తనను వివరించారు. రాళ్ళపల్లివారు రాగిరేకులలోని రాగాలనే వాడగా, నేదునూరి గారు కొన్నింటికి కొత్త రాగాలతో స్వరకల్పన చేశారు.

4.2 వేంకట నారాయణాచార్యులు :

1960లో వీరు స్వరపరిచారు. "ఇప్పటి కాలమును బట్టి నాద ప్రధానముగా స్వరపరచిన గాని గానమున కనువుగా నుండవు [17] అని నాదప్రాధాన్యాన్ని ఇచ్చి స్వరకల్పన చేశారు.

4.3 మంచాళ జగన్నాథరావు :

వీరి గ్రంథం పీఠికలో తాళ్ళపాక వారి చరిత్ర సంగీత ప్రశస్తి, వాగ్గేయకారులలో అన్నమయ్య స్థానం అన్న అంశాలు చోటు చేసుకున్నాయి.

ప్రతి సంకీర్తనకు అవతారిక, పాఠం, స్వరకల్పనతో పూర్తి పాఠం అనే మూడు భాగాలున్నాయి. అవతారికలో సంకీర్తన సందర్భాన్ని లేకపాటలోని అర్థాన్ని ఊహించి సూచించారు.

4.5 నేదునూరి కృష్ణమూర్తి :

1976లో రాళ్ళపల్లి వారితో కలిసి 'తాళ్ళపాక అన్నమయ్య పాటలు' అనే సంకలనంలో 15 సంకీర్తనలకు తొలిగా స్వరకల్పన చేశారు. రాగిరేకులోని రాగాలను మార్చడానికి సాహసించానని చెబుతూ "ఈ పాటలలోని సాహిత్య భావాన్ని అనుభవించినప్పుడు స్ఫురించిన రాగాలలో వర్ణమెట్లను ఏర్పరచాను"[18] అని అన్నారు. వారి ధ్యేయం, అన్నమయ్య ధ్యేయం ఒక్కటే అని చెప్పవచ్చు. దీనిలో నేదునూరివారు రేకులలో సూచించిన రాగాలలో స్వరపరచలేదు (ఒక్క నాలుగైదు తప్ప). అయితే రాగిరేకులలో సూచించిన రాగం పేరు పేర్కొన్నారు. తాము స్వరపరిచినవి పూర్తి పాఠంలో ఇచ్చారు.

పాట మొదలు (సంపుటిలో సంకీర్తన సంఖ్య), తాళం పేరు, రేకులో రాగం పేరు, సంకీర్తన పూర్తి సారం, తరువాత స్వరకల్పనతో సంకీర్తన అనే పద్ధతిలో అన్ని సంకీర్తనలను ఇచ్చారు.

అయితే రేకులలో సూచించిన కొన్ని రాగాలు ప్రస్తుతం వాడుకలో లేవు. అయితే అది రాగమా లేక రాగం పేరు మార్పును పొందిందా? అని తెలుసుకోవడానికి సరైన ఆధారాలు కూడ లేవు.

రాళ్ళపల్లి వారే సంకీర్తనలలో సంగీత ప్రాధాన్యాన్ని వివరిస్తూ "మొత్తము మీద తాళ్ళపాక వారి రచనలు అర్థభావ ప్రధానములైనవి. త్యాగరాజు దీక్షితాదుల వారి వలె నాద రచనా ప్రధానములు కావు. కనుక గాయకులు ఆ దృష్టితో సాధించి పాడితేనా తప్పక సభ్యుల నాకర్షింపగలరని నా నమ్మిక"[19] అన్నారు.

పుస్తక రూపంలో వెలువడినవాపై స్వరకల్పన కర్తలేకాక; క్యాసెట్ల రూపంలోను, యల్.పి.లుగాను, కచేరీలలోనూ అనేకమంది సంగీతజ్ఞులు అనేక సంకీర్తనలకు స్వరకల్పన చేశారు. వీరిలో శ్రీ పినాక పాణి, శ్రీ బాలకృష్ణ ప్రసాదు మొదలైన వారున్నారు.

5. తాళ్ళపాక వారి రచనలపై జరిగిన పరిశోధన :

తాళ్ళపాక వారి రచనలు సంపూర్ణంగా రాగిరేకుల నుండి పుస్తకరూపంలోకి రాకమునుపే వారి సాహిత్యంపై అనేక కోణాలలో పరిశోధనలు జరిగాయి. పరిష్కరణలో భాగం పంచుకొని పరిశోధన చేసిన పరిష్కర్తలు పీఠికల ద్వారా ముందు పుటలలో వివరించారు. వారేకాక, సాహిత్య చరిత్రకారులు, విశ్వవిద్యాలయాలలోని పరిశోధక విద్యార్థులు, అనేక మంది ప్రముఖ పండితులు అన్నమయ్య, తత్ వంశకర్తల రచనలపై వ్యాసాలను, పుస్తకాలను, సిద్ధాంతాలను వెలువరించారు.

అన్నమయ్య వాఙ్మయ సూచికను తయారు చేస్తున్నట్లు డా॥సి. గోవిందరాజు[20]. పేర్కొన్నారు. శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయ తెలుగుశాఖాదక్షులు ఆచార్య సర్వోత్తమరావు, డా॥సి.గోవిందరాజు కలిసి ఈ సూచికను తయారు చేస్తున్నారని అది ఇంకా పూర్తికాలేదని తెలిసింది.

తెలుగు సాహిత్య చరిత్రకారులలో అన్నమయ్యను గురించి శ్రీ ఆరుద్ర సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం (సంపుటం 4, పుటలు 14-169)లో వివరించారు.

ఆచార్య జి. నాగయ్య తమ అధ్యయనంలో భాగంగా వీరి సాహిత్యాన్ని సమీక్షించారు. ఇక ప్రత్యేకంగా అన్నమయ్యపై వెలువడిన గ్రంథాలు కొన్ని ఉన్నాయి. అవి-

5.1 తాళ్ళపాక వారి పలుకుబళ్ళు - శ్రీమతి రామలక్ష్మి ఆరుద్ర (1971) :

దీనిని సంకలనం చేసిన వారు శ్రీమతి రామలక్ష్మి ఆరుద్ర (1971)గారు. అప్పటి వరకు వచ్చిన 18 సంపుటాలలోని తాళ్ళపాక కవుల పలుకుబళ్ళు, పద ప్రయోగాలు, సామెతలు, జాతీయాలకు సూచికలను అకారాది క్రమంలో సూచించారు. మొత్తం పదివేల పైచిలుకు ఆరోపాలున్నాయి. శ్రీరాళ్ళపల్లి 'ప్రస్తావన'తో రచయిత్రి 'మనవి మాటల'తో 1971లో ఆరుద్ర ప్రేరణతో వెలువడినది. అనుబంధంలో అర్చన, అస్త్రాలు, ఓడినవారి విధులు, ధనమానం, కొలమానం, వంటకాలు, వాద్యాలు, స్త్రీ పర్యాయపదాలు మొదలైన ముప్పైమూడు అంశాలుగా వర్గీకరించిన పదాలను పొందు పరచారు. తాళ్ళపాక వారి సాహిత్యాన్ని చదవాలనుకునే వారికి అనేక రకాలుగా ఉపయోగపడే అవసరమైన పుస్తకం.

5.2 తాళ్ళపాక కవుల కృతులు - వివిధ సాహితీ ప్రక్రియలు (1974) : డా. వేటూరి ఆనందమూర్తి

శ్రీ వేటూరి ఆనందమూర్తి తిరుపతికి సంబంధించిన స్థల చరిత్ర, స్థల మాహాత్మ్య కావ్యాలు, తాళ్ళపాక వంశజులు - వారి సమకాలీన రాజులచరిత్ర, తాళ్ళపాక కవుల రచనలు, తత్సన్నిహితుల కృతులు మొదలైన వాటిపై సమగ్రమైన పరిశోధనతో ఈ గ్రంథం (1974) వెలువరించారు. వీరిదే

5.2.1 తాళ్ళపాక కవుల పదకవితలు - భాషా ప్రయోగ విశేషాలు (1976)

సంకీర్తన వాఙ్మయము, అన్నమయ్య - భక్తి, ఆళ్వారులతోఉన్న సంబంధము, తిరుపతి - పరిసర క్షేత్రాలు, ఆలయ మర్యాదలను గూర్చి పూర్తి వివరాలు ఇచ్చారు. తాళ్ళపాక వారు అర్పించిన అగ్రహారములు, సరిహద్దు శిలలు ఆధారంగా 35 ఊర్లను నేటి పేర్లతో నిరూపించారు. సందర్శించి కీర్తించిన వేలుపులు పేర్కొన్నారు.

ఆ కాలంలో జానపదంలో ఉన్న రకరకాలైన పాటలు-జాజరలు, ఏలలు, అల్లనేరళ్ళు, దంపుళ్ళు, లాలిపాటలు మొదలైన వాటి 'మాదిరి'లలోఉన్న తాళ్ళపాక వారి పాటలను సోదాహరణగా చూపించారు. బాల వ్యాకరణానికి లొంగని వ్యాకరణాంశాలను గురించి చర్చించారు. నానుళ్ళు, పలుకుబళ్ళు, మూలరూపాలను, కొన్నింటికి అర్థాలను అందించారు. అన్యదేశ్య పదాలు, పద బంధాలు, జాతీయాలు, పట్టికలు, అపూర్వపద ప్రయోగాలు (190) వీటికి అర్థాలు సూచించారు.

వీరి వాఙ్మయమున ప్రతిబింబించిన రాజకీయ మత సాంఘిక పరిస్థితులను సమన్వయించారు.

5.3 తాళ్ళపాక కవుల సాహిత్య సేవ (1979) : డా. ఏ విద్యావతి

తాళ్ళపాక కవుల కవుల పరిచయం, కావ్యాల కర్తృత్వ నిర్ణయం, వారి ప్రక్రియా వైవిధ్యం, తెలుగులో వెలువడిన పదకవిత్వము గురించి చర్చించారు. పిదప తాళ్ళపాక వారి సంకీర్తనలలోని అనేక ముఖ్య అంశాలు, వస్తుతత్త్వము, అలంకారికత, రసపోషణ, వర్ణనకౌశలము, సామాజిక జీవిత చిత్రణము, మనస్తత్త్వ పరిశీలనము, లోకోక్తులు సామెతలను ఇతర కవులలో సాదృశ్యముల గురించి చర్చించారు. ఇది ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం, తెలుగు శాఖకు సమర్పించిన పిహెచ్.డి. సిద్ధాంత వ్యాస ప్రచురణ రూపం.

5.4 అన్నమయ్య (1983) : డా॥ ముట్నూరి సంగమేశం

ముక్తకశైలిలో రాయబడిన సంకీర్తనలకు ప్రసంగ సాపేక్షమై ఉన్నాయన్న విషయాన్ని పరిశీలించారు. "పురాణ కథలు, అవతార లీలలు మున్నగు వాటికి ప్రసంగము లూహించుట కొంత సుకరముగానీ, శృంగార లీలావర్ణనములో అది కూడ కొంత క్లిష్టముగానేకన్పించును."అన్నారు. ఇక్కడ 'ప్రసంగము' అంటే బహుశ 'సందర్భనము' కావచ్చు. కానీ వీరు ఒక్క సంకీర్తనకు కూడ సందర్భమును ఊహించి రాయలేదు. పై సూచనను మాత్రము చేసి వదిలివేశారు. అన్నమయ్య బాలకృష్ణుని లీలావర్ణనను వివరించారు. శృంగార వర్ణనంలో సంయోగ లీలావర్ణనము, మానవర్ణనము, వియోగవర్ణనము గురించి సోదాహరణముగా వ్యాఖ్యానించారు. ఇది యువభారతి (హైదరాబాదు) ప్రచురణ.

5.5 తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యుల పదకవితల్లోని అలంకారాల పరిశీలన (1983) : కేసర్ల వాణి

'ఒకే భావాన్ని అధ్యాత్మ శృంగార తత్త్వంలో రచించిన కీర్తనలెన్నో ఉన్నాయి' అని పేర్కొంటూ "ఉత్తమ కావ్యాల్లోకి అర్థాలంకారాలకున్నంత విస్తృతి శబ్దాలంకారాలకుండదు. కానీ పద కవితల్లో శబ్దాలంకారాలకే ప్రాధాన్యం. పదాలు పామర జనానికి ఉద్దేశింపచబడినవి. పద కవితల్ని కూడ ఉత్తమ కావ్య లక్షణాన్వితంగా తీర్చిదిద్దిన అన్నమయ్య పండిత పామరుల్ని దృష్టిలో పెట్టుకొని పదాల్లో అర్థాలంకారాల్ని ఎంత విస్తృతంగా వాడాడో అదే విధంగా శబ్దాలంకారాల్ని వాడాడు. నాద ప్రధానమైన సంగీతాన్ని మేళవించి భక్త్యావేశాన్ని పెంపొందింప జేయడానికి భజన పద్ధతిలో అనేక వందల కీర్తనల్ని వ్రాసాడు" అంటూ అలంకారాల స్వరూప స్వభావాలు వాటి అనుశీలన, వస్తు పరిశీలన అనే అంశాలను చర్చించారు.

ఇది శ్రీవేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయ తెలుగు శాఖకు సమర్పించిన సిద్ధాంత వ్యాసం.

5.6 అన్నమాచార్యుల సంకీర్తనలు - స్త్రీ సంబంధి పాటలు (1986) : ఎన్. సుగుణ

ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయం తెలుగు శాఖలో ఎం.ఫిల్. కోసం రచించిన సిద్ధాంత వ్యాసం. ముద్రణ పొందినది. ప్రధానంగా ఐదు ప్రకరణాలను కలిగిన గ్రంథం. అన్నమాచార్యుల జీవితము రచనలు, పదకవిత-అన్నమాచార్యుల స్థానము, స్త్రీ

సంబంధ పాటలు వర్గీకరణము-పరిచయము, స్త్రీ సంబంధి పాటలు నిశిత పరిశీలన, - సంగీతము అనే అంశాలు వివరించబడ్డాయి.

5.7 అన్నమాచార్య-ప్రముఖ వాగ్గేయకారులు - తులనాత్మక పరిశీలన (1992) : ఆచార్య ఎన్. గంగప్ప

1983-85 సంవత్సరములలో కేంద్ర ప్రభుత్వ సాంస్కృతిక వ్యవహారాల శాఖ సీనియర్ ఫెలోషిప్‌ను ప్రదానం చేసిన సిద్ధాంత గ్రంథం. తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యులను ప్రధానంగా చేసుకొని తెలుగు, కన్నడ, మరాఠీ, బెంగాలీ, హిందీ, తమిళం, సంస్కృత భాషలలోని ఇతర వాగ్గేయకారులతో సలిపిన తులనాత్మక పరిశీలన. శృంగారం, భక్తి, మధురభక్తి, ఆధ్యాత్మికత మొదలైన అంశాలపైన భావ సామ్యతమైన పరిశీలన జరిపారు.

తిరుపతిలోని శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయంలో అన్నమయ్యపైన అనేక సిద్ధాంత గ్రంధాలు వెలువడినాయి. నాకు లభించినంత వరకు వాటి వివరాలను పొందుపరుస్తున్నాను.

పరిశోధకులు	**సంవత్సరం**	**పరిశోధనాంశం**	**విశ్వవిద్యాలయం**
కె.వాణి	1982	తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యుల పద కవితల్లోని అలంకారాల పరిశీలన	శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వద్యాలయం
వై. సూర్యకాంతం	1983	తాళ్ళపాక పెద తిరుమలా చార్యుల కృతులు - ఒక పరిశీలన	
సి. రమణయ్య	1983	తాళ్ళపాక చిన్నన్న కృతులు	"
పి. లీలావతమ్మ	1984	అన్నమయ్య సంకీర్తనలలో జానపద గేయ ఫణితులు	"
సి. గోవిందరాజు	1985	తాళ్ళపాక అన్నమయ్య సంకీర్తనలలో ఉత్సవ విశేషాలు - ఒక పరిశీలన	"

జె. మునిరత్నం	1986	అన్నమాచార్య - ఆళ్వారులు -తులనాత్మక పరిశీలన	శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయం
డి. శివప్ప	1988	అన్నమాచార్య సంకీర్తనల్లో తెలుగునాడు	"
జి. ఉమాదేవి	1989	తాళ్ళపాక సాహిత్యంలో కవి సమయాలు	"
వి. పార్వతీదేవి	1990	అన్నమయ్య సంకీర్తనలు నాయికానాయకతత్త్వం	"
ఎ. ఇంద్రాణి	1991	తాళ్ళపాక అన్నమయ్య వైదుష్యం -ఒక పరిశీలన	"
బి. శ్రీరాములు	1993	తాళ్ళపాక అన్నమయ్య సంకీర్తనలో గ్రామీణ జీవనం.	"
యమ్. శ్రీహరి (యం.ఫిల్)	1986	అన్నమాచార్య బాలకృష్ణ సంకీర్తనలు-ఒకపరిశీలన	"
జి. ఉమాదేవి (యం.ఫిల్)	1986	తాళ్ళపాక అన్నమయ్య సంకీర్తనలో కవి సమయాలు -ఒక పరిశీలన	"
కె.రామాంజనేయులు (యం.ఫిల్)	1991	తాళ్ళపాక అన్నమయ్య చెళ్ళపిళ్ళ రాయ చరిత్ర- ఒక పరిశీలన	"

పాదసూచి :

1. శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు 'శ్రీతాళ్ళపాక అన్నమాచార్యుల జీవిత చరిత్రము' అన్న గ్రంథ పీఠికలో (పుటలు 70-71) కొంత చర్చ చేసి ఎక్కడను 'శ్రీ వేంకటాచల మాహాత్మ్యము' ఆనవాలు కూడ చిక్కటం లేదని తేల్చారు.

   "అలభ్యమగు అన్నమాచార్య రామాయణము" (భారతి ఏప్రిల్ 1963) అన్న వ్యాసంలో శ్రీ వేటూరి ఆనందమూర్తి అన్నమయ్య 'రామాయణా'న్ని గుర్తించటానికి కొంత చర్చ

చేశారు. కాలక్రమంగా వెలువడిన రామాయణాలు- 1. రంగనాధ రామాయణ (13వ శతాబ్ది) 2. అన్నమయ్య రామాయణం (15వ శతాబ్ది) 3. కట్టా వరద రాజ రామాయణం (14వ శతాబ్ది) 4. భోసల ఏకోజీ రామాయణం (18వ శతాబ్దం) (అముద్రితం) పేర్కొని ఒకదానితో ఒకటి కలగలసిన తీరులు తంజావూరు ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంధాలయంలో శిధిల తాళపత్ర గ్రంధాలలో లభ్యమైన రామకథల గురించి చర్చిస్తూ, విభీషణుని శరణునిగా శరణాగతను వర్ణించిన కొంత ప్రతి అన్నమయ్య 'రామకథ'గా శ్రీ వేటూరి ఆనందమూర్తిగా అనుమానించారు. 'వరదరాజు రామాయణము'ను పరిష్కరించిన శ్రీ నిడదవోలు వేంకటరావు దాని పీఠికలో ఇదే అభిప్రాయం వెలువరించినట్లు ఉటంకించారు.

2. అన్నమాచార్య చరిత్రము : పుట 45
3. సంపుటము 4 పుట :8 వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి, 1947.
4. సంపుటము 22 పుట 10 గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ 1975.
5. సంపుటము 4 పుట 8, వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రి 1947
6. సంపుటము 22 పుట 10, గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ, 1975.
7. పుట 55 శేషగిరిరావు, పోచిరాజు (1988)
8. పుట 55 శేషగిరిరావు, పోచిరాజు (1988)
9. పుట 1 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి (1956)
10. పుట 1 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి (1965)
11. పుట 20 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1975.
12. పుట 19 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1975.
13. పుట 45 రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది 1978.
14. పుట 8, అనంత కృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి 1965.
15. పుట 147. హరిహరన్,యమ్. 1988.
17. పుట 2 వేంకట నారాయణాచార్యులు, నల్లాన్ 1960.
18. పుట -1 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి 1976.
19. పుట 18 అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1976.
20. పుట 8 తెలుగు విద్యార్థి, డా॥ గోవిందరాజు, సి. 1994.

ఉపయుక్త గ్రంథ సూచి

(అ) ఆధారగ్రంథాలు :

తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యుల ఆధ్యాత్మిక/శృంగార సంకీర్తనల సంపుటముల సూచి:

1. అనంతకృష్ణ శర్మ, రాళ్ళపల్లి మరియు శ్రీనివాసాచార్యులు, ఉదయగిరి, 1951, ఆధ్యాత్మక సంకీర్తనలు - సంపుటం VII, తి.తి.దే. తిరుపతి
2. అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1955, ఆధ్యాత్మిక సంకీర్తనలు : సంపుటం-11, శ్రీ వేంకటేశ్వరా ఓరియంటల్ ఇన్స్టిట్యూట్, తిరుపతి.
3. అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1965, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం-12, శ్రీ వేంకటేశ్వరా ఓరియంటల్ ఇన్స్టిట్యూట్, తిరుపతి.
4. అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1960, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం-13, తి.తి.దే. తిరుపతి.
5. అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1961, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం-14, తి.తి.దే. తిరుపతి.
6. అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1965, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం-19, తి.తి.దే. తిరుపతి.
7. అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1970, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం-20, తి.తి.దే. తిరుపతి.
8. అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి, 1975, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం-22, తి.తి.దే. తిరుపతి.
9. జగన్నాథరావు, పి.టి. 1964, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం-18, తి.తి.దే. తిరుపతి.
10. జగన్నాథరావు, పి.టి. 1975 శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం-21, మూల రచన : పెదతిరుమలాచార్యులు, తాళ్ళపాక, తి.తి.దే. తిరుపతి.
11. జగన్నాథరావు, పి.టి. 1976 శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం-23,

మూల రచన : పెదతిరుమలాచార్యులు, తాళ్ళపాక, తి.తి.దే. తిరుపతి.

12. ప్రభాకరశాస్త్రి, వేటూరి, 1947 శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం IV శ్రీ వేంకటేశ్వర ఓరియంటల్ ఇన్‌స్టిట్యూట్, తిరుపతి.

13. ప్రభాకరశాస్త్రి, వేటూరి, 1950, ఆధ్యాత్మిక సంకీర్తనలు : సంపుటం V శ్రీ వేంకటేశ్వర ఓరియంటల్ ఇన్‌స్టిట్యూట్, తిరుపతి.

14. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం - 24, తి.తి.దే. తిరుపతి.

15. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1977, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం - 25, తి.తి.దే. తిరుపతి.

16. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1979, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం - 26, తి.తి.దే. తిరుపతి.

17. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1979, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం - 27, తి.తి.దే. తిరుపతి.

18. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం - 28, తి.తి.దే. తిరుపతి.

19. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం - 29, తి.తి.దే. తిరుపతి.

20. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1980, ఆధ్యాత్మిక సంకీర్తనలు : సంపుటం - 1, తి.తి.దే. తిరుపతి.

21. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1981, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం - 2, తి.తి.దే. తిరుపతి.

22. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1983, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం - 30, తి.తి.దే. తిరుపతి.

23. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1984, ఆధ్యాత్మిక సంకీర్తనలు : సంపుటం - 31, తి.తి.దే. తిరుపతి.

24. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1986, ఆధ్యాత్మిక సంకీర్తనలు : సంపుటం - 3, తి.తి.దే. తిరుపతి.

25. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1992, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం - 32, తి.తి.దే. తిరుపతి.

26. విజయ రాఘవాచార్య, పి. 1935, తాళ్ళపాకవారి లఘుకృతులు, సంపుటం - 1 తి.తి.దే, మద్రాసు.

27. విజయ రాఘవాచార్య, పి. 1936, ఆధ్యాత్మిక సంకీర్తనలు : సంపుటం 2, తి.తి.దే. మద్రాసు.

28. విజయ రాఘవాచార్య పి. 1937, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం - 3, తి.తి.దే, మద్రాసు

29. శ్రీనివాసాచార్యులు, యు, 1951, ఆధ్యాత్మిక సంకీర్తనలు : సంపుటం - 4, శ్రీవేంకటేశ్వర ఓరియంటల్ ఇన్‌స్టిట్యూట్, తిరుపతి.

30. శ్రీనివాసాచార్యులు, ఎ.పి. 1952, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం -8, తి.తి.దే. తిరుపతి.

31. శ్రీనివాసాచార్యులు, ఎ.పి. 1961, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం -16, మూలరచన : చినతిరుమలాచార్యులు, తాళ్ళపాక, తి.తి.దే. తిరుపతి.

32. శ్రీనివాసాచార్యులు, ఎ.పి. 1961, ఆధ్యాత్మిక, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం -16, మూలరచన : చినతిరుమలాచార్యులు, తాళ్ళపాక, తి.తి.దే. తిరుపతి.

33. శ్రీనివాసాచార్యులు, ఎ.పి. 1963, శృంగార సంకీర్తనలు : సంపుటం -17, తి.తి.దే. తిరుపతి.

(అ) అదనపు గ్రంథసూచి :-

1. అనంతకృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి మరియు కృష్ణమూర్తి, నేదునూరి, 1976, తాళ్ళపాక అన్నమయ్య పాటలు, తి.తి.దే. తిరుపతి.
2. ఆనందమూర్తి, వేటూరి, 1963, అలభ్యమగు అన్నమాచార్య రామాయణము. ఏప్రియల్, 1963, భారతి.
3. ఆనందమూర్తి, వేటూరి, 1974, తాళ్ళపాక కవుల కృతులు-వివిధ సాహితీ ప్రక్రియలు, ప్రభాకర ప్రచురణలు, హైదరాబాదు.
4. ఆనందమూర్తి, వేటూరి, 1976, తాళ్ళపాక కవుల పద కవితలు-భాషా ప్రయోగ విశేషాలు, ప్రభాకర ప్రచురణలు, హైదరాబాదు.
5. ఆనందమూర్తి, వేటూరి, 1986, వైష్ణవాంధ్ర వాఙ్మయము, ప్రభాకర ప్రచురణలు, హైదరాబాదు.
6. ఆనందమూర్తి, వేటూరి, 1991, క్షేత్రజ్ఞులు, ప్రభాకర ప్రచురణలు, హైదరాబాదు.
7. ఆరుద్ర, 1989 దక్షిణవేదం, తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం, హైదరాబాదు.
8. 1963, ఉత్తర భారత సాహిత్యములు, ఆం.ప్ర.సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాదు.
9. కరుణశ్రీ, 1984, శ్రీనివాసోదాహరణము గోల్డెన్‌జూబ్లీ సెలబ్రేషన్స్. తి.తి.దే, తిరుపతి.
10. కళావతి, వి. 1988, తెలుగులో వైష్ణవ క్షేత్ర మహాత్మ్య కావ్యములు - అనుశీలనము, శ్యామలా పబ్లిషర్స్, తిరుపతి.
11. కులశేఖరరావు, ఎమ్. 1980, సింహగిరి వచనములు, మూలరచన : కృష్ణమాచార్యులు, ఆం.ప్ర.సాహిత్య అకాడమి, హైదరాబాదు.
12. కృష్ణమూర్తి, నేదునూరి, 1994, అన్నమయ్య పద సౌరభం, నాదసుధా తరంగిణి ప్రచురణ, విశాఖపట్టణం.
13. కోదండరామయ్య, తిమ్మావజ్ఝల, 1982, తమిళవాఙ్మయ చరిత్రము. మూల రచన : వరదరాజన్, సాహిత్య అకాడమి, న్యూఢిల్లీ.

14. కోదండరామిరెడ్డి, మరుపూరు, 1974, అస్సామీ సాహిత్య చరిత్ర, మూలరచన: బిరంచి కుమార్ బరూవ, సాహిత్య అకాడమి, న్యూఢిల్లీ.

15. గంగప్ప, ఎస్. 1983, తెలుగులో పద కవిత, శశి ప్రచురణలు, గుంటూరు.

16. గంగప్ప, ఎస్ 1992, అన్నమాచార్య ప్రముఖ వాగ్గేయకారులు తులనాత్మక అధ్యయనం, శశిప్రచురణలు, గుంటూరు.

17. గోపాలరెడ్డి, బెజవాడ, 1970, క్షేత్రయ్య పదసాహిత్యము, ఆం.ప్ర. సాహిత్య అకాడమి, హైదరాబాదు.

18. గోపాలరెడ్డి, ముదిగంటి మరియు సుజాతారెడ్డి, ముదిగంటి, 1986, సంస్కృత సాహిత్య చరిత్ర, తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం, హైదరాబాదు.

19. గోపికృష్ణ 1980, శ్రీనివాస మంగాపురం మరియు మన ఆలయముల చరిత్ర, తి.తి.దే. తిరుపతి.

20. గోవిందరాజు, చిట్రాజు. 1987, తాళ్ళపాక అన్నమయ్య సంకీర్తనలలో ఉత్సవ విశేషాలు, శ్రీనివాస ప్రచురణలు, రామసముద్రం.

20.ఎ. చూడామణి, టి.వి., 1984, ప్రపన్నామృతము, హైదరాబాదు.

21. తిరుమల నల్లాన్ చక్రవర్తి వెంకట నారాయణాచార్యులు, 1960, అన్నమాచార్య సంకీర్తన స్వరకుసుమాంజలి, గుంటూరు.

22. 1962, దక్షిణ భారత సాహిత్యములు, ఆం.ప్ర.సాహిత్య అకాడమి.

23. నరసింహాచార్య, కిడాంబి, 1984, తిరునామములు - సమగ్ర పరిశీలన హైదరాబాదు.

24. నరసింహాచార్య, కిడాంబి, 1983, తిరునామములు, హైదరాబాదు.

25. నారాయణాచార్యులు, పుట్టపర్తి, 1975, వాగ్గేయకారులు - పదకృతి సాహిత్యం, ఆం.ప్ర. సంగీత నాటక అకాడమి, హైదరాబాదు.

26. పుష్పలత, సురవరం, 1993 మధురభక్తి.. ముగ్ధభక్తి, ఆం.ప్ర.సా. పరిషత్. హైదరాబాదు.

27. భాస్కరరావు, టి. 1982, సరస్వతీ కంఠాభరణము, మూలరచన : భోజదేవుడు, ఆం.ప్ర. సాహిత్య అకాడమి, హైదరాబాదు.

28. భీమ్‌సేన్ 'నిర్మల్' 1985, రస సిద్ధాంతం, మూలరచన : ఆచార్య నాగేంద్ర, తెలుగు అకాడమి, హైదరాబాదు.

29. మాధవ్ గోపాల్ దేశ్‌ముఖ్, 1985, నామదేవుడు, సాహిత్య అకాడమీ, న్యూఢిల్లీ,

30. మాధవరాయశర్మ, జమ్ములమడక, 1951, ధ్వనిసారః, సాహితీ సమితి, గుంటూరు.

31. మాధవరాయశర్మ, జమ్ములమడక, 1973, భావప్రకాశనము, మూలరచన : శారదా తనయుడు, ఆం.ప్ర.సంగీత నాటక అకాడమి, హైదరాబాదు.

32. మోహన్, మేడసాని, అన్నమయ్య భావుకత, అన్నమాచార్య ప్రాజెక్ట్, తి.తి.దే. తిరుపతి.

33. రజనీకాంతరావు, బాలాంత్రపు, 1975, ఆంధ్రవాగ్గేయకార చరిత్రము, విశాలాంధ్ర పబ్లిషింగ్ హౌస్, విజయవాడ - 2

34. రమణారావు, వై.వి. 1989, శ్రీ కృష్ణచైతన్య, తి.తి.దే. తిరుపతి.

35. రాధాకృష్ణశర్మ, చల్లా, 1987, నమ్మాళ్వారు, మూలరచన: శ్రీనివాసరాఘవన్, సాహిత్య అకాడమి, న్యూఢిల్లీ.

36. రామకృష్ణారావు, అడపా, 1991, అన్నమాచార్యులు, సాహిత్య అకాడమి, న్యూఢిల్లీ.

37. రామకోటిశాస్త్రి, కే.వి. 1987, పోతన్నగారి వైచిత్రి, గంగాధరా పబ్లికేషన్స్, విజయవాడ.

38. రామలక్ష్మి, ఆరుద్ర, 1971, తాళ్ళపాకవారి పలుకుబళ్ళు, ఆం.ప్ర. సాహిత్య అకాడమి, హైదరాబాదు.

39. రామసుబ్బశర్మ, గౌరిపెద్ది, 1982, శ్రీ తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యుల జీవిత చరిత్రము, తి.తి.దే. తిరుపతి.

40. లక్ష్మీకాన్తమ్మ, ఊటుకూరి, 1982, ఆంధ్రుల కీర్తన వాఙ్మయ కళాసేవ,

41. లీలావతమ్మ, పొన్నా, 1971, అన్నమయ్య సంకీర్తనల్లో జానపద్ధ గేయఫణితులు

42. వాణి, కేసర్ల, 1986, అన్నమయ్య అంతరంగంలో అలమేల్మంగ, తి.తి.దే. తిరుపతి.

43. వాసుదేవశాస్త్రి, జన్నాభట్ల, 1985, శ్రీ భక్తి రసామృత సింధవు, : మూలరచన: శ్రీ రూపగోస్వామి, శ్రీ గౌడీయ మఠము, గుంటూరు.

44. విజయ రాఘవాచార్యులు, ఎన్. 1995, తిరుప్పావై మూలరచన : ఆండాళ్, బాలసరస్వతి బుక్‌డిపో, కర్నూలు.

45. విద్యావతి, ఏ. 1979, తాళ్ళపాక కవుల సాహిత్య సేవ, ఈడేపల్లి, మచిలీపట్నం.

46. వెంకట రామనరసింహం, కాకర్ల 1985, సాహిత్య దర్శనము. గంగాధర పబ్లికేషన్స్, విజయవాడ - 2

47. వెంకటావధాని, దివాకర్ల, 1978, మలయాళ వాఙ్మయ చరిత్రము, మూలరచన: పరమేశ్వరన్ నాయర్, సాహిత్య అకాడమీ, న్యూఢిల్లీ.

48. వేంకటరావు, నిడదవోలు, 1968, ఉదాహరణ వాఙ్మయ చరిత్ర, విజయభాస్కర పబ్లికేషన్స్, హైదరాబాదు.

49. వేంకటరంగరామానుజాచార్యులు, సముద్రాల, 1991, హరిభక్తి సుధోదయము, మూలం : నారదీయమహాపురాణం, శ్రీరామానంద గౌడీయ మఠము,కొవ్వూరు.

50. శర్వానందస్వామి, 1982, (టీకాకారులు) కేనోపనిషత్తు, శ్రీరామకృష్ణమఠము, మద్రాసు.

51. శర్వానందస్వామి, 1983 (టీకాకారులు) కఠోపనిషత్తు, శ్రీరామకృష్ణమఠము, మద్రాసు.

52. శర్వానందస్వామి, 1985 (టీకాకారులు) ఈశావాస్యోపనిషత్తు, శ్రీరామకృష్ణ మఠము, మద్రాసు.

53. శర్వానందస్వామి, 1986 (టీకాకారులు)మాండూక్యోపనిషత్తు, శ్రీరామకృష్ణ మఠము, మద్రాసు.

54. శర్వానందస్వామి, 1986 (టీకాకారులు), శ్రీరామకృష్ణమఠము, మద్రాసు.

55. శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి, 1959, నాట్యశాస్త్రము, (గుప్తభావ ప్రకాశికా సహితము), నాట్యమాలా ప్రచురణము, హైదరాబాదు.

56. శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంగి, 1987, అభినయదర్పణం, మూలరచన : నందికేశ్వరుడు, హైదరాబాదు.

57. శ్రీరామచంద్ర, పుల్లెల, మే, 1979, కావ్యమీమాంసా, మూల రచన : రాజశేఖర: హైదరబాదు.

58. శ్రీరామచంద్ర, పుల్లెల, జూన్, 1979, కావ్యాలఙ్కార: మూలరచన : భామహ: సురభారతి, హైదరాబాదు.

59. శ్రీరామచంద్ర, పుల్లెల, జనవరి, 1981, కావ్యాదర్శ: మూలరచన, దండి, ఆం.ప్ర. సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాదు.

60. శ్రీరామచంద్ర, పుల్లెల, ఫిబ్రవరి, 1981, కావ్యాలంకార సూత్రాణి, మూలరచన: వామన : హైదరబాదు.

61. శ్రీరామచంద్ర, పుల్లెల, జనవరి, 1983, ఔచిత్య విచార చర్చా కవికణ్ఠా భరణమ్, సువృత్త తిలకించి మూలరచన : క్షేమేన్ద్ర సురభారతి, హైదరాబాదు.

61ఎ. శ్రీరామమూర్తి, గంధం, 1966 సంగీతరత్నాకరము మూలరచన : శార్ఙ్గదేవుడు, ఆం.ప్ర. సంగీత నాటక అకాడమీ, హైదరాబాదు.

62. సంగమేశం, ముట్నూరి, 1981, అన్నమాచార్య సాహితీ కౌముది, తి.తి.దే. తిరుపతి.

63. సంగమేశం, ముట్నూరి, 1983, అన్నమయ్య, యువభారతి, హైద్రాబాదు.

64. సచ్చిదానందమూర్తి, కొత్త, 1992, దర్శనములు-మతములు (నాల్గవ సంపుటం) తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం, హైదరాబాదు.

65. సర్వోత్తమరావు, కె. 1993, వ్యాసకదంబం, పారిజాత ప్రచురణలు, తిరుపతి.

66. సుగుణ, ఎన్. 1986, అన్నమాచార్యుల సంకీర్తనలు - స్త్రీ సంబంధ పాటలు, హైదరబాదు.

67. సుబ్రహ్మణ్యం, జి.వి. 1980, రసోల్లాసము, హైదరబాదు.

68. సుబ్రహ్మణ్యం, జి.వి. 1983, అభినవలోచనం, యువభారతి, హైదరబాదు.

69. సూర్యచంద్రరావు, పసల, 1966, నాట్యకళ, (మాసపత్రిక, ఏప్రియల్, 1966), సంగీతనాటక అకాడమీ, అం.ప్ర.

70. సూర్య నారాయణశాస్త్రి, సన్నిధానము, 1976, కావ్యాలంకార సంగ్రహము, మూలరచన : రామ రాజభూషణుడు, యం. శేషాచలం అండ్ కంపెనీ, మచిలీపట్నం

English Books

1. Anima Dutta - Assam Vaishnavism, 1989 - Mittal Publications, New Delhi, 110 059.

2. V.N. Bhatkhande - A Comparative Study of Some of the Leading Music Systems of the 15th, 16th, 17th & 18th Centuries, 1990- Low Price Publications, 425 Nimri, Ashok Vihar, Phase IV, Delhi 110 052.

3. Chhaggantal Lala - Philosophy of Bhakti, 1989-B.R. Publishing Corporation, Delhi, 110 007.

4. (Ed.) M. Hariharan and Gowri Kuppu Swamy - "Darus in Carnatic Music" An, Anthology of India Music, 1988 -- Sandeep Prakashan, Delhi.

5. Laxmi G. Tiwari---The Splendour of Worship, 1991 -- Manohar Publications, 2/6 Ansari Road, Dariyaganj, New Delhi, 110 002.

6. Nilakanta Sastri, R.A.--Development of Religion in South India, 1992-- Munshiram Monoharlal Publications, Pvt. Ltd.

7. Ravi dra Kumar Siddhanta Shastree-Vaishnavism through the Ages, 1985-Munshiram Monohar Publications Pvt. Ltd, Rani Jhansi Road, New Delhi, 110 055.

8. Samba Murthy, P. South Indian Music (Book V), 1990-The indian Music Publishing House, Madras.

9. Shringy, R.K--1991--Sangita Ratnakara of Sarangdeva, Vol-I-Munshiram Manohar Lal Publishers Pvt. Ltd. New Delhi.

हिन्दी ग्रंध

1. चन्द्रभान रावत - 1967 - सूर साहित्य नव मूल्यांकन--जवाहर पुस्तकालय, मथुरा ।

2. धीरेन्द्र वर्मा - संवत 2015 - हिन्दी साहित्य कोश - ज्ञानमण्डल लिमिटेड, बनारास ।

3. तरकानाथ बाली - 1988 - रस सिद्धान्त की दार्शनिक और नैतिक व्यारव्या -विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा ।

4. नागरत्नम्मा, एम 1960 - सूर और अन्नामाचार्य में प्रेम और माधुर्य तत्व - एम नागरत्नम्मा, 18-3-59, प्रशाँति नगर, तिरुपति।

5. प्रेमशंकर - 1979 - भक्ति चिंतन की भूमिका - साहित्य भवन (प्रा) लिमिटेड, इलाहाबाद।

6. मोहनवल्लभ पन्त - संवत 2005 - सूर-पंचरत्न - रामनारयण लाल, इलाहाबाद।

7. रामनाधन, के - 1968-हिन्दी और तेलुगु वैष्णव भक्ति साहित्य, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।

8. रामनाधन, के - 1990- मधुर भक्ति साहित्य का तुलनात्मक अध्ययन - संजय बुक सेंटर, वारणासी।

9. श्यामबाला गोयल-1976-भक्ति कालीन राम तथा कृष्णा-काव्य की नारी बावना-विभु प्रकाशन, साहिबबाद।

10. सत्येन्द्र - 1956-सूर की झाँकी -शिवालाल अग्रवाल एण्ड कम्पनी, आगरा ।

11. सुमनालता-1989-अष्टछाप तथा ताक्कपाक के कवियों का तुलनात्मक अध्ययन-दक्षिणांचलीय साहित्य सामिति, हैदराबद।

12. सूरदास-संवत2016-सूर विनय-पत्रिका-संपादक एवं टीकाकार सुदर्शन सिंह-हनुमानप्रसाद पोद्दार, गीताप्रेस, गोरखपुर ।

BHARGAV PUBLICATIONS

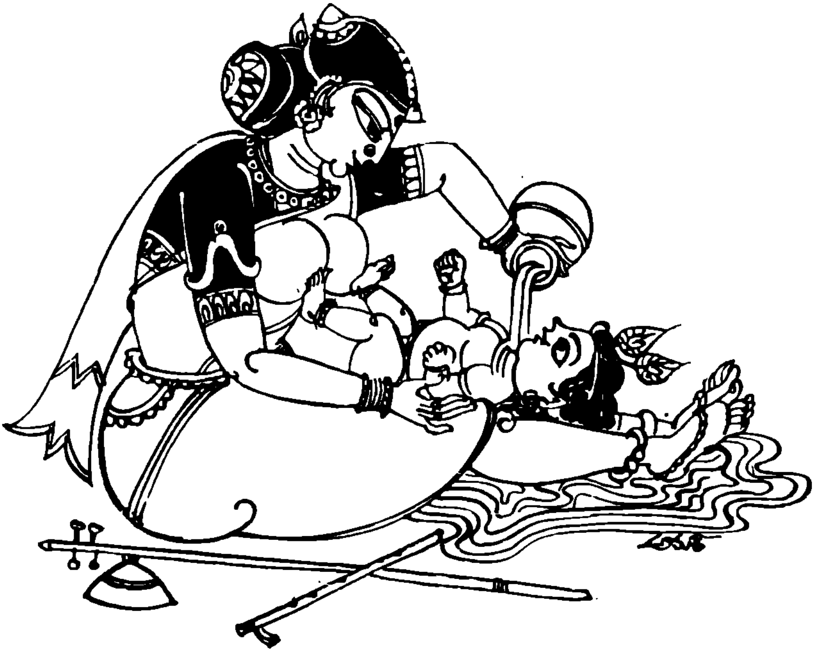

"SREE DATTASAI GRAPHICS" 1-8-702/105, Nallakunta, Hyderabad - 500 044. Ph. : 7633275, 3020719